

Práce z dějin Akademie věd

číslo 1
ročník 4/2012

Vydavatel: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.

Redakce

Vedoucí redaktorka: Marie Bahenská (MÚA AV ČR)

Výkonná redaktorka: Hana Kábová (MÚA AV ČR)

Redakční rada

Jan Bílek (MÚA AV ČR), Daniela Brádlarová (MÚA AV ČR), Marek Ďurčanský (ÚDUK – AUK), Jan Chodějovský (MÚA AV ČR), Milena Josefovičová (MÚA AV ČR), Jan Kahuda (NA), Karel Koucký (NA), Miroslav Kunštát (MÚA AV ČR), Robert Luft (Collegium Carolinum, Mnichov), Rita Majkowska (Archiwum Nauki PAN i PAU, Krakov), Magdaléna Pokorná (HiÚ AV ČR), Marie Ryantová (FF JU, České Budějovice), Emilie Těšínská (ÚSD AV ČR), Filip Tomáš (nakladatelství Filip Tomáš – Akropolis)

Příprava obrazového materiálu z fondů A AV: Vlasta Mádlová

Technická redakce: Josef Tichý

Adresa redakce: Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8

e-mail: kabova@mua.cas.cz; <http://www.mua.cas.cz/>

Grafická úprava a sazba: Dušan Růžička, Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o.

Tisk: Akcent, tiskárna Vimperk, s. r. o.

Distribuce pro předplatitele: Mediaservis, s. r. o., Zákaznické Centrum, Kounicova 976/2b, 659 51 Brno; příjem objednávek: tel. 541 233 232, fax: 541 616 160, e-mail: zakaznickecentrum@mediaservis.cz;

příjem reklamací: tel. 800 800 890

Registrace ev. č.: MK ČR E 18928

Vychází dvakrát ročně v Praze

Náklad 300 ks

Redakční uzávěrka tohoto čísla: 28. 2. 2012

Vydání tohoto čísla bylo podpořeno z výzkumného záměru MSM 0021620827

České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes, jehož nositelem je FF UK v Praze.

Na obálce je využit motiv medaile Královské české společnosti nauk z r. 1784.

Výmysly německých profesorů i návrat k zkušenostem předků. Přírodní potravinové náhražky za 1. světové války v českých zemích

MARTIN FRANČ

Concoctions of German professors – and back to ancestral experience – natural food substitutes in the Czech lands during the First World War

Abstract: This study deals with the issue of natural substitutes used in the Czech lands during the First World War. Besides various additives to flour, the analysis of which was performed e.g. by Julius Stoklasa and Ivan (Jan) Horbaczewski, natural substitutes were also found for coffee, beer (and malt), fats, meat and vegetables. Substitutes provoked a backlash from a considerable part of the public, among whom they were perceived as the products of „crazy German eggheads“. On the other hand some scientists attempted to make use of the legacy of Czech history. But most substitutes remained at just the stage of experimental operations.

Keywords: World War – substitutes – physiology of nutrition – foodstuffs – supply.

Rakousko-Uhersko vstoupilo do světového válečného konfliktu nedostatečně připravené, také pokud se týká zásob potravin potřebných k dlouhodobému zajištění výživy obyvatelstva v týlu a vojska v poli. Svoji roli asi sehrálo přesvědčení o rychlém konci války a důvěra v Uhry jako rezervoár zemědělských produktů.¹ Poměrně brzy se však ukázalo, že habsburská monarchie bude muset otázce věnovat důkladnější pozornost a problémy v této oblasti urychleně řešit. Postupně došlo k různým opatřením v oblasti hospodaření a distribuce mnohých komodit i k určitým zásahům do produkce některých výrobků.

Jednou z používaných strategií k zvládnutí nedostatku řady potravin se staly náhražky, s nimiž se začalo experimentovat již krátce po zahájení válečného konfliktu. Přitom existovaly dvě varianty náhražek² – syntetické a přírodní. Z těch syntetických se v Ra-

1 Český agrochemik Julius Stoklasa odhadoval na začátku války velmi optimisticky rakousko-uherskou soběstačnost v potravinách. Kvůli tomu se dostal do konfliktu s českými agrárníky, především Karlem Viškovským. Srv. VIŠKOVSKÝ, Karel. *Boj o chléb*. Praha: A. Reinwart, 1915. Svůj omyl Stoklasa později vysvětloval tím, že nepočítal se ztrátou Haliče a části Uher v první etapě války. Viz STOKLASA, Julius. *Výživa obyvatelstva ve válce!* Praha: vlastním nákladem, 1916, s. 21. K celému sporu srv. ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 248–249.

2 Pojem náhražka, náhražkový se jevil v mnoha případech z obchodních důvodů jako nevhodný, a tak byl běžně používán místo toho přívlastek válečný (např. válečná káva), což bylo respektováno třeba

kousko-Uhersku rozšířil zejména již před válkou poměrně hojně používaný sacharin, coby náhražka cukru. Jako hranici mezi syntetickými a přírodními náhražkami vnímám náhražky, jejichž základem sice byla nějaká přírodní surovina, ale docházelo k jejímu novému, dosud neobvyklému technologickému zpracování. To platí například o umělém medu, vyráběném z řepného cukru. Vzhledem k době trvání konfliktu, omezenému výzkumu i k menší pružnosti rakouského průmyslu ve srovnání s německým se ovšem syntetické náhražky rozšířily relativně málo.

Výrazněji a rychleji se u mnoha komodit uplatnily přírodní náhražky. V řadě případů se nejednalo o kompletně náhražkový produkt, ale o nastavování původního čistého výrobku. V případě přírodních náhražek šlo většinou o domácí suroviny, protože dovoz byl velmi komplikovaný. Největší uplatnění našly náhražky z různých kulturních rostlin; pokusy s využitím divoce rostoucích rostlin nebo jejich částí narážely na nechuť spotřebitelů i na potíže s jejich sběrem. Systém náhražek podává mj. i zajímavé svědectví o pomyslné hierarchii potravin. Nebylo výjimkou, že nějaká komodita se používala k přípravě náhražky a zároveň sama byla ve svém původním použití nahrazována nějakou jinou komoditou. To platí třeba pro ječmen, který se zpracovával na chlebovou mouku a naopak byl nahrazován při přípravě pívního sladu, nebo pro cukr, nahrazovaný sacharinem a zároveň sloužící jako náhražka k přípravě piva či chleba. Někdy však mohla být náhražkou i komodita jinak ceněná výše než originál, vnímaný v dané chvíli jako potřebnější. Vcelku pochopitelně byla největší snaha nalézt vhodné náhražky za nejběžnější, základní potraviny, tedy v českých zemích zejména za chléb a pivo.

Za určitý typ náhražky můžeme považovat podle mého názoru i substituty, pokud byly přímo doporučovány jako náhrada nějaké hůře dostupné komodity a upravovány způsobem, který jejich chuť přiblížil původní originální potravíně. Například některé firmy propagovaly uzené mořské ryby jako náhradu za nedostatkové uzené vepřové maso. Zároveň došlo i k snahám o využití některých dosud málo obvyklých nebo kulturně tabuizovaných druhů masa (např. králíčího nebo koňského). Nicméně v některých případech náhražka nepředstavovala náhradu z hlediska chuti, ale spíše z hlediska užití – třeba prezentování medu či marmelády jako náhražky za tuky natírané na chléb.³

Ve svém příspěvku se budu věnovat problematice přírodních náhražek pouze v českých zemích a jejich vnímání česky mluvícím obyvatelstvem a odborníky. Německy

i v soudní praxi, viz *Národní politika* 4. 3. 1916, s. 6. K přívlastku „válečný“ např. ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí (1914–1918). *Minulostí Západočeského kraje*, 2007, sv. 42/1, s. 289.

3 Srv. FRANZL, Karel. Mimořádná opatření hospodářská za války. *Česká revue*, 1915–1916, č. 3, s. 184. Umělý med nahrazoval ve funkci pomazánky na chleba často i máslo, proto byl označován i jako medové máslo. Viz VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu. Od nejstarších dob až po vypuknutí světové krize hospodářské*. Praha: Ministerstvo zemědělství republiky Československé, 1936, s. 329.

mluvící občané z českých zemí mohli mít na mnohé otázky odlišný názor. Soustředím se přitom pouze na zásobování civilního obyvatelstva v týlu, přičemž zásobování vojska nechávám zcela stranou.

Patrně nejvíc se přírodní náhražky uplatnily u chlebové mouky. Jejich přimíchávání do komerčně vyráběného chleba bylo zavedeno již v roce 1914 a o dva roky později se jejich podíl na celkovém objemu mouky pohyboval podle oficiálních nařízení i kolem 60 %.⁴ Náhražky chlebové mouky byly podle dobového odborníka Julia Stoklasy děleny do pěti skupin. Do první zařadil mouky z jiných polních obilovin a kulturních plodin (ječmene, ovsa, kukuřice, čiroku, rýže, prosa, pohanky, pravých kaštanů), do druhé výrobky sladové (sladová mouka, pivovarské mláto),⁵ následovaly bramborové produkty (mouka a vločky z pařených brambor, vařené nebo syrové brambory), škroby a cukry (bramborový škrob, tapioka, třtinový cukr, sirup). Do poslední skupiny zařazoval ostatní, do té doby neobvyklé přísady, např. slámu, seno, lebedu (*Atriplex*), jetel, kopřivu (*Urtica divica*),⁶ jemně rozemleté dřevo nebo kůru, islandský lišejník (*Cetraria islandica*), kotvici (*Trapa natans*)⁷ nebo koňské kaštiny (*Aesculus hippocastanum*).⁸ V mnoha ohledech specifickou náhražku představoval přídavek krve, který se však objevoval zejména v Německu a v Rakousku. Příliš se nerozšířil, přestože i s ním se zde experimentovalo stejně jako s přídavkem odpadového masa či syrovátky.⁹ Naopak poměrně často se počítalo s nastavením mouky cukrem – české země patřily v daném období mezi evropské velmoci v pěstování cukrové řepy i v následné produkci řepného cukru. V závěru války se však projevoval rovněž nedostatek této komodity. Zvláštní kapitolu, kterou zde nebudu blíže rozvádět, představuje naprosto běžné zvyšování množství mouky velmi vysokým vymíláním (více než 80 %) a také pokusy s úpravou mouky tak, aby přijímala více vody než obvykle.¹⁰ Nejmasivněji se využívalo náhražky v podobě ječné mouky, běžné byly i přísady kukuřičné mouky či brambor. Většina náhražek z poslední páté skupiny zůstala pouze ve fázi výzkumů nebo návrhů, i kvůli tomu, že u planých

4 Srv. FRANZL, Karel. Mimořádná opatření hospodářská za války. *Česká revue*, 1915–1916, č. 11, s. 618. 60 % náhražek bylo dokonce podle nařízení místopředsedy vlády království Českého z 8. 6. 1916 obligatorních. Místodržitelství však mohlo udělit výjimku, když se paradoxně nedostávalo náhražek. Vyráběl se i kukuřičný chléb, kde procento náhražek (kukuřice, brambor) dosáhlo až 70 %. Nařízení bylo ovšem již 19. 8. 1916 výrazně zmírněno a podíl náhražek se snížil na 30 %. Srv. FRANZL, Karel. Mimořádná opatření hospodářská za války. *Česká revue*, 1915–1916, č. 12, s. 750–751. Srv. se stejnojmenným příspěvkem v *České revui*, 1916–1917, č. 3, s. 102–103.

5 Tato skupina byla vyčleňována především s ohledem na specifický vztah k pivovarství.

6 Pokusy v tomto směru komentovaly české noviny úsečně a s neskrývanou nechuť: „V Haininově továrně v Přerově započali prováděti zkoušky s použitím kopřiv k výrobě chleba. Že nepovedou k cíli, možno prorokovat napřed.“ *Lidové noviny* 4. 4. 1917, s. 4.

7 Srv. *Lidové noviny* 3. 6. 1917, s. 5.

8 STOKLASA, Julius. *Výživa obyvatelstva ve válce!*, s. 23.

9 CHOČENSKÝ, Karel. Julius Stoklasa jakým se mně jevil a jakým snad byl. In *Památce profesora Julia Stoklasy*. Red. Edvard Reich, Bohuš Vlčil. Praha: Ministerstvo zemědělství republiky Československé, 1937, s. 565. Šlo o pokusy bratrů Václava a Antonína Rosamových.

10 K problematice vyššího obsahu vody srv. *Lidové noviny* 30. 5. 1917, s. 5.

rostlin nebyla zcela dořešena otázka jejich sběru.¹¹ Nicméně již samotné pokusy často budily mimořádně bouřlivou reakci veřejnosti.

Zde je třeba zmínit specifický postoj českého obyvatelstva k světovému válečnému konfliktu. Přestože naprostá většina povoláných loajálně narukovala a válčila za Rakousko-Uhersko, česká veřejnost k habsburské monarchii nechovala příliš vřelé sympatie a její zájmy jí byly často dost cizí. Navíc místní německy mluvící obyvatelstvo se snažilo využít války k ještě těsnějšímu propojení Rakousko-Uherska s jeho válečným spojencem Německem, což odporovalo zájmům většiny Čechů. V roce 1918 vzniklé Československo se pak vůči habsburské monarchii vymezovalo velice ostře. Již v průběhu války české obyvatelstvo přijímalo mnohá opatření rakouského státu se značnou nevolí, zejména když se jednalo o opatření inspirovaná Německem. A právě náhražky byly považovány za německý výmysl, přesněji řečeno za výplod bláznivých německých učenců. Proto je také ironizoval dobový český tisk. Lidé, kteří se zapojili do válečného výzkumu na straně Rakousko-Uherska, pak často v budoucnosti nesli cejch jakýchsi zrádců národa nebo alespoň lidu.

Do určité míry to postihlo i nejvýznamnějšího českého badatele v oblasti chlebových náhražek v období první světové války, císařského radu, profesora Českého vysokého učení technického, viceprezidenta c. k. pokusného ústavu ministerstva veřejných prací a ředitele hospodářsko-fyziologické výzkumné stanice českého odboru zemské rady pro království České v Praze, agrochemika Julia Stoklasu (1857–1936).¹² Ten se poté, co dospěl k závěru, že zemědělská produkce Rakousko-Uherska nebude stačit na vedení války, usilovně pustil do pokusů a hodnocení možných náhražek. Velmi často přitom používal nejenom fyziologické nebo biochemické argumenty, ale ve shodě s dobovým územ i odkazy na historii, které někdy sahaly až do středověku (u ječného chleba), jindy, při hodnocení chleba s přídavkem slámy, do doby hladomoru v roce 1817.¹³ Vcelku pozitivně se Stoklasa postavil vedle chleba se slámou i k možnému přídavku dalších nepříliš obvyklých náhražek. Například u jetele a sena pouze podotkl, že je potřeba obě suroviny důkladně rozemlít. Vznikne pak podle něj velmi pórovitý a lehký chléb, který dlouho vydrží vláčný a jehož chuť nijak nepřipomíná seno. Zmiňoval se i o možném přídavku lišejníků obsahujících mnoho bílkovin.

11 V určité míře se tento problém řešil organizováním sběru příslušných plodin školními dětmi případně vojáky v zázemí. Viz např. *Lidové noviny* 18. 3. 1917, s. 4.

12 Představitel v českých zemích velmi vlivných agrárníků mj. v této souvislosti odmítl intervenovat ve prospěch Stoklasu a jeho výzkumů u vládních činitelů. Srv. BERAN, Rudolf. Prof. Stoklasa a naše agrární politika. In *Památce profesora Julia Stoklasu* (viz pozn. 9). Praha, 1937, s. 397. Velkou ranou pro Stoklasovu prestiž bylo, že nebyl v roce 1915 jmenován šéfem pražského Obilního ústavu, instituce řídicí distribuci obilovin. Tento post získal jeho velký konkurent Viškovský, k čemuž přispěly i intervence agrárníků v Stoklasův neprospěch. Srv. CHOCENSKÝ, Karel. Julius Stoklasa jakým se mně jevil a jakým snad byl, s. 565–566. Jinak Stoklasa byl znám jako vědec, který velmi rychle reagoval na společenskou poptávku a uměl vyhledávat potenciálně atraktivní témata.

13 Tehdy chléb ze slámy doporučoval baron Mednyanszky. Diskuse o chlebu ze slámy však vycházela především z dobových pokusů Hanse Friedenthala.

Stoklasa, který zůstal propagací náhražek věrný prakticky až do konce války, si za svoji válečnou činnost vysloužil doživotní nenávisť zejména levicové části politického spektra, která ho obviňovala, že doporučoval, aby lidé byli krmeni slámou.¹⁴ V roce 1930, tedy dvanáct let po skončení první světové války, ho v této souvislosti napadl v Senátu komunistický senátor Vítězslav Mikulíček.¹⁵ A ještě ve sborníku vydaném k Stoklasovu úmrtí v roce 1936 někteří z jeho spolupracovníků a přátel cítili potřebu ho v souvislosti s jeho bádáním o náhražkách hájit a zpochybňovali, že by skutečně propagoval využívání slámy nebo lišejníků jako náhražek mouky.¹⁶

Kritiku si v pozdějších letech vysloužil rovněž lékařský chemik Jan Horbaczewski (1854–1942) bádající právě o možnosti využití lišejníků.¹⁷ Přední česká autorita v oboru výživy, Edward Babák (1873–1926), který v době světového válečného konfliktu vydal studii o otázce výživy, si naopak počínal mnohem opatrněji a zdůrazňoval svou nechuť k některým extrémním náhražkám. Ve své publikaci *Výživa rostlinami* z roku 1917 zpochybnil praktickou hodnotu výzkumů Maxe Rubnera o možnosti výživy jemně namletou moučkou z březového dřeva a zároveň konstatoval, že vyšší přísádek brambor nebo kukuřičné mouky do chlebové mouky zhoršuje výživnou hodnotu vzniklého chleba.¹⁸ Podobné názory na příměs slámy i hovězí krve při přípravě chleba projevil anonymní autor poznámky v České revue, pravděpodobně botanik Bohumil Němec.¹⁹ Možnost přísádku slámy do chleba přijali se skepsí i někteří němečtí odborníci. Například Hermann Griesbach se ve své knize z roku 1915 přiklání k názoru, že seno se hodí spíše pro krmení.²⁰

V dobovém diskurzu ovšem nehrály roli jen fyziologické či chemické výzkumy, zejména v oblasti přírodních náhražek se často objevovaly i snahy využít buď lidové tra-

14 Po vzniku Československa byl donucen stáhnout se částečně do ústraní. Později se sice stal viceprezidentem Československé akademie zemědělské, cesta k prezidentskému postu mu však zůstala uzavřena. S určitou opatrností k němu přistupovali i vlivní agrárníci. Srv. CHOCENSKÝ, Karel. Julius Stoklasa jakým se mně jevil a jakým snad byl, s. 567–568.

15 Šlo o projev na 30. schůzi československého Senátu 8. 4. 1930. Srv. <http://www.psp.cz/eknih/1929ns/se/stenprot/030schuz/s030004.htm> (cit. 12. 6. 2009).

16 Srv. např. BERAN, Rudolf. Prof. Stoklasa a naše agrární politika, s. 397 nebo REICH, Edvard. Z posudků Stoklasovy publikace o chlebu budoucnosti. In: *Památce profesora Julia Stoklasy* (viz pozn. 9). Praha, 1937, s. 570. Naopak někteří jiní tvrdili, že propadl „autosugesci“ a skutečně věřil na možnost „vítězství ve výživové válce“ prostřednictvím náhražek, viz CHOCENSKÝ, Karel. Julius Stoklasa jakým se mně jevil a jakým snad byl, s. 564–565.

17 Srv. HORBACZEWSKI, Jan. Ein Beitrag zur Kenntnis des Nährwertes der Flechten. Wien 1917. Separát z *Das österreichische Sanitätswesen* 29, 1917. U Horbaczewského hrála ale důležitou úlohu i skutečnost, že v letech 1917–1918 zastával funkci rakouského ministra zdravotnictví. Navíc byl původem Ukrajinec, nikoliv Čech.

18 BABÁK, Edward. *Výživa rostlinami*. Praha: F. Topič 1917, s. 39 a 46.

19 [NĚMEC, Bohumil]. Válečné náhražky. *Česká revue*, 1915–1916, č. 10, s. 631.

20 GRIESBACH, Hermann. *Die Physiologie und Hygiene der Ernährung in populär-wissenschaftlicher Darstellung und die Beschaffung von Nährwerten im Weltkriege*. Dresden: Holze & Pahl, 1915.

dice nebo odkazy na historii. V mnoha případech právě historické reminiscence nebo odkazy na zvyklosti lidu měly z náhražek sejmout ódium „cizácké novoty“. Již jsem se zmiňoval, že k historické argumentaci sáhnul i Julius Stoklasa. Jeho velký konkurent Karel Viškovský, pozdější šéf pražského Obilního ústavu, upíral pozici náhražky ječné mouce s tím, že její příměs do chleba byla ještě před rokem 1880 na české vesnici naprosto běžná a jedná se tedy pouze o návrat k (moudrým) předkům.²¹ Botanik Karel Domin zase uveřejnil již na počátku roku 1915 studii s příznačným názvem *Rosička krvavá, zapomenutá česká obilnina*, kde rekapituloval všechny historické i zeměpisné zprávy o konzumaci rosy (*Panicum sanguinale*) a také s ní blíže příbuzného zblochanu (*Glyceria fluitans*) a přimlouval se za jejich omezené zavedení.²² Ještě výrazněji vyšel vstříc společenské objednávkce kulturní historik Čeněk Zíbrt. Velmi plodný autor se obrátil k období, které společně s napoleonskými válkami představovalo v oblasti náhražek nejvydatnější zdroj, tedy do časů posledního velkého hladomoru, který postihl české země, do roku 1817. Samozřejmě svoji roli přitom hrálo i jubilejní výročí – Zíbrtova kniha *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety* vyšla v roce 1917. Ve skutečnosti se ovšem nezaměřil pouze na poměrně rozsáhlé zkušenosti z roku 1817, ale zmiňoval též různé náhražky základních potravin z jiných období. V jeho případě však nešlo o obhajobu náhražek jako návratu k řádné skromnosti minulých generací, jako spíše o načrtnutí možnosti přínosu historie pro řešení aktuálních problémů společnosti. I Zíbrt si však počínal značně opatrně a nechtěl být obviněn z vnucování nechutných náhražek. Jeho úvod končí trochu alibistickou výzvou: „Nuže – necht' se laskavý čtenář neodstraší četbou některé, nahodile otevřené stránky této knížky! Prosim, aby pročetl tyto pokusy všechny, jako zajímavé kulturně-historické doklady. Hodí-li se některý ku napodobení, ku vyzkoušení, ať podle známé rady vyzkouší všecko a nejlepší, co uzná, podrží. Pak z knížky této s materiálem, kulturně-historicky zajímavým, stane se pro dnešní poměry knížka časová.“²³ Zíbrtova poznámka samozřejmě měla své důvody. Sortiment náhražek vycházející především z úředních doporučení a z prací z okruhu Vlastenecké hospodářské společnosti z roku 1817 překonával svým rozsahem a hloubkou tehdejší zvyklosti. Nejen, že se zde zmiňovala mouka z jetele, lišejníku, koňských kaštanů, ale nechyběla ani mouka z kořenů pýru či z vodnice. Pokud se však týká mouky z březového dřeva, upozornil Zíbrt, že již počátkem 19. století největší tehdejší český zemědělský odborník Matyáš Kalina z Jäthensteínu ji považoval za vhodnou pouze ke krmení dobytka.²⁴

Historické odkazy na období napoleonských válek a hladomoru 1817 zmiňuje ve svém článku i anonymní autor poznámky (patrně Bohumil Němec) v časopise *Česká revue*, který informoval o pokusech prof. Haberlandta z Berlína s březovým dřevem. I on však končí příznačnou poznámkou: „Ale zdá se, že pro výživu lidskou dřevo nena-

21 VIŠKOVSKÝ, Karel. *K boji o chléb*. Tábor: vlastním nákladem, 1915, s. 9.

22 DOMIN, Karel. *Rosička krvavá, zapomenutá česká obilnina*. *Časopis Musea království Českého*, 1915, roč. 89, s. 47–94. Měla se více pěstovat hlavně v neúrodných horských krajích.

23 ZÍBRT, Čeněk. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. Praha: A. Neubert, 1917, s. 7.

24 Tamtéž, s. 42.

bude významu.²⁵ Zíbrt i další autoři si plně uvědomovali,²⁶ že český denní tisk v době první světové války na „neušlechtilé“ náhražky reagoval vysloveně podrážděně. Například zprávu odborného rakouského listu, že byl patentován postup na produkci chleba ze dřeva, podal deník Lidové noviny s mimořádnou skepsí: „*Jest možno na základě postupu ohlášeného k patentu vyráběti chutný (?) a vydatný (??) stravitelný (??) chléb asi ze 70 až 80 procent nynější válečné mouky chlebové s přídavkem 20 až 30 procent dřeva.*“ (otazníky doplněny redakcí) a znechuceně dodal na závěr: „*Po výrobě chleba z jetele – ještě chleba ze dřeva.*“²⁷ Poměrně často mezi řádky novin probleskoval názor, že místo zatěžování chleba různými prakticky nestravitelnými náhražkami by bylo vhodnější státem slibovaný příděl raději rovnou zmenšit, a tak prakticky přiznat realitu.²⁸ K tomu se však habsburská monarchie nemohla odhodlat. Nicméně zejména koncem války se stále častěji stávalo, že v obchodech nebyl dostatek jakéhokoliv chleba. Náhražky přinášely jen dílčí úlevu, nejdivočejší nápady ostatně zůstaly pouze ve fázi pokusů. Některé z použitých náhražek se však nepříznivě projevovaly na zdravotním stavu spotřebitelů, především způsobovaly problémy se zažíváním, a často poškozovaly i zařízení mlýnů, nepřizpůsobených na neobvyklou surovinu. Velké problémy vznikaly i při skladování.²⁹

I když bylo různé nastavování chlebové mouky patrně nejvýraznějším rysem náhražkového hospodářství v českých zemích za první světové války, nejednalo se zdaleka o projev jediný. Velmi specificky se situace vyvíjela u další součásti stravy nejširších vrstev – u kávy. Zde první světová válka přinesla především náhražky náhražek. Místo zrnkové kávy už před válkou dominovaly mezi chudším obyvatelstvem různé kávovinové náhražky, především tzv. cikorie ze sušené čekanky, žito, fíky, sušené ovoce apod. Nyní však často na trhu chyběly i tyto komodity a musely být nahrazovány jinými přísadami. Například v cikorii se snížil podíl čekankového kořene, jehož příděl byl od roku 1916 regulován státní ústřednou, na úkor relativně dostatečné sušené cukrové řepy. Další přísady pak tvořily třeba žaludy, ovesné kroupy, slupky z brambor, pražené boby.³⁰ Pravá káva byla nastavována cukrem.³¹ Ze stolů prakticky vymizel i pravý čaj, ten však v dané době nehrál ještě významnější roli. Nahrazovalo ho především sušené listí některých keřů, např. ostružiníku a maliníku.³²

25 [NĚMEC, Bohumil], Stravitelnost dřeva, *Česká revue*, 1915–1916, č. 7, s. 441.

26 Zíbrt i Domin podepsali koncem května 1917 prohlášení odborných spisovatelů, které navazovalo na Manifest českých spisovatelů, považovaný za počátek oficiálního rozchodu české veřejnosti s rakousko-uherským státem – šlo o výzvu českým poslancům Říšské rady, aby na zasedání tohoto orgánu energičtěji bránili české národní zájmy. K Manifestu se připojilo i mnoho profesorů Českého vysokého učení technického, Stoklasův podpis však v této souvislosti příznačně chybí.

27 *Lidové noviny* 4. 5. 1917, s. 5.

28 *Lidové noviny* 30. 5. 1917, s. 5.

29 Srv. VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, s. 527–528.

30 Srv. *Lidové noviny* 29. 5. 1917, s. 4.

31 *Lidové noviny* 15. 3. 1917, s. 3.

32 ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 299.

Mnohem zásadnější roli hrála produkce piva, která představovala po pečení chleba druhou oblast, kde se nejvíc uplatnily náhražky všeho druhu. Válka znamenala obrovský zásah do pivovarské produkce. Ta se prudce snižovala a dna poklesu dosáhla v období 1916–1917, kdy z předválečného výstavu 11 325 465 hektolitru ročně poklesla na pouhých 1 422 128 hektolitru.³³ Nejvíc potíží způsoboval kritický nedostatek ječmene, jenž byl sám primárně používán jako náhražka do chlebové mouky, respektive ječného sladu, který bylo nutno zčásti nahrazovat nejrůznějšími škrobnatými nebo cukernatými plodinami a výrobky včetně běžného ječmene. Ke slovu tak přišla např. kukuřice, oves, rýže, čirok, peluška (*Pisum*),³⁴ bramborová mouka, bramborový škrob, sušená cukrová řepa či pýr nebo lebeda. Nechyběl ani svatojánský chléb, cukr, sladké dřevo, extrakt ze sladkého dřeva, sušené ovoce, ovocné a zeleninové odpadky či různé sušené listí a koření. Použití náhražek přitom bylo nutno chuťově vyvažovat přídatkem kuchyňské soli.³⁵ Zvažovaly se i třeba tapioka, ságo či mouka z jedlých kaštanů, což však byly v Čechách exotické plodiny, které by bylo nutno dovážet.³⁶ Kuriozitou bylo použití některých cenných potravin, které náhodou příslušný pivovar získal – v jednom severočeském pivovaru tak místo sladu vařili pivo z včelího medu dovezeného z Uher.³⁷ Vzácně se objevily místo sladu také sladové bonbony či pekařský diastatický sladový extrakt.

Některé z náhražek rozšířených v první světové válce se přitom používaly pro své specifické vlastnosti i v poválečném období, např. nastavování sladu rýží se osvědčilo pro produkci slezských, velmi světlých piv, přídatek sušené cukrovky zase napomáhal při udržování pěny apod. Zejména náhražky z planých rostlin však vzbuzovaly podobně jako u chleba značnou nechut, především když negativně ovlivňovaly chuť piva. To byl třeba případ piva z pýru (*Agropyrum repens*), které podle historika Vilikovského „mělo charakteristickou příchut’ po jodoformu, proto po prvních pokusech vymizelo“. I v případě pivovarnictví se přitom připomínaly historické zkušenosti, např. pivo z ova vařené za napoleonských válek.³⁸ Zíbrt ve své publikaci však náhražky sladu nezmiňoval, mj. i proto, že jeho kniha se soustředila na náhražky využitelné v běžném provozu domácností. Také u piva však náhražky, které vždy jen nastavovaly cenný slad, nepostačovaly, a tak se začalo hovořit o možnosti zastavit produkci piva vůbec nebo místo piva distribuovat náhražkové pivo, což bylo opět označováno jako inspirace německým vzorem. Nejobvyklejší náhražkou bylo v tomto případě normální pivo rozředěné vodou s chmelovým odvarem a syčené kysličníkem uhličitým. Ve výsledku se pak jednalo

33 VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, s. 696.

34 Pelušku jarní se snažily úřady také prosadit jako náhradu za luštěniny, především hrách, ovšem s malým úspěchem. Srv. ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 299.

35 VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, s. 696.

36 Anonym. Z čeho možno ještě dnes vařit pivo? *Česká revue*, 1916–1917, č. 2, s. 119–120.

37 VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, s. 697–698.

38 Tamtéž. Srv. anonym. Pivo z pýru, *Česká revue*, 1916–1917, č. 10, s. 613, kde je výroba piva z pýru považovaná za menší prohřešek proti tradicím než využívání čistého řepného cukru.

o pivo s asi 1°. ³⁹ Stojí však za zmínku, že to byl právě Stoklasa, kdo nejvíce brojil proti možnému zastavení výroby piva, a dokonce v této souvislosti velmi aktivně vystupoval proti abstinentskému hnutí. V očích poválečné veřejnosti mu to však nijak výrazně nepomohlo, možná i proto, že pivo v tomto období nebylo vnímáno jako národní symbol tak silně jako od druhé poloviny dvacátého století. Vydatná konzumace piva se v době první světové války spojovala hlavně s Němci, respektive německy mluvícím obyvatelstvem českých zemí. Problémů s produkcí piva se snažili využít i výrobci a prodejci jiných alkoholických nápojů, třeba vína nebo nakvašeného moštu (cideru). ⁴⁰

Poměrně často se s určitými typy náhražek setkáváme i u masa. Doboví odborníci ovšem doporučovali především snížení jeho spotřeby a zároveň zpochybňovali dřívější propočty o nutném množství bílkovin na osobu a den. V těchto bodech se bez větších problémů shodli jak Stoklasa, tak Babák a další významný český badatel v oboru fyziologie František Mareš (1857–1942). ⁴¹ Ten svá doporučení navíc doprovázel moralistní kritikou předešlého hýření. V lidové podobě se s ním pak shodla i jedna z postav slavného dobového románu Jaroslava Haška *Osudy dobrého vojáka Švejka – starý ovčák*, který to vyjádřil lapidárně: „*poslední léta by byli žrali jen samý vepřový, drůbež, všechno máslem nebo sádlem maštěný. Tak se Pán Bůh na ně rozhněval pro tu jejich pejchu a voni zas přijdou k sobě, až si budou vařit lebedu, jako to bývalo za napolijský vojny.*“ ⁴² Habsburská monarchie také zavedla bezmasé dny, ⁴³ ovšem se zajímavou výjimkou, která naznačovala jinou strategii než úplné zdržení se konzumace masa – v jednom z masných dnů totiž mohlo být konzumováno předtím nepříliš oblíbené skopové. ⁴⁴ Náhrada běžných druhů některými méně obvyklými nebo dokonce dříve tabuizovanými se stala poměrně běžná. Válečná kuchařka doporučovala třeba hojně využívání hovězích vnitřností, které zbývaly jako odpad po výrobě konzerv z hovězí svaloviny pro vojáky. ⁴⁵ Ovšem na druhé straně se hovořilo zejména v pozdějších letech o nutnosti uchovat především mléčný dobytek a zapojit jiné substituty, mezi které byly počítány zelenina,

39 VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, s. 697. Objevovaly se ale i jiné náhražky, např. zázvorové pivo. Srv. ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 299.

40 Srv. třeba inzerát pražské firmy Sigmund. *Lidové noviny* 10. 5. 1917, s. 5.

41 STOKLASA, Julius. *Výživa obyvatelstva ve válce!*, s. 11; BABÁK, Edward. *Výživa rostlinami*; MAREŠ, František. *Výživa člověka ve světle fyziologie*. Lidové rozpravy lékařské č. 129. Praha: J. Otto, 1915.

42 HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. 18. vyd. Praha: Práce, 1954, s. 261. Mareš to ovšem řekl vzletněji: „*Lidé nemajetní nespokojovali se již obyčejnou potravou, žádná mouka nebyla jim dosti bílá a maso mělo býti každý den... Venkovský lékař uondaný lidovou praxí posteskl si: nikdy jsem neviděl takových kastrolů masa, jako tam. Plýtvati potravou v kuchyni jest záliba služebných kuchařek, potomních hospodyní lidových domácností. A již ani žebráci nespokojovali se darem chleba.*“ Viz MAREŠ, František. *Výživa člověka ve světle fyziologie*, s. 86.

43 V roce 1915 to byly dva, o rok později již tři dny v týdnu (pondělí, středa, pátek).

44 Srv. FRANZL, Karel. Mimořádná hospodářská opatření za války. *Česká revue*, 1916–1917, č. 1, s. 50. Na pokles zájmu o skopové před první světovou válkou si stěžoval i Haškův starý ovčák.

45 URBAN, Gisela. *Österreichisches Kriegs-Kochbuch*. Wien: Stefan, 1915, s. 5.

syry, vejce, ale i menší dobytek, ryby, drůbež, lesní zvěř.⁴⁶ Jenže ceny těchto komodit vylétly do výše a staly se širokým vrstvám stejně obtížně dostupné jako samotné maso. Na pultech se ale objevilo třeba i maso koňské a oslí.⁴⁷ Na okraji společnosti se také ve zvýšené míře konzumovaly některé silně tabuizované druhy (např. psi,⁴⁸ v době první světové války silně rozmnožené ondatry⁴⁹ nebo zdechlá zvířata⁵⁰). Jako druhý pomyslný pól společenského spektra můžeme chápat dobovou situaci vynucené změny v konzumaci masa u aristokracie, např. na jídelníčku členů jednoho z nejvýznamnějších českých šlechtických rodů, Schwarzenberků, se v této době poprvé objevuje vepřové maso.⁵¹ To ukazuje i zajímavý sociální rozměr užívání náhražek.

I v případě náhražek masa se objevily snahy hledat inspiraci v minulosti. Zíbrt ve své aktuální připomínce „dob nedostatku“ zmiňoval např. žáby, hlemýžďe, veverky, potápky, lysky či doma chované želvy. V tomto případě si však už nepomáhal odkazy na rok 1817, kdy ostatně zásobování masem nebylo tak zlé, ale připomínal spíše starší období se zřetelem na přísněji dodržovaná postní pravidla. Nezapomněl ale ani na svou druhou specializaci etnografa a připomínal „*podivné pochoutky živočišné*“ děti na pastvách v některých regionech především na Moravském Slovácku – jednalo se nejen o žabí stehýnka či hlemýžďe, ale také třeba o vrabce, piskoře, syslí játra, ježky, vrány, chrousty, motýly a čmeláky. Jako náhrada masa jatečných zvířat se často doporučovaly mořské ryby, zejména ty tučné, které se jinak na českém jídelníčku objevovaly jen sporadicky.⁵² I úřady doporučovaly náhradu hovězího za sušené mořské tresky a zároveň se podívovaly, že veřejnost podobnou substitucí příliš nevítrala.⁵³ (Podobné rozšíření sortimentu o mořské ryby se objevilo i v období druhé světové války.⁵⁴) Poměrně často se jako o možné náhradě masa hovořilo o houbách (doporučoval je např. Stoklasa). Třeba Babák naopak podobnou substitucí jednoznačně odmítal s poukazem na nízkou výživnou hodnotu hub, které navíc představovaly klasický příklad těžko stravitelného

46 *Lidové noviny* 9. 3. 1917.

47 *Lidové noviny* 20. 4. 1917, s. 5.

48 Srv. *Lidové noviny* 19. 3. 1917, s. 2.

49 Ondatra byla skutečně dobovým hitem. Viz např. *Lidové noviny* 26. 3. 1917, s. 2 nebo *Národní politika* 15. 3. 1916, s. 6.

50 Viz např. *Lidové noviny* 8. 4. 1917, s. 5 a 15. 9. 1917, s. 2.

51 Vedle vepřového se častěji objevuje také již zmiňované skopové. Zároveň přibývá na aristokratickém stole „lidových“ moučných jídel. CICHROVÁ, Kateřina. Pozvání ke schwarzenberskému stolu na přelomu 19. a 20. století. In *Dobrou chuť*. Ed. Leoš Nikrmajer, Jiří Petráš. České Budějovice: Jihočeské muzeum, 2003, s. 52 a 61.

52 STOKLASA, Julius. *Výživa obyvatelstva ve válce!*, s. 12. Nicméně např. Gisela Urban ve své kuchařce doporučovala nahradit mořské ryby domácími sladkovodními, a tak zmenšit tlak na dovoz. Srv. URBAN, Gisela. *Österreichisches Kriegs-Kochbuch*, s. 6.

53 ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 299. Mořské ryby měly nahrazovat hovězí i ve věznicích. Srv. *Národní politika* 30. 3. 1916, s. 6.

54 Opět však v tomto ohledu spotřebitelé velmi razantně vzdorovali. Odpor k rybám v českých zemích se podařilo zlomit alespoň částečně až v druhé polovině dvacátého století.

jídla.⁵⁵ Vedle náhražek samotného masa se přímo nabízela možnost nějakým způsobem vytvořit náhražky masných výrobků – například rakouský ministr výživy Höfer uvažoval o zavedení tzv. válečné uzenice z krve a vnitřností z „méněcenného dobytka z okupačních území“ a luštěnin či v případě jejich nedostatku z ječných krup a prosa. Tyto uzenice pak měly být prodávány i o bezmasých dnech.⁵⁶ Ostatně krev představovala další z důležitých náhražkových zdrojů bílkoviny, s jehož využitím si však rakouská administrativa příliš nevěděla rady. Jako jinou možnost, využitou jen v omezeném rozsahu, lze vnímat např. Stoklasou velmi doporučované konzumování kvasinek.⁵⁷ Němec zmiňuje i náhražku masa z luštěnin a obilné mouky, ovšem s velkým pohrdáním.⁵⁸

Velké potíže panovaly také v zásobování tuky, ať už pro lidskou spotřebu nebo pro technické účely. Zde se snažily úřady vedle zavedení beztučného dne a omezení smažených jídel⁵⁹ prosadit například výrobu oleje z kukuřičných klíčků, z jadérek vinných hroznů⁶⁰ nebo z máku. Jenže hlavním dodavatelem máku na rakouský trh bylo Rumunsko, s nímž se země dostala do válečného konfliktu, což samozřejmě přerвало dosavadní dodávky.⁶¹ I u tuků se uvažovalo o náhradách z olejnatých planě rostoucích rostlin, např. ohnice polní nebo hořčice obecné.⁶² Příliš obvyklé nebyly přírodní náhražky másla, ale například Němec zmiňuje vedle margarínu nastavování másla moukou nebo náhražku ze směsi sbíraného mléka, kaše ze syrových brambor a škrobového mazu.⁶³ To se však při komerčním použití dostáváme až na samotnou hranici falšování potravin. Ještě výrazněji to vynikne při nastavování mléka vodou, což je patrně jedna z nejobvyklejších strategií falšovatelů potravin dlouhá staletí.⁶⁴

Ojedinelé zmínky nacházíme o snahách nahradit mléko a sýr výrobky ze sóji. Ovšem tato plodina se v českých zemích nepěstovala a dovoz byl ve válečných podmínkách

55 BABÁK, Edward. *Výživa rostlinami*, s. 51. K přečeňování hub jako náhrady masa srv. i [NĚMEC, Bohumil]. Zuzitkování hub. *Česká revue*, 1916–1917, č. 6, s. 352–353.

56 *Lidové noviny* 21. 2. 1917, s. 4.

57 STOKLASA, Julius. *Výživa obyvatelstva ve válce!*, s. 14–15. Stoklasa doporučoval kvasinky přidávat i třeba do čokolády, keksů, uzenin či těstovin. K německým výzkumům v této oblasti srv. NĚMEC, Bohumil. Umělá výroba bílkovin. *Česká revue*, 1915–1916, č. 1, s. 54. O kvasinkách jako náhražce se zmiňoval i Babák. Srv. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. (dále MÚA AV ČR), fond Edward Babák, k. 2, i. č. 118.

58 [NĚMEC, Bohumil]. *Válečné náhražky*, s. 632. Vzniklý surogát označuje za „skoro bezcenný“.

59 Srv. ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 294.

60 FRANZL, Karel. Mimořádná opatření hospodářská za války. *Česká revue*, 1915–1916, č. 2, s. 108.

61 Babák poukazoval na skutečnost, že v českých zemích roste jen minimum olejnatých rostlin a import těchto komodit z ciziny byl znemožněn. Východisko viděl ve zvýšení konzumu sacharidů, především cukru. Viz MÚA AV ČR, fond Edward Babák, k. 3, i. č. 219.

62 ŘEHÁČEK, Karel. Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 299.

63 [NĚMEC, Bohumil]. *Válečné náhražky*, s. 632.

64 K vztahu falšování potravin a náhražek srv. DUDEKOVÁ, Gabriela. Stravovanie a zásobovanie mesta za prvej svetovej vojny. In *Dobrou chuť, veľkomesto*. Sest. Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek. Documenta Pragensia, 2007, sv. 20., s. 367.

těžko realizovatelný, takže vše zůstalo ve fázi pokusů, ať již prováděných chemiky (odborníkem na mléko Bohumilem Laxou)⁶⁵ nebo v některých domácnostech (výroba sojového sýra).⁶⁶ Velmi důležitým specifickým případem byla produkce náhražky mateřského mléka z ovsa.

Rozsáhlé pole pro uplatňování náhražek nabízela zelenina, která ovšem sama byla vnímána alespoň částečně jako jistá náhrada nedostatkového chleba, respektive chlebové mouky.⁶⁷ Tuřín a vodnice nahrazovaly často i brambory, které naopak sloužily jako základ jiných náhražek. Právě u náhražek zeleniny šlo především o využívání planých rostlin, což vždy naráželo ve veřejnosti na poměrně silný odpor, zvláště když návrhy opět pocházely od „bláznivých německých učenců“. S tvrdou reakcí se od českého deníku Lidové noviny například setkal nejmenovaný profesor z univerzity v Bonnu, který podle zprávy převzaté z Leipziger Volkszeitung doporučoval jako náhražku zeleniny kořeny, listy a stonky bodláku (*Carduus nutans*); kořeny a výhonky lopuchu (*Arctium lappa*), kopřivy, lebedy. Deník zvolil rovněž sžíravou ironii a mj. napsal: „Zda ten pán prodělal tuto výživu bodláky, kopřivami, lopuchou a lebedou, není známo, ale závidět mu tento jídelní lístek nebude nikdo.“⁶⁸ Na druhé straně s obohacením sortimentu zeleniny různými planými rostlinami přicházeli i místní autoři, aniž by jejich názor budil na rozdíl od německých nápadů větší pozdvižení. Nejrozsáhlejší výčet nabídl s různými historickými odkazy opět Zíbrt,⁶⁹ ale určité podobné nápady publikoval třeba i chemik a horlivý popularizátor vědy Bohumil Bauše (1845–1924).⁷⁰ Strategie náhrady běžné zeleniny planě rostoucími rostlinami se nejevila vhodná pro komerční masové využití, spíše mohly podobné články inspirovat jednotlivé hospodyně. Jenže ve městech zas nebylo úplně jednoduché získat na venkově běžně rostoucí plevel. Vzhledem k vnitrozemskému umístění českých zemí pak trochu kuriózně působila poznámka Bohumila Němce, který spekoval nad možností využití mořských řas do salátů či polévek.⁷¹

Mohl bych ještě uvádět pokusy o přírodní náhražky dalších druhů potravin, ale domnívám se, že i dosavadní stručný, či dokonce v některých případech snad i letmý přehled jasně ukazuje několik základních rysů, kterými se vyznačuje problematika přírodních náhražek v českých zemích za první světové války. Především můžeme konstatovat, že do řešení otázky vhodných náhražek se velmi aktivně zapojila jinak nepříliš rozsáhlá

65 VILIKOVSKÝ, Václav. *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*, s. 855. V Německu existovaly na výrobu sojového mléka závody Soyama-Werke.

66 *Lidové noviny* 23. 4. 1917, s. 3.

67 Srv. ŘEHÁČEK, Karel, Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí, s. 292. Autor zde připomíná mj. rozsáhlou kampaň za rozšíření pěstování zeleniny, která v Rakousku vypukla již v únoru 1915.

68 *Lidové noviny* 20. 3. 1917, s. 4.

69 ZÍBRT, Čeněk. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*, zejména s. 10–11.

70 BAUŠE, Bohumil, Jarní žeň. *Národní politika* 25. 4. 1916, s. 1.

71 [NĚMEC, Bohumil]. Mořské řasy. *Česká revue*, 1915–1916, č. 2, s. 125. O mořských řasách jako možném náhražkovém zdroji tuku hovořil i Babák. Srv. MÚA AV ČR, fond Edward Babák, k. 2, i. č. 118.

česká vědecká komunita. Přitom je třeba zdůraznit, že ve velké míře se uplatňovala historická argumentace, kterou používali v mnoha případech i přírodovědci. Často za tím můžeme vidět snahu překonat nedůvěru konzervativních spotřebitelů poukazem na skutečnost, že se nejedná o cizáckou inovaci, ale o pouhý návrat ke zvykům předků. Oblast přírodních náhražek potravin se stává místem, kde se i historiografie mohla proměnit na aplikovanou vědu, a tak si získat určité uznání v podmínkách, které rozvoji humanitních věd příliš nepřály. Nejsilnější inspirační zdroj představovaly zkušenosti z napoleonských válek a z posledního hladomoru, který zasáhl české země, z roku 1817, občas se však objevily i odkazy na starší období, např. středověk.

Hledání náhražek v sobě neslo jistý národnostní aspekt. Obecně bylo za vlast náhražek považováno Německo,⁷² proto se čeští propagátoři různých náhražek do určité míry vystavovali nebezpečí obvinění z nedostatku vlastenectví, což se dotklo především nejvýraznějšího českého badatele v oblasti náhražek Julia Stoklasy. Vedle národnostního aspektu si můžeme všimnout i tendence vidět náhražky jako výplod „bláznivých učenců“, kteří žijí zcela odtrženi od reality a uznávají pouze laboratorní výzkumy. Směsí obou rysů pak vznikl silný stereotyp odlišného „německého profesora“,⁷³ který se výrazně podílí na válečném utrpení.

Široký sortiment náhražek by mohl naznačovat šíří bádání i velký zájem ze strany úřadů, které podobné výzkumy všemožně podporovaly. Je však zároveň dokladem jiných rysů zásobování civilního obyvatelstva v českých zemích. Za určující znak distribuce v této oblasti je třeba považovat chaos a časté, dost bezhlavé měnění norem, které navíc zejména vyšší vrstvy obyvatelstva příliš nedodržovaly. Málokteré opatření bylo včas a důsledně realizováno, což platí plně i pro zavádění náhražek. Můžeme konstatovat, že ve skutečnosti byl jejich přínos pro kvalitní dodávky potravin jen omezený a jejich uplatňování v mnoha případech jen dále provokovalo obyvatelstvo. Značná část navrhovaných náhražek zůstala na úrovni provozních pokusů a do distribuční sítě se ani nepropracovala. Větší důležitosti nabyly jen v případech základních potravin jako byla chlebová mouka a pivo. Ke konci války ani všechno nastavování a náhražky spolu s přísnou centralizací a regulací distribuce nedokázaly zabránit skutečným hladovým nepokojům, které zachvacovaly česká města hlavně v roce 1917.⁷⁴ Na straně druhé se však ani v kritickém roce 1917 neseťkáváme s případy úmrtí z hladu, což v daných podmínkách lze označit za úspěch.

72 Ještě více to platilo pro náhražky syntetické.

73 Zprávu o snahách o nahrazení řepného cukru javorovým sirupem Lidové noviny nazvaly příznačně: *Zase „vynález“ německého profesora“*. Srv. *Lidové noviny* 12. 6. 1917.

74 Srv. *Souhnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915–1918*. Ed. Libuše Otáhalová. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1957.

Recenzovali

Doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

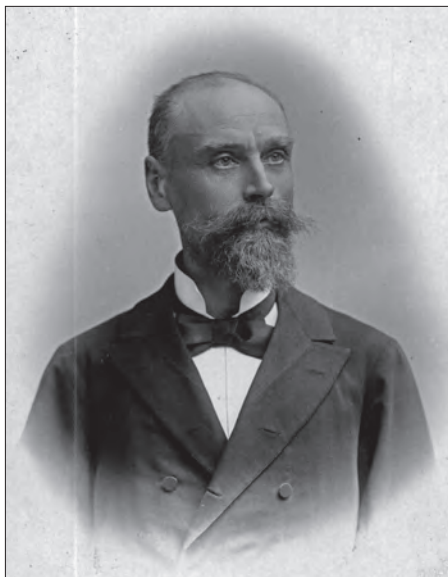
Mgr. Jiří Hutečka, PhD., Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Resumé

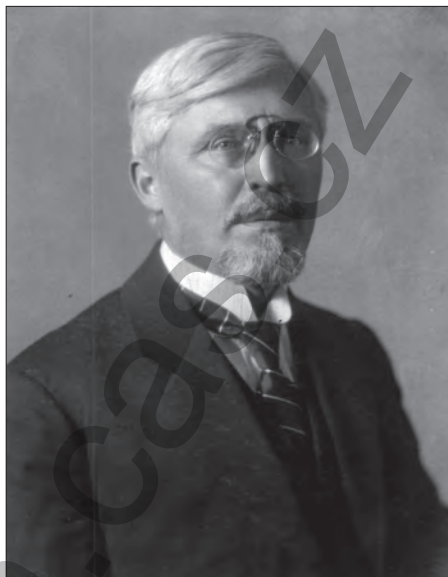
Concoctions of German professors – and back to ancestral experience – natural food substitutes in the Czech lands during the First World War

Austro-Hungary entered the world war conflict insufficiently prepared even with regard to supplies of food. One of the strategies that it employed to deal with the lack of foodstuffs involved natural substitutes, particularly surrogates from various cultivated plants, but experiments using wild plants came up against consumers' reluctance and difficulties in gathering them. It was not exceptional for some commodity to be used to manufacture a substitute, but itself to be substituted in its original usage. Natural substitutes were used most of all as bread flour, which was replaced by rye, maize or potato flour. As for coffee, the First World War brought with it substitutes for the substitutes that predominated during the prewar period. Great importance was attached to substitutes for barley, or malt for beer (e.g. maize, fruit and vegetable waste or various dried leaves). Substitutes for meat are also frequently met with, as types that had hitherto been taboo (dog meat, muskrat and carrion) first made an appearance. Ethnographers and historians (Čeněk Zíbrt) have drawn attention to several delicacies from days gone by (frogs, sparrows and bumble bees). There has also been some discussion over the issue of mushrooms and pulses as meat substitutes. Wild plants were used as vegetable substitutes. As for fats, the authorities attempted to promote the production of oil from e.g. maize sprouts and poppies. Such substitutes were considered the brainchild of mad German eggheads and lampooned as such in the press. People who got involved in research into substitutes for Austria-Hungary often came to be branded traitors to the nation (e.g. Julius Stoklasa and Ivan/Jan Horbaczewski). In the discourse of the period it was not only natural science research that played a part, but there were also efforts involved in the search for natural substitutes to take advantage of popular traditions and the historical legacy in order to remove the „foreign novelty“ tag from substitutes. Čeněk Zíbrt most notably filled the bill here. The broad range of substitutes indicates the extent of the research involved and the great interest of the authorities supporting similar research bears witness at the same time to the chaotic nature of the search. A considerable number of the proposed substitutes remained at the level of operational experiments and never found their way to the distribution networks. They only acquired greater importance in the case of basic foodstuffs such as bread flour and beer, where they sometimes helped to save the population from the threat of death through malnutrition.

Translated by Melvyn Clarke.

Ivan (Jan) Horbaczewski (MÚA AV ČR)

Edward Babák (MÚA AV ČR)

Čeněk Zibrť (MÚA AV ČR)

Počátky transformace Československé akademie věd po 17. listopadu 1989

I. Šest revolučních týdnů (listopad – prosinec 1989)

MIROSLAV ŠMIDÁK

Origins of the transformation of the Czechoslovak Academy of Sciences after 17th November 1989.

I. Six revolutionary weeks (November–December 1989)

Abstract: This extensive article by a direct and active participant in the transformation of CSAS after 17th November 1989 and the first years of activity of the Academy of Sciences of the Czech Republic focuses on the events and happenings that took place at the Czechoslovak Academy of Sciences in the period from 17th November 1989 to the end of June 1990. Its first part, entitled *Six revolutionary weeks (November–December 1989)*, deals with the origins and turbulent activities surrounding the civic movements of CSAS members and staff at its institutes, which culminated in the extraordinary General Meeting of CSAS members on 21st December 1989, the complete change in CSAS management and the adoption of the first comprehensive programme for its fundamental reconstruction. The second part of the article (which will be published in the following issue of our journal) entitled *Six months of dual government (January–June 1990)* describes in detail the developments and activities at CSAS in the subsequent period when it was headed jointly by the interim CSAS Presidium and the Presidium of the Chamber of Elected CSAS Institute Representatives.

Keywords: Czechoslovak Academy of Sciences, transformation, 1989–1990, management of science.

1. Úvod

Stejně jako v šedesátých letech minulého století mne i v listopadu 1989 osud přivedl do centra tehdejších bouřlivých a dramatických událostí v Československé akademii věd. Ještě jako zástupce pracovníků Ústředního archivu ČSAV jsem se zúčastnil aktivu Koordinačního centra občanských aktivit v ČSAV 28. listopadu 1989 a celostátního aktivu základních organizací ROH pracovišť ČSAV a SAV 30. listopadu 1989. Zároveň jsem se od počátku podílel na vzniku a činnosti tzv. Konzultační skupiny členů ČSAV, která v počátečním období revoluční transformace ČSAV sehrála významnou úlohu, a po 1. prosinci 1989 jsem byl oficiálně uvolněn pro funkci jejího tajemníka. Z tohoto titulu jsem se v dalších prosincových dnech zároveň aktivně účastnil i jednání Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV, ustavení Komory volených zástupců pracovišť ČSAV a přípravy mimořádného valného shromáždění členů ČSAV, které se konalo 21. prosince 1989. Pracoval jsem v návrhové komisi tohoto shromáždění a jako její tajemník jsem byl pověřen, abych přednesl valnému shromáždění návrh usnesení, které znamenalo zásadní přelom v uspořádání a činnosti Československé akademie věd.

V lednu 1990 jsem se po dvaceti letech znovu stal tajemníkem nově zvoleného prezidia ČSAV a vedoucím jeho sekretariátu a v těchto funkcích jsem působil až do ukončení existence ČSAV v prosinci 1992. Po vzniku Akademie věd České republiky jsem – již v důchodovém věku – pracoval ještě dalších 16 let (1993–2009) u předsedů Akademie věd ČR prof. Rudolfa Zahradníka, prof. Heleny Illnerové a prof. Václava Pačesa jako jejich poradce pro legislativní a vědecko-organizační otázky.

Období mezi 17. listopadem 1989 a LIX. valným shromážděním ČSAV koncem června 1990 bylo pro osud a další vývoj Akademie velmi významné. V tomto období byly v souvislosti s počínající hlubokou přeměnou společenského, hospodářského a politického zřízení země položeny první základy nejen k zásadní transformaci koncepce, zaměření, organizace i financování celé činnosti ČSAV, ale i veškerého vědeckého života v bývalém Československu.

V našem vědeckém životě se plně uplatnil princip svobody vědeckého bádání. Byl odstraněn systém tzv. státního plánování výzkumu a vývoje a začaly se hledat nové nástroje účelnějšího a efektivnějšího usměrňování výzkumné činnosti. ČSAV se z vlastní iniciativy zřekla svého dřívějšího nadřazeného a privilegovaného postavení v naší vědě a soustava jejích pracovišť se stala rovnoprávnou složkou československé vědeckovýzkumné základny. Došlo k zásadní demokratizaci vnitřního uspořádání ČSAV, zvýšila se samostatnost a vlastní odpovědnost jednotlivých vědců a vědeckých týmů a bylo dosaženo vysokého stupně autonomie vědeckých pracovišť. V důsledku toho všeho se uskutečnily i první pronikavé změny ve struktuře, personálním zabezpečení a věcném zaměření vědecké a výzkumné činnosti, což se pochopitelně v největší hloubce a rozsahu dotklo společenských a humanitních věd.

Uskutečnila se rehabilitace členů ČSAV a tisíců dalších pracovníků vědy, výzkumu a vysokých škol, kteří byli pronásledováni a poškozováni dřívějším totalitním režimem, a byl jim v co možná největší míře umožněn návrat k vědecké práci. Zároveň byli zejména ve vedoucích vědeckých funkcích vystředáni ti pracovníci, kteří se v minulém režimu zkompromitovali nebo kteří neměli potřebné odborné či morální předpoklady pro vědeckou činnost. Vzhledem k počínajícímu drastickému omezení veřejných prostředků na vědu a výzkum však tuto oblast bohužel začala opouštět i řada pracovníků, kteří by za příznivějších podmínek byli pro její rozvoj i nadále přínosem.

Padly překážky, které totalitní systém kladl styku a spolupráci naší vědy s vědou světovou a které byly jednou z hlavních příčin jejího zaostávání. Mezinárodní vědecká spolupráce se začala obnovovat a přitom se účelně soustřeďovala zejména na kontakty s vědecky vyspělými zeměmi.

Vedly se první úvahy o zásadních obecných otázkách postavení vědy ve společnosti a o její organizaci a financování v nových společenských podmínkách. V této souvislosti se uskutečnily i diskuse a praktické kroky k nápravě vztahů mezi Akademií věd a vysokými školami a začala se prohlubovat jejich spolupráce.

Všechny tyto složité a náročné problémy se přitom v prvních měsících po listopadu 1989 řešily v napjaté situaci a v neustálých skrytých i otevřených konfliktech s předsta-

viteli starých politických a státních struktur. V hektickém chvatu a s velkým elánem, často však zmateně a chaoticky se jimi zabývali většinou noví lidé, které vynesla do popředí vlna odporu proti starému režimu a kteří měli jen málo zkušeností a v některých případech i nedostatek schopností a předpokladů pro řídicí a organizační práci ve složité a citlivé oblasti vědy a výzkumu. To vše přispělo k bohatosti, pestrosti, ale i vnitřní rozpornosti obrazu, který tehdy vývoj Československé akademie věd poskytoval.

Vzhledem k mimořádnému významu tohoto období pro dějiny ČSAV i celé naší vědy jsem již v letech 1993–1994 se souhlasem vedení Archivu AV ČR předběžně uspořádal a zpřístupnil alespoň ty archiválie ze závěrečných let existence a činnosti ČSAV, které byly již tehdy k dispozici, ve formě složitého archivního fondu Řízení a správa ČSAV 1989–1992. A nyní, po uplynutí téměř 20 dalších let, jsem se pokusil alespoň o souvislejší vylíčení vývoje a počínající transformace ČSAV v prvních měsících po 17. listopadu 1989. Jsem si přitom plně vědom nedokonalosti tohoto pokusu, která vyplývá především z mé přímé osobní angažované účasti na tomto dění a tedy i z nezbytně subjektivního přístupu k popisovaným událostem, osobám a procesům. Tento „pamětnický“ handicap jsem se snažil alespoň částečně vyvažovat maximálním využíváním archivních pramenů, především dokumentů valného shromáždění a prezidia ČSAV a orgánů Komory volených zástupců pracovišť ČSAV. Dochované archivní prameny však vzhledem k tehdejšímu bouřlivému dění nejsou vždy úplně a v řadě věcí jsem se přece jen musel opírat převážně jen o své osobní vzpomínky a záznamy.¹ Svě subjektivní názory a pocity vyjadřuji hlavně v poznámkách.

2. Spontánní odezva pracovníků ČSAV na 17. listopad

První reakce pracovníků ČSAV na události ze 17. listopadu 1989, na nichž se aktivně podílel přední člen ČSAV akademik Miroslav Katětov, a na následující vývoj za sebe nedaly dlouho čekat. Již v pondělí 20. listopadu a v bezprostředně následujících dnech se prakticky na všech pracovištích ČSAV a SAV sešla shromáždění pracovníků, která vyslovila podporu stávkujícím studentům, odsoudila reakci dosavadních vedoucích stranických, státních a odborových orgánů na probíhající dění a zveřejnila tato svoje stanoviska formou prohlášení, rezolucí, otevřených dopisů ústředním stranickým a státním orgánům i vedení ČSAV apod. Pro přijetí těchto dokumentů se pracovníci pracovišť ČSAV vyslovovali jednomyslně nebo s malou menšinou těch, kteří byli proti nebo se zdrželi hlasování. Zpočátku podepisovaly schválená stanoviska dosavadní oficiální zaměstnanecké složky, tedy organizace KSC, ROH a SSM, avšak během dalších dnů již tuto aktivitu přejímala obecná shromáždění pracovníků a vznikající místní

1 Při přípravě této práce jsem čerpal z těchto archivních fondů, uložených v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i.: Řízení a správa Československé akademie věd 1989–1992, Prezidium ČSAV, Valné shromáždění (členů) ČSAV, vlastní osobní fond, deponovaný v MÚA AV ČR. Děkuji vedení a všem zúčastněným pracovníkům Masarykova ústavu a Archivu AV ČR za obětavou spolupráci a pomoc, kterou mi v mé práci poskytli.

Občanská fóra na pracovištích. Rychle se vyvíjel i obsah těchto dokumentů – kdežto první z nich se soustřeďovaly pouze na odsouzení brutálního zákroku bezpečnostních sil proti studentské demonstraci a postojů dosavadních oficiálních míst, další již kladly i požadavky na zahájení otevřeného celospolečenského dialogu, zásadní demokratizaci celého veřejného života, obnovení základních občanských svobod, okamžité zrušení ústavního zakotvení tzv. vedoucí úlohy KSČ, vypracování nové ústavy a co nejrychlejší uskutečnění svobodných voleb. Další specifické požadavky a návrhy vycházely z odborného zaměření jednotlivých pracovišť a z konkrétní situace, která na nich byla. Tak např. Prognostický ústav ČSAV předložil již 23. listopadu k veřejnému posouzení obšírnou úvahu o příštím politickém a hospodářském vývoji Československa, zahrnující především návrhy na urychlené obnovení pluralitní demokracie a tržního hospodářství, Ústav československých a světových dějin spolu s dalšími historickými pracovišti zase připravil návrh na nové zaměření a strukturální uspořádání historických věd apod. Řada pracovních kolektivů vyjádřila ve svých prohlášeních nedůvěru dosavadnímu vedení jednotlivých ústavů i ČSAV jako celku a přicházela s návrhy na demokratizaci uspořádání Akademie věd.

Tehdejšímu Ústřednímu archivu ČSAV se na základě výzvy, učiněné hned v prvním týdnu po 17. listopadu, podařilo plně nebo částečně shromáždit tyto dokumenty ze 41 pracovišť ČSAV. Další bude jistě možno vyhledat v dosud nezpřístupněných archivních fondech jednotlivých pracovišť.

Druhou masovou akcí pracovníků a pracovišť ČSAV na podporu probíhajících revolučních změn byla jejich hromadná účast na celostátní generální stávce 27. listopadu 1989. Ani zde se mi nepodařilo získat přesná a úplná čísla. Z hlášení, která došla Koordinačnímu centru občanských aktivit v ČSAV již den po stávce, vyplývá, že se stávky zúčastnilo nejméně 53 pracovišť a detašovaných útvarů ČSAV v Praze, 35 v Brně a 26 pracovišť SAV v Bratislavě.

3. První etapa činnosti Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV a dalších spontánních hnutí

Na základě svolání Občanského fóra z 19. listopadu 1989 a jeho dalších programových a organizačních dokumentů bylo po dohodě zástupců asi 25 pracovišť ČSAV a několika dalších mimoakademických vědeckých institucí ustaveno 22. listopadu 1989 Koordinační centrum občanských aktivit ČSAV, jehož iniciátory a mluvčími byli pracovníci Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV PhDr. Martin Profant, PhDr. Michal Komárek a PhDr. Jaromír Murgaš. V oznámení o ustavení Koordinačního centra, které bylo 24. listopadu 1989 rozesláno všem pracovištím ČSAV, se konstatovalo, že Odborový svaz pracovníků školství a vědy, který byl zatím jediným oficiálním orgánem, způsobilým a oprávněným vyjádřit společná stanoviska pracovníků ČSAV v současné převratné společenské situaci, dosud neprokázal schopnost či ochotu tak činit. Zároveň se v oznámení sděluje, že Koordinační centrum hodlá pracovat tak dlouho, dokud nebu-

dou existovat reálné záruky fungování reprezentativního orgánu, vyjadřujícího skutečné zájmy vědeckých pracovníků.

Další aktiv Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV, jehož se již zúčastnili zástupci naprosté většiny pracovišť ČSAV, se konal 28. listopadu 1989 v zasedací místnosti tehdejšího Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Na tomto setkání byli jeho účastníci informováni o široké účasti pracovišť ČSAV na veřejší generální stávce a o vzníkání samostatných center občanských aktivit na jednotlivých ústavech, jež se pak v následujících dnech formovala jako místní Občanská fóra. Byla podána též zpráva o zahájení spolupráce a společného postupu s akademikem M. Katětovem a dalšími představiteli členů ČSAV. Hlavním bodem jednání pak bylo schválení programového prohlášení Koordinačního centra, jehož návrh přednesl dr. Profant a do něhož byly po rozsáhlé a vzrušené diskusi zahrnuty tyto hlavní body:

- přetvoření ČSAV tak, aby zabezpečila podmínky svobodného a kvalitního vědeckého výzkumu. Jedině tak může ČSAV a věda vůbec získat odpovídající místo v nové demokratické společnosti a smysluplně se podílet na jejím konstituování;
- okamžité zrušení tzv. nomenklaturní praxe, tj. rozhodování orgánů KSČ a kádrových útvarů o personálních otázkách;
- rehabilitace pracovníků politicky postižených dosavadním režimem a revize všech rozhodnutí o zrušení členství v ČSAV;
- odstoupení současného prezidia ČSAV;
- ustavení týmu expertů, který zpracuje podklady pro řešení postavení vědeckého výzkumu v nových podmínkách.

V závěru jednání pak dr. Ivan Gabal jako představitel Občanského fóra podal zprávu o jeho činnosti a o dalších aktuálních obecných politických otázkách.

Je třeba dodat, že v poslední listopadové dekádě se v ČSAV vedle Koordinačního centra uplatnily i další iniciativy, jejichž význam i aktivita však byla mnohem menší.

Na základě naléhavých požadavků odborových organizací pracovišť ČSAV i SAV se vedení Odborového svazu pracovníků školství a vědy po delším váhání odhodlalo svolat na 30. listopad 1989 aktiv volených zástupců základních organizací ROH pracovišť ČSAV a SAV, který se uskutečnil v Ústředním klubu školství a vědy Na Příkopě. Toto bouřlivé shromáždění se soustředilo především na změny v pojetí a uspořádání činnosti odborů (urychlené svolání mimořádného všeodborového sjezdu, zásadní změna struktury ROH ve prospěch posílení úlohy základních organizací a odborových svazů, nezávislost odborů na politických stranách, zákonné zakotvení práva na stávku, zrušení Fondu solidarity atd.). Požadované změny v ČSAV se týkaly zřízení odborové rady pracovišť jako protiváhy oficiálního vedení ČSAV a SAV, zrušení nebo omezení časově omezených pracovních smluv, úplného odpolitizování pracovišť ČSAV a SAV, zrušení nomenklaturního řízení a kádrového pořádku i aparátu, který je zajišťoval, rehabilitace politicky postižených pracovníků ČSAV a SAV, odvolání některých dosavadních ředitelů pracovišť a zavedení demokratických postupů při ustanovování nových vedou-

cích pracovníků. Byl vysloven též požadavek na urychlenou novelizaci zákonů o ČSAV a SAV s využitím podkladů, připravených v letech 1968–1969, a na uskutečnění demokratické volby nových řídicích orgánů ČSAV a SAV.

Z dalších aktivit je zatím dokumentárně doložen pouze návrh skupiny pracovníků z několika pražských pracovišť ČSAV na ustavení Akademického fóra, jehož některé myšlenky byly využity při formování činnosti Komory volených zástupců pracovišť ČSAV, a ojedinelý zápis o založení Klubu mladých vědeckých pracovníků z 5. prosince 1989, podepsaný pracovníky pracovišť ČSAV z Prahy, Brna, Českých Budějovic a Ostravy.

4. Vznik a činnost Konzultační skupiny členů ČSAV

Jak se dalo očekávat, byla odezva událostí 17. listopadu a následujících dnů v tehdejší oficiálním vedení Československé akademie věd velmi chabá a ve srovnání s tehdejší celkovou společenskou atmosférou přímo trapná. Dne 22. listopadu 1989 se sešlo kolegium předsedy ČSAV, které tvořil její předseda, místopředsedové, vědecký sekretář a ředitel Úřadu prezidia ČSAV, a přijalo stanovisko k současné situaci. Toto stanovisko sice (samozřejmě ex post, až když se změnil i počáteční postoj vedoucích stranických a státních orgánů) odsoudilo zásah proti studentům a požadovalo jeho prošetření, ovšem vykládalo jej jako událost, která údajně „*narušila probíhající klidný proces socialistické přestavby pod vedením KSČ*“, a vyznívalo tedy evidentně jako snaha o zachování statu quo. Ostatní poměrně obšírný text stanoviska měl spíše ráz obecného a velmi nesměle koncipovaného slohového cvičení a ani v náznaku se v něm neuvádělo, že by existovaly jakékoli důvody ke změnám ve vlastním uspořádání ČSAV a v její minulé či současné činnosti.

Za této situace se iniciativy chopil bývalý přední člen prezidia ČSAV v šedesátých letech akademik Miroslav Katětov. Ten se obrátil na další členy ČSAV, kteří se spolu s ním hlásili ke Kruhu nezávislé inteligence, byli stejně jako on tvrdě politicky postižení v údobí normalizace, ale zůstali nadále řadovými členy Akademie a neodešli do emigrace, a pozval je na společnou poradu do svého bytu. Tato první porada se uskutečnila 27. listopadu 1989 a zúčastnili se jí akademik Miroslav Katětov, akademik Otto Wichterle, akademik Josef Macek, člen korespondent Pavel Oliva, člen korespondent Ladislav Trlifaj a vědecký pracovník Ústavu fyzikální chemie a elektrochemie J. Heyrovského ČSAV prof. RNDr. Jiří Koryta, DrSc. Jako bývalí vedoucí pracovníci výkonného aparátu prezidia ČSAV, kteří zůstali s akademikem M. Katětovem i s dalšími politicky postiženými členy ČSAV po celou dobu sedmdesátých a osmdesátých let v pravidelných přátelských kontaktech, byli na poradě přizváni i autor této práce a jeho bývalá zástupkyně ve funkci vedoucího sekretariátu prezidia ČSAV dr. Květa Běhalová. Na této poradě se neoficiálně ustavila Konzultační skupina členů ČSAV a byly předběžně diskutovány hlavní problémy, které by v nových společenských poměrech měly být řešeny v rámci ČSAV. Pro nejbližší přechodné období byly jako takové problémy vytipovány

rehabilitace vyloučených členů ČSAV a dalších vědecky i existenčně postižených členů a vědeckých i ostatních pracovníků ČSAV, personální změny ve vedení ČSAV i na jejich jednotlivých pracovištích a maximální demokratizace uspořádání a činnosti ČSAV, proveditelná v mezích dosavadních právních předpisů. V delším výhledu pak mělo jít o zásadní změnu zákona o ČSAV, o vydání vědeckých prací, které bylo v minulosti z politických důvodů znemožňováno, a o podstatné strukturální změny v soustavě pracovišť ČSAV a v zaměření jejich výzkumné činnosti.

Přímo z porady byly odeslány dva dopisy předsedovi ČSAV akademiku Josefu Římanovi, které jsem měl potěšení formulovat a které se týkaly jednak obnovení členství v ČSAV těm jejím členům, kteří z ní byli po roce 1969 z politických důvodů vyloučeni, a jednak okamžitého vyhlášení a zahájení rehabilitace a odškodňování všech pracovníků ČSAV, kteří byli politicky, vědecky, pracovní a existenčně postiženi tzv. očistou ČSAV v roce 1969 a v sedmdesátých letech. Zároveň byli akademik O. Wichterle a prof. J. Koryta požádáni, aby jménem Konzultační skupiny požádali předsedu ČSAV akademika J. Římana o okamžitou osobní schůzku a další jednání o jejich požadavcích a návrzích.²

Akademik Říman okamžitě vyslovil souhlas se žádostí Konzultační skupiny a další, již společné jednání se konalo hned 29. listopadu v jeho pracovně v budově prezidia ČSAV. Tohoto, na přání J. Římana rozšířeného zasedání se kromě něj a původních členů Konzultační skupiny zúčastnili též akademici Jindřich Bačkovský a Jaroslav Šterzl a členové korespondenti Jaroslav Němec, Jan Škoda a Stanislav Zadražil. K zajištění průběhu jednání a zpracování jeho závěrů byli na zasedání dále přizváni ředitel Úřadu prezidia ČSAV Ing. Miroslav Havel a pracovníci Úřadu PhMr. Hana Bavlnková, JUDr. J. Nejedlík a Ing. S. Haniš. Po obsáhlé diskusi přijala Konzultační skupina tyto závěry, které představovaly zásadní rámec nejbližší etapy revolučních změn v Akademii:

- V nejkratším možném termínu, jmenovitě na 21. prosinec 1989, bude svoláno mimořádné valné shromáždění členů ČSAV k projednání základních otázek demokratizace ČSAV. Podklady pro jednání valného shromáždění připraví Konzultační skupina.
- Prezidium ČSAV rozhodne o svém dalším osudu na svém nejbližším zasedání, a to tak, že bude buď rezignovat v celém svém dosavadním složení, nebo že z něj odejdou členové, kteří byli nejvíce spjati s uskutečňováním represivních opatření po roce 1970, zvláště v oblasti společenských věd. O tomto rozhodnutí bude informováno mimořádné valné shromáždění členů ČSAV, které učiní další potřebné kroky.
- Předseda ČSAV předloží vládě ČSSR návrh, aby bylo (a to i posmrtně) navraceno členství v ČSAV všem členům, kterým bylo odňato z politických důvodů.

2 Na tomto místě je, myslím, správné konstatovat, že akademik Josef Říman měl – na rozdíl od většiny dalších členů tehdejšího prezidia ČSAV – k názorům a požadavkům Konzultační skupiny vstřícný přístup, což značně usnadnilo a urychlilo všechna další jednání. Osobně jsem přesvědčen, že – i když jistě nebyl vývojem situace nijak nadšen – jako skutečně vynikající a čestný vědec s většinou vznesených revolučních postulatů alespoň v hloubi duše souhlasil.

- Bude okamžitě zahájena příprava rehabilitace pracovníků ČSAV, kteří museli z politických důvodů odejít z pracovišť ČSAV a kterým byla znemožněna další vědecká práce nebo byli jinak postiženi.
- Bude zvážen způsob odstranění deformací, vzniklých v době tzv. normalizace ve sboru členů ČSAV.
- V souvislosti se zrušením ústavního zakotvení tzv. vedoucí úlohy KSČ budou zrušena všechna nomenklатурní opatření, která se opírala o toto ustanovení.
- Bude zahájena příprava zásadních úprav zákona o ČSAV, Stanov ČSAV a interních norem ČSAV, směřujících k důsledné demokratizaci a racionalizaci uspořádání a činnosti ČSAV. Na tyto přechodné úpravy pak naváže vypracování nového zákona o ČSAV, při jehož přípravě bude využito i návrhů, zpracovaných v letech 1968–1969.
- Bude připraven přehled strukturálních změn pracovišť ČSAV po roce 1969 (zvláště v oblasti společenských věd) a změn ve výkonném aparátu prezidia a na základě toho budou provedena potřebná nápravná opatření.
- Bude přezkoumáno obsazení funkcí ředitelů pracovišť ČSAV a podle potřeby budou provedena příslušná personální opatření. Do budoucna bude zákonem zajištěna povinná personální rotace v těchto funkcích.
- Bude připraven přehled publikací, jejichž vydání bylo po roce 1969 z politických důvodů znemožněno, a na základě jejich posouzení budou učiněna opatření k nápravě.

V diskusi bylo dále doporučeno akademiku J. Bačkovskému, aby vzhledem ke svému dlouholetému členství v prezidiu ČSAV po roce 1969 zvážil svou účast na činnosti Konzultační skupiny. A konečně bylo též připomenuto, že je třeba zajistit archiválie, uložené na pracovištích ČSAV, před jejich případným záměrným zničením.

Další schůze Konzultační skupiny se konaly v rychlém sledu již 30. listopadu a 1. prosince 1989. Na první z těchto schůzí byl ověřen a beze změn potvrzen protokol z jednání Konzultační skupiny 29. listopadu a bylo upřesněno a schváleno prohlášení o situaci v Československé akademii věd pro sdělovací prostředky. Bylo rovněž dohodnuto, že akademik J. Říman zajistí v Ústředním archivu ČSAV plné uvolnění autora této práce pro pomoc v činnosti Konzultační skupiny.

Na schůzi 1. prosince bylo schváleno připravit – vedle již schváleného prohlášení pro sdělovací prostředky – též dopis předsedy ČSAV všem členům a pracovištím ČSAV, v němž budou informováni o dosavadní činnosti Konzultační skupiny i o dalších chystaných opatřeních a budou vyzváni ke spolupráci a k vyjádření dalších iniciativních podnětů a návrhů. Tento dopis, v němž se po prvních kontaktech s Koordinačním centrem občanských aktivit ČSAV mj. již jednoznačně oznamovalo chystané odstoupení celého dosavadního prezidia ČSAV, byl rozeslán 4. prosince 1989. Další závěry této schůze se týkaly navázání kontaktu se Slovenskou akademií věd, přizvání jejích zástupců do Konzultační skupiny a upřesnění dalšího postupu v některých bodech, kterých se týkala již zásadní rozhodnutí z 29. listopadu. Zejména bylo doporučeno urychleně řešit naléhavě

změny ve funkcích ředitelů některých pracovišť a zrušit dosavadní kádrový a personální útvar Úřadu prezidia ČSAV a obdobné útvary a agendy na pracovištích ČSAV. Předběžně byly diskutovány i první, poměrně kompromisně laděné představy o složení budoucího prozatímního prezidia ČSAV, které by mělo vzejít z připravovaného mimořádného valného shromáždění členů ČSAV. Tyto představy však byly v dalším vývoji zásadně korigovány mnohem radikálnějšími stanovisky Koordinačního centra občanských aktivit a nově ustavené Komory volených zástupců pracovišť ČSAV.

Ve složení Konzultační skupiny přítom v těchto dnech došlo k dalším změnám, takže v konečné podobě ji tvořili akademici M. Katětov, D. Blaškovič, V. Knapp, J. Macek, Š. Schwarz, J. Šterzl a O. Wichterle a členové korespondenti J. Němec, P. Oliva, H. Rašková, J. Škoda, L. Trlifaj a S. Zadražil.

Dne 4. prosince navštívil akademik M. Katětov v mém doprovodu Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, kde se setkal s představiteli Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV, seznámil je s dosavadní činností a dalšími záměry Konzultační skupiny členů ČSAV a vyslechl jejich stanoviska k základním aktuálním problémům demokratizace ČSAV. I když se to tehdy tak nejevilo, mělo toto setkání pro další vývoj situace v ČSAV přelomový význam. Od jeho uskutečnění totiž Koordinační centrum občanských aktivit ČSAV a Konzultační skupina členů ČSAV přestaly fungovat jako názorově sice blízké, ale zcela samostatné a na sobě nezávislé subjekty a zformovaly se v jakousi – formálně sice neposvěcenou, ale v praxi velmi aktivně fungující – „koalici“, sledující základní společné cíle. Byla to ovšem koalice se všemi znaky náležejícími tomuto pojmu – kromě základních společných cílů v ní každá ze zúčastněných složek uplatňovala i své vlastní priority a zájmy, takže společná rozhodnutí se rodila dosti těžce a za stálých, často velmi ostrých sporů. Tyto spory se týkaly hlavně přípravy návrhu usnesení mimořádného valného shromáždění, kde Koordinační centrum prosazovalo jeho radikálnější formulaci, avšak v důsledku menší znalosti problematiky přicházelo i s některými právně či věcně nereálnými požadavky, které bylo nutno v průběhu dalších jednání postupně korigovat. Dále šlo o stanovení okruhu účastníků valného shromáždění a jejich postavení při jednání tohoto orgánu a zejména pak i o koncepci a složení příštího prezidia ČSAV. Zde naopak Konzultační skupina musela ustoupit od svých původních kompromisních návrhů, jež počítaly se zachováním částečné personální kontinuity vedení Akademie. Jsem dodnes hrdý na to, že jsem díky svému blízkému vztahu k oběma zúčastněným subjektům mohl hrát v jejich vzájemném „stýkání a potýkání“ úlohu dosti významného prostředníka a vyjednavče. O tom však více až v dalších kapitolách.

5. Závěr činnosti dosavadního prezidia ČSAV

Vlastní aktivita dosavadního prezidia ČSAV probíhala v prosinci 1989 již jen v závěrečných křečích. Na 6. prosinec 1989 bylo svoláno mimořádné zasedání prezidia ČSAV, v jehož úvodu J. Říman informoval o svých jednáních s Konzultační skupinou a navrhl, aby dosavadní prezidium ČSAV v zájmu vytvoření optimálních podmínek pro přechod

ČSAV do nových společenských a politických poměrů neprodleně jako celek odstoupilo a doporučilo vládě ČSSR jmenování nového dočasného prezidia. Tyto návrhy byly přítomnými 23 (z celkového počtu 25) členy prezidia jednomyslně schváleny. Zároveň byl vysloven souhlas i s návrhem na složení nového dočasného prezidia, které mělo po doplnění šesti slovenských představitelů opět tvořit 25 osob. Tento návrh byl sice po úpravě dle připomínek Konzultační skupiny ještě předložen ke schválení federální vládě, avšak vzhledem k dalším námitkám a protestům, které se proti němu z Komory volených zástupců pracovišť ČSAV ozvaly, i k celkovému vnitřnímu vývoji v ČSAV se do dalšího projednávání již nedostal. Druhým důležitým rozhodnutím bylo zrušení listopadového usnesení prezidia o svolání řádného LVIII. valného shromáždění členů ČSAV na 15. prosinec 1989 a svolání mimořádného valného shromáždění na 21. prosinec 1989. Také ostatní usnesení tohoto zasedání vycházela bezvýhradně z návrhů a požadavků Konzultační skupiny. Týkala se např. rehabilitace bývalých členů ČSAV, kteří byli zbaveni členství v Akademii z politických důvodů, zahájení rehabilitace pracovníků pracovišť ČSAV, kteří byli z politických důvodů zbaveni zaměstnání, možnosti vědecky pracovat nebo jinak postižení, přezkoumání organizačních změn, které po roce 1969 provedli normalizátoři v soustavě pracovišť ČSAV, přezkoumání a dodatečného vydání dříve zakázaných vědeckých publikací a změny některých předpisů ČSAV v souvislosti s již proběhnuvšími změnami ústavními. Tato usnesení však již zůstala jen na papíře a k praktickému řešení všech těchto problémů přistoupily až nově ustavené řídicí orgány ČSAV. Jedinou výjimkou, která byla ještě realizována, a to dokonce se zpětnou platností k 30. listopadu 1989, bylo odvolání J. Purše z funkce ředitele Ústavu československých a světových dějin ČSAV.

Definitivně pak prezidium uzavřelo svou činnost 23. zasedáním 20. prosince, kde ještě formálně projednalo některé záležitosti státního plánu základního výzkumu, mezinárodní vědecké spolupráce a hospodářského plánu ČSAV na rok 1990, udělilo 17 vědeckým pracovníkům vědeckou hodnost doktora věd a na základě došlých požadavků z pracovišť ČSAV i vlastních rezignací odvolalo z funkcí dosavadní ředitele Ústavu fyzikální metalurgie ČSAV, Československo-sovětského institutu ČSAV, Fyzikálního ústavu ČSAV, Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, Sociálně ekonomického ústavu ČSAV a Nakladatelství ČSAV Academia, jakož i předsedu vědeckého kolegia věd o státu a právu ČSAV. Naproti tomu byl ještě tímto prezidiem jmenován do funkce nového ředitele Ústavu pro jazyk český po zemřelém J. Petrovi F. Daneš. Těmito rozhodnutími působení dosavadního prezidia ČSAV dosti příznačně a bez jakéhokoli zaznamenaného rozloučení skončilo.

6. Příprava a průběh mimořádného valného shromáždění členů ČSAV 21. prosince 1989

Po návratu z jednání v Koordinačním centru jsme společně s akademikem M. Kaťetovem vypracovali návrh platformy, již by se Konzultační skupina členů ČSAV měla

řídít při dalších jednáních s Koordinačním centrem občanských aktivit ČSAV o přípravě jednání a usnesení mimořádného valného shromáždění členů ČSAV 21. prosince 1989. V duchu této platformy pak byl na dalších schůzích Konzultační skupiny ve dnech 5. a 8. prosince 1989 projednáván již konkrétní návrh na zajištění průběhu mimořádného valného shromáždění, předběžný kompromisní návrh složení nového prezidia ČSAV a první verze návrhu usnesení valného shromáždění.

Dohodnuté návrhy byly představiteli Konzultační skupiny předloženy širšímu aktivu Koordinačního centra občanských aktivit, který se konal 12. prosince 1989 v Městské knihovně, s tím, že budou dále upraveny nebo přepracovány podle jeho připomínek a poté předloženy valnému shromáždění. Na tomto aktivu přednesli zprávy o dosavadní činnosti Koordinačního centra a Konzultační skupiny dr. M. Komárek a akademik M. Katětov a po obsáhlé a rušné diskusi se tu zrodila některá další důležitá rozhodnutí. Především bylo dohodnuto, že mimořádného valného shromáždění členů ČSAV 21. prosince 1989 se vedle sboru členů ČSAV zúčastní i demokraticky zvolení zástupci všech pracovišť ČSAV (bez Slovenské akademie věd), a to v počtu 1 zástupce na každých (i započatých) 50 zaměstnanců pracoviště. K uskutečnění volby těchto zástupců byla pracoviště ČSAV neprodleně vyzvána dopisem předsedy ČSAV z 13. prosince 1989. Úspěšně vyřešena byla i komplikovaná a citlivá otázka postavení volených zástupců pracovišť při jednání valného shromáždění, kde měli podle dosud platných právních předpisů hlasovací právo pouze členové ČSAV. Bylo dohodnuto, že volení zástupci budou mít plné právo zúčastnit se diskuse a že všechny návrhy, o nichž má valné shromáždění rozhodnout, budou nejprve předloženy k vyjádření jejich tzv. „dolní komoře“. Teprve poté, kdy Komora volených zástupců pracovišť ČSAV (jak se tento sbor začal oficiálně nazývat), tyto návrhy doporučí, budou předloženy k hlasování a konečnému schválení sboru členů ČSAV. Účastníkům aktivu byl dále rozdán písemný předběžný návrh usnesení valného shromáždění, připravený Konzultační skupinou. Protože bylo zřejmé, že tento návrh si vyžádá ještě další důkladnou diskusi a že k němu zástupci pracovišť vnesou řadu připomínek, bylo dohodnuto, že jeho projednávání bude průběžně pokračovat i v dalších dnech, zvláště na chystaném samostatném ustavujícím zasedání Komory volených zástupců pracovišť ČSAV 20. prosince 1989, a že jeho konečnou úpravu provede až zvolená návrhová komise přímo na zasedání valného shromáždění. A konečně poslední důležitou součástí programu tohoto aktivu byla informace slovenských účastníků o vývoji ve Slovenské akademii věd, který probíhal v obdobném duchu, avšak s některými dílčími odlišnostmi.

Další podrobné jednání Konzultační skupiny za účasti zástupců Koordinačního centra o přípravě valného shromáždění a o dalších úpravách jeho navrhovaného usnesení ve smyslu proběhnuvších jednání se uskutečnilo 14. prosince. Z tohoto jednání vzešla též pozoruhodná společná výzva dosavadního předsedy ČSAV, Konzultační skupiny členů ČSAV a Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV, adresovaná předsedům vědeckých kolegií ČSAV, ředitelům vědeckých a společných pracovišť ČSAV, společenským organizacím a občanským aktivitám pracovišť ČSAV. Podnětem k jejímu vydání se stala

sebevražda ředitele Ústavu pro jazyk český a člena prezidia ČSAV člena korespondenta Jana Petra,³ k níž došlo poté, co mu shromáždění pracovníků ústavu vyslovilo nedůvěru a vyzvalo jej k odchodu z jeho funkcí. Ve výzvě se její autoři obrátili na všechny pracovníky ČSAV s naléhavou žádostí, aby při řešení všech aktuálních vědeckých, organizačních i personálních problémů důsledně dodržovali zásady slušnosti, tolerance a lidského porozumění a aby ušlechtilé záměry, pro něž pracujeme, nebyly poskvřeny jednostrannými přístupy, mstou a vyřizováním osobních účtů.

Do konání mimořádného valného shromáždění proběhly pak ještě tři významnější akce. Především to byl aktiv Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV 15. prosince 1989, na němž byla projednána příprava ustavujícího zasedání Komory volených zástupců pracovišť ČSAV, vybírali se kandidáti do předsednictva Komory a její zástupci do připravovaných pracovních komisí, které mělo nadcházející valné shromáždění ustavit pro řešení základních aktuálních otázek uspořádání a činnosti Akademie. Byly diskutovány rovněž další připomínky k návrhu usnesení valného shromáždění. Druhou byla závěrečná schůze Konzultační skupiny členů ČSAV 19. prosince 1989. Na této schůzi byla podána informace o jednání s místopředsedou vlády ČSSR MVDr. Ing. F. Reichlem, které se týkalo právní procedury nadcházející změny vedení ČSAV, byly projednány poslední organizační a technické detaily zajištění mimořádného valného shromáždění členů ČSAV 21. prosince 1989 a byla posouzena též kompletní třetí verze návrhu usnesení tohoto orgánu, kterou jsem připravil s využitím všech dosud obdržených a akceptovaných připomínek. A konečně to byla dramatická a bouřlivá ustavující schůze Komory volených zástupců pracovišť ČSAV v Kulturním středisku Novodvorská 20. prosince,⁴ na níž byly jejím účastníkům rozdány pozvánky na zítřejší zasedání valného shromáždění a poslední verze jeho usnesení, připravená Konzultační skupinou. Na tomto shromáždění podali nejprve dr. Brandl z Ústavu krajinné ekologie ČSAV zprávu o činnosti Koordinačního centra občanských aktivit ČSAV a prozatímního přípravného předsednictva Komory volených zástupců a dr. Novák z Fyzikálního ústavu SAV zprávu o průběhu analogických reforem ve Slovenské akademii věd. Hlavní část jednání byla opět věnována diskusi a připomínkám k návrhu usnesení valného shromáždění a vyplynul z ní závěr, že předsednictvo Komory připraví na základě těchto dalších připomínek vlastní variantní návrh usnesení, který se spolu s návrhem připraveným Konzultační skupinou členů ČSAV stane podkladem pro práci návrhové komise valného shromáždění. V souvislosti s přípravou mimořádného valného shromáždění Komora též – spíše z neinformovanosti – kritizovala postup dosavadního vedení ČSAV a Konzultační skupiny v tom, že právní forma a postup změny vedení ČSAV byla s vládou ČSSR konzultována bez předchozího projednání s volenými zástupci pracovišť. A konečně proběhla v závěru tohoto zasedání ve velmi vzrušené atmosféře, nakonec však úspěšně,

3 In margine poznamenávám, že to byl můj spolužák z Jiráskova klasického gymnázia v Praze; naše cesty se však již od mládí rozcházeły.

4 Poprvé a naposled jsem zde na půdě ČSAV zažil situaci, při níž byla síla argumentů překřikována silou hlasu.

volba předsednictva Komory volených zástupců pracovišť a volba zástupců Komory do pracovních komisí, které mělo ustavit mimořádné valné shromáždění.

Následujícího dne, ve čtvrtek 21. prosince 1989 v 10 hodin dopoledne pak po třech týdnech horečných příprav a velkých očekávání nastal okamžik, kdy se ve velkém sále Slovanského domu v Praze sešlo mimořádné valné shromáždění členů ČSAV, označené v pořadí zasedání tohoto orgánu jako LVIII. V návrhu jeho programu byly jako hlavní body uvedeny:

- Zásadní otázky demokratického řízení ČSAV.
- Informace o odstoupení prezidia ČSAV.
- Informace o postupu rehabilitace členů, pracovišť a pracovníků ČSAV.
- Rozprava.
- Schválení usnesení.

Na valné shromáždění se dostavilo 243 akademiků a členů korespondentů ČSAV (tj. 77,88 % z tehdejšího celkového počtu 304 členů Akademie) a po více než dvaceti-leté přestávce i 304 zvolených zástupců pracovišť ČSAV. Významnými externími hosty byli místopředseda Federální vlády dr. Ing. F. Reichl a představitel Koordinačního centra Občanského fóra doc. R. Palouš. Zvláště byli uvítáni akademik O. Šik a členové korespondenti J. Hájek a J. Koutecký, kteří byli minulým režimem zbaveni členství v Akademii a jejichž rehabilitace právě probíhala. Na politicky postižené členy ČSAV se nezapomenulo ani při tradiční úvodní vzpomínce na zemřelé, při níž byla uctěna i památka osmi bývalých členů ČSAV, kteří se rehabilitace nedožili a kromě prof. B. Ryby zemřeli v exilu.⁵

Při zahájení valného shromáždění obdrželi všichni jeho účastníci oba již zmíněné návrhy usnesení a byli vyzváni, aby se k nim vyjádřili a neprodleně předávali svoje připomínky návrhové komisí. Ta byla také hned v úvodu jednání zvolena ve složení akademik D. Blaškovič jako předseda, akademik Knapp jako místopředseda (a ve skutečnosti nejdůležitější „mozek“ tohoto orgánu), osm dalších členů ČSAV, čtyři volení zástupci pracovišť a jako tajemníci autor této práce a tehdejší vedoucí organizačně-právního odboru Úřadu prezidia ČSAV dr. Nejedlík. Komise pak ihned zahájila náročnou práci na sjednocení obou předložených návrhů usnesení a na posuzování a využívání docházejících připomínek.

Vlastní jednání valného shromáždění bylo zahájeno krátkými proslovy hostů z vlády a Občanského fóra, odstupujícího předsedy ČSAV akademika J. Římana, předsedy Konzultační skupiny akademika M. Katětova a nově jmenovaného předsedy Slovenské akademie věd akademika I. Hrivňáka. Místopředseda federální vlády dr. Ing. F. Reichl pozdravil jednání ve velmi pozitivním duchu a zdůraznil, že vláda ve své činnosti počítá se spoluprací a pomocí vědců. V dalším vysvětlil názor vlády na strukturu a úkoly prozatímního prezidia ČSAV, jehož navrhované složení by mělo vzejít z nadcházejícího

5 Šlo o A. Kolmana, J. Rudingeru, J. Sichera, A. Isačenka, O. Poupu, F. Grause a F. Linka.

jednání valného shromáždění. Doc. R. Palouš položil důraz na rychlou a účinnou demokratizaci ČSAV a na to, že i za celkové řízení naší vědy by měli odpovídat především lidé s plnou odbornou autoritou a vysokým morálním kreditem. Akademik J. Říman se ve svém myšlenkově bohatém projevu vyslovil pro vyvážené hodnocení dosavadního vývoje a činnosti ČSAV a upozornil i na některá nebezpečí, s nimiž se Akademie může setkat v budoucnosti; oprávněnost těchto upozornění se v dalších letech bohužel někdy i velmi bolestně potvrdila. Akademik M. Katětov seznámil valné shromáždění s důvody vzniku a aktivity Konzultační skupiny a konstatoval, že všechny proběhnuvší i chystané změny se uskutečnily a budou i nadále uskutečňovat bez násilí a s plným respektem k platnému právnímu řádu. Dále doporučil, aby valné shromáždění nominovalo bez návaznosti na dřívější návrhy nové složení prozatímního prezidia ČSAV, které by bylo navrženo ke schválení federální vládě a řídilo by činnost ČSAV až do schválení novely zákona o Akademii a řádného zvolení nového prezidia. A konečně akademik I. Hrivňák informoval o vývoji ve Slovenské akademii věd, který probíhal v duchu stejných zásad jako v ČSAV, ale v jednotlivostech se odlišoval charakterem a pořadím prováděných změn.

V bohaté a přísně časově regulované diskusi pak vystoupilo celkem 44 účastníků valného shromáždění, a to v celkem vyvážené skladbě (hovořilo 24 členů ČSAV a 20 volebných zástupců pracovišť). Diskuse byla – až na dvě nebo tři ostřejší osobní „přestřelky“ – s ohledem na vzrušenou atmosféru doby až překvapivě klidná a seriózní, obsahovala řadu cenných, byť většinou zatím jen obecně formulovaných podnětů pro další práci Akademie a nezaznělo v ní nic, co by bylo v zásadním rozporu s obsahem a duchem připravovaného usnesení. Po ukončení diskuse podal akademik D. Blaškovič zprávu o celodenní činnosti návrhové komise, které se podařilo připravit konsistentní a plně vzájemně dohodnutý návrh usnesení a využít v něm i řady připomínek, podaných přímo v průběhu jednání. Nedošlo pouze k zařazení těch připomínek, které se vztahovaly k detailům připravovaných změn a bude možno jich využít až v dalších pracovních etapách, a dále těch, které lze bez dalších obecných opatření realizovat v rámci možností a pravomocí jednotlivých pracovišť. Po jeho výkladu jsem z pověření komise přečetl úplné znění navrženého usnesení včetně návrhu na složení prozatímního prezidia ČSAV.⁶ Toto usnesení pak bylo po vyjasnění několika drobných připomínek a dotazů jednomyslně schváleno. Dalším zvláštním usnesením pak valné shromáždění podpořilo bohužel nerealizovaný návrh na udělení Nobelovy ceny míru československým studentům za jejich iniciativu a aktivitu při probíjování demokratických změn v Československu.

Ani po úspěšném ukončení mimořádného valného shromáždění členů ČSAV však ruch v Akademii neochabl a poslední prosincová dekáda roku 1989 zde věru nebyla naplněna vánočním klidem a pohodou. Především byl vládě ČSSR v souladu s tehdy platnými právními předpisy bezodkladně předložen návrh na jmenování prozatímního

6 Úplný text usnesení mimořádného valného shromáždění členů ČSAV z 21. 12. 1989 je uveřejněn v příloze.

prezidia ČSAV ve složení, v němž bylo zvoleno valným shromážděním. Zároveň se však okamžitě rozběhla i další jednání,⁷ týkající se předání agend, zahájení činnosti nového prezidia, rozdělení úkolů a pracovních úseků jeho členů a přípravy podkladů pro jednání jeho ustavujícího zasedání. Těchto záležitostí se týkala nejprve užší schůzka akademika M. Katětova s akademikem V. Knappem 29. prosince a pak společná neformální porada pražských členů prezidia 5. ledna 1990, na níž bylo definitivně dohodnuto konání řádného ustavujícího zasedání prezidia 10. ledna 1990.

Souběžně s tím bylo v této době intenzivně řešeno i personální a technické zabezpečení nových řídicích orgánů ČSAV, zejména zřízení a obsazení nově vznikajícího sekretariátu prezidia, zajištění prostor a základního personálního aparátu pro fungování předsednictva Komory volených zástupců pracovišť ČSAV a pracovních komisí zvolených valným shromážděním i zrušení kádrového a personálního odboru a odboru zvláštních úkolů Úřadu prezidia ČSAV.⁸

Vedle těchto přípravných opatření se již v těchto dnech činily i první kroky širšího dosahu. Tak bylo počátkem ledna zahájeno pravidelné vydávání Akademického bulletinu, jehož vedením jsem byl pověřen a jehož hlavním smyslem v tomto rušném období bylo co nejrychleji, přesně a úplně informovat pracoviště ČSAV o dění ve vedení ČSAV a o všech přijatých rozhodnutích. Dne 2. ledna 1990 proběhlo též jednání vedení ČSAV s delegací historiků, na němž byla dohodnuta akutní restrukturalizační opatření v oblasti historických věd, zejména obnovení Historického ústavu ČSAV, zřízení Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV a restrukturalizace Československo-sovětského institutu ČSAV na Ústav dějin východní Evropy ČSAV.

Již 4. ledna 1990 oficiálně zahájilo svou činnost i nově zvolené předsednictvo Komory volených zástupců pracovišť ČSAV. Na jeho ustavujícím zasedání byla dohodnuta základní pravidla práce tohoto orgánu a bylo rozhodnuto, že v řízení jeho činnosti se budou zatím po měsíci střídát jeho místopředsedové Ing. P. Vlasák (Ústav pro hydrodynamiku ČSAV), RNDr. Z. Brandl (Ústav krajinné ekologie ČSAV) a PhDr. E. Neustupný (Archeologický ústav ČSAV Praha). Dále byla stanovena sedmička stálých zástupců,

7 O korektnosti, se kterou probíhalo předávání úkolů mezi dosavadním a novým vedením ČSAV, svědčí tato bizarní příhoda. Při jednom uzavřeném jednání mezi J. Římanem a M. Katětovem, kterého jsem se vedle nich měl účastnit pouze já jako zapisovatel, se do jednací místnosti vetřel i jeden další pracovník ČSAV, známý svou ambiciózností a snahou navazovat „výhodné“ známosti, a začal do jednání aktivně, i když nepříliš rozumně zasahovat. Oběma funkcionářům to bylo zřejmě nemilé, ale proti přítomnosti nezvaného hosta nevznesli žádné námítky. Věc se úsměvně vysvětlila až po jednání. Oba navýsost slušní pánové se domnívali, že tohoto muže přizval ten druhý, a proto jeho přítomnost tolerovali.

8 Při řešení těchto složitých a citlivých otázek jsem se po dvacetileté přestávce mohl spolehlivě opřít jen o několik starých přátel a spolupracovníků, kteří se v této obří byrokratické instituci udrželi. Tím více jsem oceňoval loajální přístup dosavadního ředitele Úřadu prezidia ing. M. Havla, který mi v této práci a zejména ve výběru kvalitních spolupracovníků pomohl stejně účinně, jak to na úrovni volených akademických funkcionářů učinil vůči akademiku Katětovovi odstupující předseda ČSAV akademik Říman.

kteří budou reprezentovat Komoru volených zástupců pracovišť ČSAV na zasedáních prezidia ČSAV⁹ a byli potvrzeni či doplněni též její zástupci v hlavních pracovních komisích, ustavených mimořádným valným shromážděním členů ČSAV. Bylo rovněž dohodnuto, že jako „spojka“ s volenými členy prezidia z řad členů ČSAV se bude zasedání předsednictva Komory pravidelně zúčastňovat autor této práce.

Uskutečněním mimořádného valného shromáždění členů ČSAV, jeho usnesením a vytvořením předpokladů pro jeho plnění tak byla zahájena další etapa revoluční transformace Československé akademie věd.

Recenzovali

Doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., Filosofický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

PhDr. Miroslav Kunštát, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.

9 Původními členy „sedmičky“ byli Z. Brandl, E. Neustupný, P. Vlasák, V. Dvořák, V. Hančil, M. Komárek a S. Sousedík.

**Usnesení mimořádného valného shromáždění členů ČSAV
konaného dne 21. prosince 1989**

Vývoj posledních čtyřiceti let vyústil v závažnou společenskou, hospodářskou i morální krizi. Pracovníci ČSAV chtějí k překonání této krize a rychlé obnově naší společnosti rozvinout svobodné vědecké bádání a uplatnit demokratické principy v našem vědeckém životě. Je přitom nutno důrazně prohlásit, že základní výzkum je součástí národní i světové kultury a musí být proto financován z celospolečenských zdrojů.

Za hlavní úkoly, které je třeba urychleně řešit, pokládá valné shromáždění:

- iniciovat přípravu zákona o vědeckovýzkumné základně v ČSSR a v ní vymezit postavení ČSAV,
- připravit novou zákonnou úpravu postavení, struktury a činnosti Akademie v zásadně změněných společenských podmínkách při důsledném respektování federativního uspořádání,
- neprodleně uplatnit progresivní demokratické prvky v životě Akademie ještě před přijetím tohoto nového zákona,
- napravit křivdy způsobené z politických důvodů členům a pracovníkům Akademie i celým pracovním kolektivům a pracovištím,
- uvážlivě a důstojně napravit deformace ve složení sboru členů Akademie.

Mimořádné valné shromáždění členů ČSAV proto přijímá toto usnesení:

I.

- 1) K uplatnění demokracie v ČSAV bude vládě ČSSR předložen především návrh zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění, kterým se
 - a) zruší ta ustanovení dosavadního zákona o ČSAV, ve kterých se upravovaly podmínky složení a pravomoc prezidia ČSAV a valného shromáždění členů ČSAV,

- 2 -

- b) pověří vláda ČSSR schválením prozatímních stanov, jimiž se upraví uspořádání ČSAV až do přijetí nového zákona o Akademii.

Tento návrh připraví do 31.1.1990 Komise pro přípravu nové právní úpravy Akademie.

2) Valné shromáždění bere na vědomí

- že dosavadní prezídium ČSAV dne 6.12.1989 odstoupilo,
- že se konstituovala Komora volených zástupců pracovišť ČSAV.

3) Valné shromáždění navrhuje vládě ČSSR, aby na dobu do voleb podle bodu 4) jmenovala prezídium ČSAV v tomto složení:

místopředsedové ČSAV: akademik D. Blaškovič
akademik A. Delong
akademik I. Hrivňák
akademik M. Katětov
akademik V. Knapp
člen korespondent V. Komárek

vědecký sekretář ČSAV: akademik K. Martinek

Toto prezídium bude řídit činnost ČSAV až do voleb podle bodu 4). Prezídium přizve ke své práci volené zástupce vědeckých pracovníků a k projednání otázek jednotlivých vědních oborů též zástupce těchto oborů.

- 4) Ukládá tomuto prezídiu, aby ihned po schválení uvedeného zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění svolalo další zasedání valného shromáždění členů ČSAV a Komory volených zástupců pracovišť ČSAV, na němž bude demokraticky zvoleno nové prezídium ČSAV, složené z představitelů čs. vědy - členů i nečlenů ČSAV.

II.

Valné shromáždění členů ČSAV konstatuje, že nezbytným předpokladem k tomu, aby ČSAV získala odpovídající místo v nové demokratické společnosti, je zásadní přeměna její koncepce a z toho vyplývající zcela nová zákonná úprava jejího postavení, uspořádání a činnosti.

- 3 -

- 1) Valné shromáždění proto ukládá prezídiu ČSAV, aby v součinnosti s Komorou do 31.1.1990 zřídilo interní Komisi pro vědu a výzkum v ČSSR. Tato komise se bude zabývat obecnou problematikou postavení, uspořádání, úkolů a ekonomickou problematikou výzkumu v nových společenských podmínkách. Výsledky práce Komise budou využity ve spolupráci s jinými centry vědeckého bádání.
- 2) Valné shromáždění zřizuje Komisi pro přípravu nové právní úpravy Akademie v tomto základním složení:

- člen korespondent Karel Berka
- člen korespondent Josef Blahož
- akademik Ivan Hrivňák
- dr. Michal Illner, CSc. (ÚFS ČSAV)
- akademik Miroslav Katětov
- akademik Viktor Knapp
- člen korespondent Štefan Luby
- akademik Karel Martinek
- JUDr. Václav Mezřický, CSc. (ÚSP ČSAV)
- JUDr. Olga Ovečková (ÚŠP SAV)
- člen korespondent Jan Škoda
- JUDr. Miroslav Šmidák (ÚA ČSAV)
- JUDr. Luboš Tichý, CSc. (ÚSP ČSAV)
- akademik Otto Wichterle

Tato Komise s paritním zastoupením Komory si zvolí předsedu a místopředsedy.

- 3) Valné shromáždění ukládá této Komisi, aby s využitím návrhů federativní a demokratické přestavby ČSAV z let 1968-69 a s ohledem na nově vzniklé podmínky ve společnosti a vědě vypracovala v součinnosti s SAV do 31.5.1990 návrh nových zákonů o Akademii a dalších právních předpisů a po širokém posouzení v čs. vědecké obci jej urychleně předložila valnému shromáždění členů ČSAV.

V práci Komise se doporučuje přihlídnout zejména k těmto zásadám:

- 4 -

- oddělit učenou společnost (sbor akademiků a členů korespondentů) od výzkumné základny, t.j. od dosavadních výzkumných pracovišť ČSAV a SAV,
- učenou společnost zachovat jako federální, výzkumnou základnu rozdělit důsledně na ČAV a SAV,
- zřízení ČAV a s tím spojené organizační změny ve struktuře i funkci ČSAV si vyžádají i řešení otázky dosavadního členství ČSAV a SAV a otázky členství ČSAV, ČAV a SAV, zřízených novými zákony. K tomu Komise připraví návrhy řešení,
- uplatnit maximální samostatnost pracovišť ČAV a SAV v oblasti vědecké, při využití přidělených prostředků i při vnitřní organizaci.

III.

Abyste již v přechodném období do nové zákonné úpravy byly v životě ČSAV v mezích platného zákona uplatněny progresivní demokratické prvky, ukládá valné shromáždění členů ČSAV prezídiu ČSAV:

- 1) Zajistit, aby na další zasedání valného shromáždění členů ČSAV byla v souladu s § 13 odst. 3 zákona o ČSAV pravidelně zvána Komora volených zástupců pracovišť ČSAV.
- 2) Zabezpečit účinnou účast a spolupřehodování Komory volených zástupců ČSAV v práci akademických orgánů.
- 3) Nově konstituovat volené vědecké rady ústavů jako základní vědecké orgány pracovišť ČSAV. V jejich práci respektovat tyto zásady:
 - a) Vědecké rady jsou voleny tvůrčími pracovníky daného pracoviště z tvůrčích pracovníků pracoviště i externích spolupracovníků.
 - b) Ředitel není členem vědecké rady. Je povinen projednávat s ní všechny důležité otázky uspořádání a činnosti pracoviště.
 - c) Vědecká rada se schází podle potřeby, nejméně však jedenkrát za půl roku. Vědeckou radu svolává její předseda. Požádá-li o svolání rady více než jedna třetina jejích členů nebo ředitel pracoviště, je předseda povinen svolat ji nejdéle do týdne.

- 5 -

- d) Dojde-li při projednávání otázek uvedených v odst. b) k rozporu mezi stanoviskem ředitele a stanoviskem vědecké rady, je ředitel povinen předložit věc k rozhodnutí prezídiu Akademie a předsednictvu Komory.
- e) K běžnému řízení chodu pracoviště je ředitel oprávněn zřídit ústavní radu nebo jiný operativní orgán. Podrobnosti se upraví v organizačním řádu pracoviště.
- 4) Vypracovat do 31.1.1990 nový systém obsazování vedoucích funkcí na pracovištích ČSAV konkursem, v němž se bude vycházet ze stanoviska vědeckých rad ústavů a který bude odpovídat principům demokratického vědeckého života. Tento systém uplatnit v praxi nejpozději do 1.5.1990.
- 5) Urychleně připravit a realizovat kroky k uplatnění maximální samostatnosti a vlastní odpovědnosti pracovišť ČSAV v oblasti vědecké činnosti, mezinárodních vědeckých styků a hospodaření s finančními prostředky.
- 6) Důsledně ukončit do 1.3.1990 činnost dosavadních útvarů kádrové a personální práce na pracovištích ČSAV.
- 7) Navrhnout vládě zrušení zvláštních oddělení pracovišť, včetně oddělení obrany a požadovat změny příslušných celostátních předpisů.
- 8) Nově konstituovat vědecká kolegia ČSAV a poradní a pomocné orgány prezídia ČSAV.
- 9) V souladu s bodem III/5 urychleně přebudovat a zredukovat úřad prezídia ČSAV a další podřízené útvary.

Valné shromáždění vyzývá vědecké společnosti při ČSAV, aby samy uvážily a učinily kroky k plnému uplatnění demokratických principů.

- 6 -

IV.

Valné shromáždění ukládá prezídiu ČSAV, aby v součinnosti s předsednictvem Komory do 31.3.1990 zajistilo zrušení těch interních norem ČSAV a dalších právních ustanovení, které odporují demokratickým změnám ve společnosti a omezují autonomii vědeckých pracovišť.

V.

Naléhavým a odpovědným úkolem nejbližšího období je jednak náprava křivd, které byly v minulosti z politických důvodů způsobeny členům, vědeckým i ostatním pracovníkům ČSAV, jakož i celým pracovním kolektivům a pracovištím, jednak odstranění politicky motivovaných deformací vědecké práce.

Valné shromáždění členů ČSAV proto

- 1) vítá kroky, které předseda a prezídiu ČSAV již učinili k obnovení členství v ČSAV těch vědců, kteří byli v minulosti neoprávněně zbaveni členství v Akademii z politických důvodů;
- 2) bere na vědomí, že na základě pokynu prezídia ČSAV již byly na většině pracovišť ČSAV zřízeny nebo se zřizují vlastní komise pro nápravu křivd;
- 3) zřizuje Ústřední komisi ČSAV pro nápravu křivd ve složení:
 - člen korespondent Július Krempaský
 - člen korespondent Lubor Kresák
 - člen korespondent Pavel Oliva
 - členka korespondentka Helena Rašková
 - člen korespondent Jan Svoboda
 - akademik Jaroslav Šterzl
 - člen korespondent Ladislav Trlifaj

Tato komise s paritním zastoupením Komory si zvolí předsedu a místopředsedu.

- 7 -

4) ukládá této komisi:

- v součinnosti s prezídiem ČSAV z vlastní iniciativy vyhledat a řešit případy politicky postižených členů ČSAV a ředitelů pracovišť ČSAV;
- pečovat o dobudování komisí pracovišť ČSAV pro nápravu křivd, způsobených ostatním pracovníkům ČSAV, spolupracovat s nimi a zasahovat v případech, které nebude možno dořešit na úrovni pracovišť;
- přistupovat k těmto otázkám s maximální citlivostí a s úsilím o jejich spravedlivé a vyvážené řešení a vyvarovat se nových jednostranných pohledů a přehmatů;

5) ukládá prezídiu ČSAV, aby přezkoumalo problematiku pracovišť ČSAV, která byla zejména po roce 1968 z politických důvodů zrušena nebo reorganizována a na základě toho činilo potřebné kroky k jejich rehabilitaci, případně opětovnému ustavení;

6) ukládá prezídiu ČSAV, aby učinilo opatření k urychlenému vydání hodnotných a dosud aktuálních publikací, které byly v minulém období z politických důvodů odmítnuty nebo pozastaveny;

7) ukládá prezídiu ČSAV zajistit materiální podmínky rehabilitací;

8) ukládá prezídiu ČSAV a ředitelům pracovišť ČSAV důsledně skoncovat s politickým zneužíváním termínovaných pracovních smluv.

VI.

Valné shromáždění členů ČSAV s politováním konstatuje, že v minulém období došlo k deformacím a chybám ve vlastním složení sboru členů ČSAV.

Valné shromáždění proto pro přechodné období do vydání nového zákona o Akademii:

- 8 -

1) vyzývá členy ČSAV, jejichž volba a jmenování byly ovlivněny tím, že zastávali nebo zastávají vysoké státní a politické funkce, nebo jinými mimovědeckými důvody, aby uvážili vhodnost svého dalšího členství v ČSAV.

2) zřizuje komisi pro otázky členství v ČSAV ve složení:

akademik Dionýz Blaškovič

akademik Armin Delong

člen korespondent Jan Jerie

akademik Miroslav Katětov

akademik Josef Macek

člen korespondent František Moravec

člen korespondent Milan Noga

člen korespondent Emil Paleček

akademik Ján Plesník

člen korespondent Vratislav Schreiber

akademik Miloš Tomčík

člen korespondent Stanislav Zádrazil

Komise si zvolí předsedu a místopředsedu; ke svému jednání bude podle potřeby zvat zástupce Komory.

3) ukládá této komisi, aby:

- uskutečnila další kroky, obecně potřebné k odstranění deformací;

- projednala se členy, kteří podle jejího názoru a stanovisek příslušných pracovišť nesplňují zákonné předpoklady pro členství v Akademii (§ 11, odst. 1 Zákona o ČSAV), otázku jejich dalšího členství.

- 0 -

- 9 -

Mimofádné valné shromáždění členů ČSAV ukládá prezídiu, aby v dohodě s předsednictvem Komory volených zástupců pracovišť ČSAV:

- 1) dále zpřesňovalo a doplňovalo úkoly, obsažené v tomto usnesení, v souladu s požadavky současného rychlého společenského vývoje a s růstem demokratické aktivity členů a pracovníků ČSAV;
- 2) svolalo první zasedání komisí, zřízených usneseními k bodům II/1, II/2, V/3, VI/2 a podle potřeby doplňovalo jejich složení s tím, že musí být zachována paritní zastoupení členů Komory v komisích sub II/1, II/2 a V/3.

Valné shromáždění ukládá prezídiu ČSAV i nově jmenovaným komisím, aby předložily příštímu zasedání valného shromáždění členů ČSAV a Komory volených zástupců pracovišť zprávy o své dosavadní činnosti při plnění tohoto usnesení s návrhem dalšího postupu.

Mimofádné valné shromáždění členů ČSAV

V Praze dne 21. prosince 1989

Miroslav Šmidák (nar. 12. 11. 1931 v Praze), právník, absolvent Právnícké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, byl v letech 1960–1969 vedoucím sekretariátu prezidia ČSAV. Na stejné místo se po dvaceti letech strávených v Ústředním archivu ČSAV vrátil v lednu 1990. Po vzniku Akademie věd České republiky pracoval v letech 1993–2009 jako poradce předsedů AV ČR pro legislativní a vědecko-organizační otázky. Za svou práci byl oceněn v roce 1992 udělením Pamětní medaile Josefa Hlávky za významné zásluhy o podporu a rozvoj vědy a v roce 2009 udělením Čestné medaile za zásluhy o Akademii věd České republiky.

Jeho kniha *Institucionální vývoj Československé akademie věd v letech 1960–1969 očima jednoho z přímých aktérů* (Práce z Archivu Akademie věd, řada B, svazek 21, Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2011. ISSN 1213-7928. ISBN 978-80-86495-86-6.) svébytným způsobem kombinuje osobní svědectví autora s pečlivě dohledanými historickými prameny. Nabízí souhrnný a zároveň poměrně detailní pohled na organizační a institucionální dějiny ČSAV v letech 1960–1969 z konkrétní perspektivy centra Akademie.

České akcenty v korespondenci Tadeusze Kowalského

EWA DZIURZYŃSKA

Czech accents in the correspondence of Tadeusz Kowalski

Abstract: The presented text contains letters from the personal papers of the Polish orientalist Tadeusz Kowalski (1889–1948) testifying to his relations with Czech scholars and research institutes: R. Růžička, M. Kaftan, K. Titz, E. Küttler, F. Pospíšil, A. R. Nykl and the Oriental Studies Institute (de facto open from 1928). These contacts were made directly or indirectly thanks to the previous long-term acquaintance between Kowalski and leading Czech orientalists such as J. Rypka and B. Hrozný. The fourteen edited letters are from the 1927–1948 period.

Keywords: Tadeusz Kowalski, Polish-Czech scholarly contacts, history of Oriental studies, publication of correspondence.

Úvod a ediční poznámka

Významný polský arabista, íránista a turkolog Tadeusz Kowalski náležel ke generaci, která vystudovala ještě v dobách habsburské monarchie, ale univerzitní kariéru začínal již ve svobodném Polsku.¹ Narodil se 21. června 1889 v Châteauroux ve Francii. Brzy poté se s rodinou jako tříletý chlapec přestěhoval do Krakova. Tady ukončil v roce 1907 gymnázium sv. Anny a poté studoval orientalistiku na vídeňské univerzitě. Po získání doktorátu filozofie v roce 1911 se oženil se spolužačkou z gymnaziálních let, Zofíí z Medweckich (1890–1976), která tehdy ve Vídni studovala medicínu. Po doplňujících studiích na univerzitách ve Štrasburku a Kielu se Kowalski roku 1914 habilitoval z jazyků a filologie muslimského východu na Jagellonské univerzitě (dále: UJ) v Krakově. Zde v roce 1919 jako mimořádný profesor získal první katedru orientální filologie v Polsku. O tři roky později byl jmenován řádným profesorem.

Svůj výzkum Blízkého východu začínal arabistikou, v níž zanechal cenné práce z oblasti staroarabské poezie nebo zpracování nejstarší arabské relace² o Polsku a Slo-

1 Obsáhlejší biografie (v polštině a v češtině) a bibliografii prací týkajících se Tadeusze Kowalského (v poznámkách též T. K.), Jana Rypky a Bedřicha Hrozného (v poznámkách též B. H.) obsahuje publikace *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, ed. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský, P. Kodera, Kraków 2007.

2 Mj. habilitační práci *Der Dīwān des Kais ibn al Ḥaṭīm*, Leipzig 1914, rozpravu *Poezja staroarabska*, *Rocznik Orientalistyczny* (v poznámkách dále RO) I (1914–1915), cz. 1, s. 177–218 a k vydání připravený díván Ka'ba ibn Zuhaira, který byl vydán tiskem až po jeho smrti: *Le Dīwān*

vanstvu Ibrāhīma ibn Ja'kūba.³ V oblasti íránistiky se zabýval především tvorbou velkých perských básníků: Fírdausího⁴ a Omara Chajjáma.⁵ Postupně se ale nejdůležitější oblastí jeho vědeckého zájmu stala turkologie, zahrnující problematiku tureckých národů a jazyků. Mimořádný význam pro něj měly terénní výzkumy realizované v průběhu vědeckých výprav do Turecka (1923–1924, 1927, 1936) nebo do tureckých enkláv v severovýchodním Bulharsku (1929) a v rumunské Dobrudži (1937). Tehdy shromážděný, cenný jazykově-literární (lidové písně, hádanky) a folkloristický materiál využil v četných pracích, jakou jsou: *Zagadki ludowe tureckie* (1919), *Studia nad formą poezji ludów tureckich* (1922), *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien* (1932), *Türkische Volksrätsel aus Kleinasien* (1933), *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (1933). Byl průkopníkem výzkumu karaimské kultury. Výzkum živého jazyka polských Karaimů, který náleží ke kipčacké skupině tureckých jazyků, je počítán k jeho nezávažnějším vědeckým úspěchům.⁶

Od roku 1923 byl Kowalski členem Polské orientalistické společnosti (Polskie Towarzystwo Orientalistyczne). Plnil různé funkce v jejím vedení (mj. předseda od roku 1947). Od roku 1927 byl členem Polské Akademie Umiejętności (dále PAU) a podílel se aktivně na práci několika jejích vědeckých komisí, zvláště Orientalistické komise.⁷ V červnu 1939 byl zvolen generálním sekretářem PAU, kteroužto funkci plnil až do své smrti.

Krátce po vypuknutí 2. světové války – 6. listopadu 1939 – byl společně s dalšími krakovskými profesory uvězněn Němci v rámci Sonderaktion Krakau. Nejprve byl zadržován ve vězení ve Vratislavi a posléze do února 1940 v koncentračním táboře Sachsenhausen. Několik měsíců po návratu do Krakova byl zaměstnán v Jagellonské knihovně (nazývané tehdy Němci Staatsbibliothek).

de Ka'b ibn Zuhair. Edition critique par Tadeusz Kowalski (*Dywan poezji Ka'ba ibn Zuhaira*. Wydanie krytyczne), Kraków 1950 (Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności – v poznámkách dále PKOr – nr 38). Tištěné vědecké práce Tadeuze Kowalského jsou obsaženy v bibliografiích: W. Zajączkowski (ed.), *Bibliografia Tadeusza Kowalskiego*, RO XVII (1951–1952), s. XVII–XXXVI; W. Zajączkowski, *Prof. Dr. Tadeusz Kowalski. Zum dressigsten Wiederkehr seines Todesjahres 1948–1978*, Folia Orientalia XIX (1978), s. 5–12 (s doplňky k bibliografii T. K. na s. 12).

- 3 T. Kowalski, *Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekrīego (Relatio Ibrāhīm ibn Ja'kūb de itinere Slavico quae traditur apud al-Bekrī)*. Wydał, wstępem, komentarzem i przekładem opatrzył..., Kraków 1946 (Monumenta Poloniae Historica Nova Series, t. I).
- 4 T. Kowalski, *Studia nad Šāh-nāme (Études sur le Šāh-nāme)*, t. I, Kraków 1952, t. II, Kraków 1953 (PKOr, nr 39, 40).
- 5 T. Kowalski, *Omar Chajjam*, „Przegląd Współczesny“ Nr 149 – wrzesień 1934, s. 261–287, Nr 150 – październik 1934 s. 19–52, přetištěno v: T. Kowalski, *Na szlakach Islamu. Szkice z historii kultury ludów muzułmańskich*. Kraków 1935, s. 123–183.
- 6 (Teksty karaimskie w narzeczu trockim), Kraków 1929, (PKOr, nr 11).
- 7 Dlouholetý tajemník (1918–1935), předseda (1935–1948) a ředitel pro ediční záležitosti (1935–1948) Orientalistické komise PAU.

Po válce věnoval Kowalski hodně času obnovení materiálních základů a vědecké činnosti PAU, stejně jako přípravám na 75. výročí Akademie, připadající na rok 1948. Samotných oslav se už neúčastnil. Strasti válečných let a následná intenzivní organizační činnost se přičinily o zhoršení jeho zdravotního stavu a předčasnou smrt 5. května 1948. Byl pochován na Rakowickém hřbitově v Krakově.

Po Tadeuszi Kowalském zůstala žena Zofie, praktická lékařka, a děti Anna (1920–2009),⁸ etnoložka, pozdější doktorka filozofie a vedoucí Etnografického oddělení Ústavu hmotné kultury Polské akademie věd (Polska Akademia Nauk, dále PAN) v Krakově a Kazimierz (1925–2007), zoolog, pozdější profesor Ústavu systematiky a evoluce zvířat PAN v Krakově, předseda PAU v letech 1994–2000.

Kowalského vědecká práce byla mezi evropskými orientalisty dobře známa a ceněna. Byl členem korespondentem Ugrofinské společnosti (Société Finno-Ougrienne) v Helsinkách, členem Orientálního ústavu (dále: OÚ) v Praze, společnosti Kőrösi Csoma v Budapešti a čestným členem Akademie arabského jazyka (Académie Arabe) v Damašku.

Kowalski si velmi cenil osobních setkání s polskými a zahraničními vědci, proto se rád účastnil sjezdů a kongresů. Vedle toho vedl obsáhlou korespondenci s více než 450 osobami, jež se téměř v úplnosti dochovala v jeho osobním fondu. Více než 4500 dopisů zachycuje mimo jiné také jeho české kontakty, spojené především s osobnostmi dvou předních orientalistů: Jana Rypky a Bedřicha Hrozného. Kowalski se s nimi seznámil již v době studií na vídeňské univerzitě. Svě kontakty s nimi obnovil ve 20. letech 20. století a udržoval je až do konce života. Zbývající české akcenty v korespondenci v jeho osobním fondu – dopisy Rudolfa Růžičky, Miroslava Kaftana, Karla Titze, Edmunda Küttlera, Františka Pospíšila, Aloise R. Nykla nebo Orientálního ústavu – jsou v zásadě epizodické drobnosti týkající se řešení jednotlivých problémů. Bylo by velmi těžké o nich souhrnně pojednat, kdyby neměly takřka všechny – přímou nebo nepřímou – spojitost s dřívější známostí Kowalského s Rypkou a Hrozným.

Zvláště silné pouto pojilo Kowalského s o tři roky starším Janem Rypkou (1886–1968), turkologem a íránistou, profesorem Univerzity Karlovy (dále: UK) v Praze. Přátelství z mládí nalezlo v pozdějších letech plný výraz jak v oblasti společných vědeckých zájmů, tak v rámci soukromých kontaktů. Nejstarší zachované dopisy Jana Rypky a Tadeusze Kowalského pocházejí z období 1. světové války. Poté je korespondence přerušena na několik let do prosince 1925, kdy Kowalski v dopise příteli avizuje svůj příjezd do Prahy slovy: „*konečně jsem se rozhodl splnit svůj dávný plán a navštívit Prahu, abych obnovil dávné kolegiální styky a navázal nové*“.⁹

Toto setkání po letech, v lednu 1926, znovu sblížilo oba vědce a jistě přispělo k tomu, že již zanedlouho Kowalski na přítelovu prosbu sepsal dobrozdání o jeho vědecké práci v souvislosti s řízením pro jmenování Rypky mimořádným profesorem Filozofické

8 Po svatbě užívala příjmení Kowalska-Lewicka.

9 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 21. 12. 1925, *Korespondencja...*, dopis č. 6, s. 66.

fakulty UK. Původcem podání měl být arabista a především semitista profesor Rudolf Růžička (1878–1957), který se necítil kompetentní k hodnocení Rypkových prací z turecké a perské filologie. Rád proto přistoupil na to, aby posudek připravil Kowalski jako specialista v těchto oblastech. Krakovský vědec poznal Růžičku osobně v Praze v lednu 1926. Na toto setkání vzpomínal, když posílal posudek o Rypkově vědecké práci,¹⁰ za nějž Růžička poděkoval několika slovy na zadní straně své vizitky.¹¹ Nakonec v lednu 1928 Rypka děkoval Kowalskému za „*přelaskavou podporu, již jste mi na mou prosbu v kritickém okamžiku neodepřel*“ a oznámil mu, že „*Sbor profesorský vyřídil pravda návrh komise, jejímž předsedou byl prof. Růžička, ihned a předal věc k dalšímu řízení ministerstvu. [...] Koncem prosince nastalo hromadné jmenování, nu a já jsem také plaval s ostatními.*“¹²

V následujících letech si Kowalski a Růžička sporadicky zasílali vlastní publikace a osobně se setkali v průběhu XVIII. mezinárodního orientalistického kongresu v Leydenu, který se konal ve dnech 7.–12. září 1931. Referát, který tam přednesl Růžička, patřil podle Kowalského k nejlepším a vzbudil velký zájem i diskusi.¹³ V posledním dochovaném dopise vyjádřil Růžička naději, že se s polským vědcem setkají na XIX. mezinárodním orientalistickém kongresu v Římě (23.–29. září 1935).¹⁴ Sám na kongres bohužel nejel. Kowalski na Růžičku pamatoval, když se po skončení 2. světové války ptal Jana Rypky na osudy českých orientalistů.¹⁵ V odpovědi se mohl dočíst, že: „*Růžička je týž, co byl, snad ještě větší podivín než byl, ale jinak vzácný člověk. Za války trpěl duševně velice, říkal mi, že někdy ho to hnalo k sebevraždě. Je přece jen příliš osamělý, a to naň asi neblaze působí.*“¹⁶

Několik měsíců předtím, než Rypka získal mimořádnou profesuru, poprosil jeho žák Miroslav Kaftan (1904–?; v letech 1923/24–1927/28 student a v letech 1934–1938 knihov-

10 Dopis T. Kowalského R. Růžičkovi, Krakov, 25. 3. 1927, *Korespondencja...*, Aneks II, s. 271; Kowalského posudek Rypkovy vědecké práce, Krakov, 25. 3. 1927, *Korespondencja...*, Aneks I, s. 269–271.

11 Dopis R. Růžičky T. Kowalskému, Praha, 12. 4. 1927, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie (dále: AN PAN i PAU), sign. K III-4, j.a. 173; srv. editovaný dokument č. 10.

12 Dopis J. Rypky T. Kowalskému, Praha, 23. 1. 1928, *Korespondencja...*, dopis č. 19, s. 80, 81.

13 Srv. dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Leyden, 12. 9. 1931, *Korespondencja...*, dopis č. 83, s. 144. Tento referát byl později publikován. Srv. R. Růžička, *L'alternance de ʿ- ħ en arabe d'après les témoignages des grammairiens et lexicographes arabes*, Journal Asiatique 1932, s. 67–115. Separát tohoto článku s autorovou dedikací a vlastnickým razítkem knihovny T. K. je v současnosti uložen v Knihovně Ústavu orientální filologie UJ.

14 Dopis R. Růžičky T. Kowalskému, Praha, 29. 4. 1935, AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 173; srv. editovaný dokument č. 13.

15 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Kraków, 22. října. 1946, *Korespondencja...*, dopis č. 123, s. 194.

16 Dopis J. Rypky T. Kowalskému, Praha, 5. 11. 1946, *Korespondencja...*, dopis č. 124, s. 195. O osamělém staromládeneckém životě R. Růžičky, zvláště o bolestivé ztrátě způsobené smrtí jeho sestry, sdílející s ním domácnost, mluvil Rypka v průběhu učencova pohřbu. Srv. J. Rypka, *U rakve prof. dr. Rudolfa Růžičky*, Nový Orient 12, 1957, s. 124–125.

ník semináře turecké a novoperské filologie UK) Kowalského o konzultaci z problematiky staroarabské poezie pro doktorskou práci.¹⁷ Jeho dopis čekal v Krakově několik měsíců na návrat Tadeusze Kowalského z vědecké výpravy do Malé Asie¹⁸ a odpověď Kaftanovi byla prakticky vyřízena v korespondenci mezi Kowalským a Rypkou.¹⁹ Krakovský vědec nakonec konstatoval: „nedokáží mu [Kaftanovi] uvést moc nového, už z toho důvodu, že právě teď vezím výhradně v turkologii. Snad bude mít něco z příslušného materiálu Geyer.²⁰ Nejvíce by mohl sdělit páter Lammens,²¹ který vydal již několik monografií týkajících se arabských oáz a jistě má v plánu zpracovat také *Ĥaibar*.“²²

Netypickým způsobem se Rypka přičinil o jednorázový kontakt Tadeusze Kowalského s profesorem UK Karlem Titzem (1880–1940). Když tento český romanista připravoval v roce 1934 článek *Studie o RK*,²³ potřeboval konzultaci z oblasti jazyků „turkotatarských“.²⁴ Ve své publikaci poté Titz vysvětloval: „Protože náš turkolog prof. Rypka dlel v cizině,²⁵ požádal jsem o informaci v této věci dr. T. Kowalského, prof. university v Krakově.“²⁶ Děkoval polskému učenici za vysvětlení týkající se nápisů v Choito Tamir²⁷ a především slova „tábor“. Z příspěvku na Titzově dopisu plyne, že Kowalski mu v této věci psal dvakrát, 1. a 19. ledna 1935,²⁸ přičemž nakonec konstatoval, že „váhu důkazu v otázce tábora nápis v Choito-Tanur [sic!] mít nemůže...“²⁹

17 Dopis M. Kaftana T. Kowalskému, Praha, 24. 6. 1927, AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 164; srv. editovaný dokument č. 1. Kaftanova doktorská promoce po obhájení práce s názvem *Hajbar a Fadak, dvě židovské oasy v severní Arabii* se konala v roce 1930.

18 T. K. se vrátil do Krakova 19. 10. 1927.

19 Srv. *Korespondencja...*, dopisy č. 17–20, s. 77–83.

20 Rudolf Geyer (1861–1929) – rakouský orientalista; řádný profesor vídeňské univerzity; zabýval se především staroarabskou poezií; učitel T. K. na vídeňské univerzitě, recenzent jeho habilitační práce. Srv. výše, pozn. 2.

21 Henri Lammens (1862–1937) – belgický jezuita, znalec islámu; 1911–1914 vyučující arabského jazyka v Bibliku v Římě; období 1. světové války strávil v Egyptě (1914–1919); následně profesor na Univerzitě sv. Jozefa v Bejrútu.

22 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Kraków, 4. 2. 1928, *Korespondencja...*, dopis č. 20, s. 83.

23 K. Titz, *Studie o RK*, Listy filologické 62, 1935, s. 121–129; 284–297.

24 Srv. dopis K. Titze T. Kowalskému, Praha, 27. 12. 1934, AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 176; editovaný dokument č. 14.

25 Rypka tehdy pobýval v Íránu.

26 K. Titz, *Studie o RK...*, s. 287.

27 Jedná se o nápisy odkryté v roce 1893 na kamenném bloku ve stepi nad řekou Choito Tamir (Chojt Tamir, Hoyt Tamir), přítokem Orchonu, ruským etnografem a archeologem Dmitrijem A. Klemen- cem (1848–1914), účastníkem výpravy Vasilije V. Radlova (1837–1918). Srv. W. Radloff, *Die Alt-türkische Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1895, s. 260–268. Autorka děkuje dr. Jerzemu Tulisowovi z Varšavské univerzity za informaci k tomuto tématu.

28 U prvního data napsal T. K. omylem rok 1934.

29 Citováno podle: K. Titz, *Studie o RK...*, s. 287. T. K. sám přehlédl literaturu k tématu, ale užil také konzultace významného polského mongolisty a altajisty Władysława Kotwicze (1872–1944), od 1918 profesora univerzity v Petrohradě, po repatriaci do Polska od 1923 profesora Univerzity Jana Kazimíra ve Lvově; člena PAU. Dopis W. Kotwicze T. Kowalskému v této věci, Vilno, 24. 1. 1935, se nachází v pozůstalosti T. K., AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 166.

Jako poděkování za pomoc poslal poté Titz Kowalskému separát svého článku s dedikací.³⁰

Více než třicet let korespondence Kowalského s Rypkou je obdobím výměny vědeckých zkušeností, konzultací, pomoci v přístupu k archivním materiálům, vzájemného uznání. Komplikované polsko-české vztahy ve 30. letech 20. století způsobily, že se protahovala doba čekání na potvrzení volby českých vědců za členy Polské Akademie Umiejętności polským prezidentem. Proto také Kowalski, aby nemusel čekat na Rypkovo ocenění příliš dlouho, podal návrh na volbu Rypky a dalšího profesora UK, indologa Vincenta Lesného (1882–1953), členy Orientalistické komise PAU. Procedura volby do komise byla jednodušší, protože podléhala jen potvrzení na úrovni třídy Akademie. Volba obou českých vědců byla realizována na zasedání Orientalistické komise PAU 7. června 1938 a již po deseti dnech byla potvrzena. O několik let později, 10. března 1948, byl díky dvojímu (1947, 1948) návrhu Jana Rypky zvolen Tadeusz Kowalski zahraničním členem České akademie věd a umění. K potvrzení volby ale nedošlo, poněvadž brzy poté Kowalski zemřel (5. května 1948).

Kowalského nepoutaly k Rypkovi pouze společné oblasti vědeckého zájmu. Podstatným prvkem jejich kontaktů byl vzájemný, skutečně přátelský zájem o osobní záležitosti a rodinné problémy, stejně jako osobní setkání. Po návštěvě v lednu 1926 Kowalski ještě několikrát navštívil Prahu – v letech 1930, 1937 a 1947. Kromě cesty v roce 1937 jej vždy doprovázela jeho žena, kterou Rypka poznal již v době studií ve Vídni. Nezbytným a vždy velmi milým bodem programu těchto návštěv byla hostina v domě Rypkových v Holečkově ulici č. 18. Kowalski se v Krakově dlouho nemohli dočkat příjezdu Rypkových, kteří navštívili jejich vilu teprve na podzim roku 1935. Bohužel tehdy nedošlo k setkání obou učenců, protože Kowalski právě pobýval v Římě na kongresu orientalistů. Po návratu z Itálie psal Rypkovi: „*Srdečně Vám děkuji za návštěvu u nás v Krakově. Haneczka³¹ mi psala o Vašem pobytu do Říma obšírné hlášení a pamatuje si všechno, co jste jí vyprávěl o Persii.*“³² Milou památkou na návštěvu českého orientalisty byla v rodinných sbírkách dodnes uchovávaná krabička, kterou přivezl z Íránu a daroval Zofii Kowalské.

Když Jan Rypka v roce 1946 oslavoval své šedesáté narozeniny, Kowalski mu k jubileu přál: „*abyste nás ještě dlouho obdarovával pěknými pracemi o turecké a perské poesii užívaje zdraví a klidu.*“³³

Na vídeňské univerzitě studoval orientalistiku zároveň s Rypkou dr. Edmund Küttler (1884–1964), v letech 1926–1939 lektor tureckého a novoperského jazyka na Masarykově univerzitě v Brně, úředník Moravského zemského muzea v Brně a člen OÚ v Praze

30 Separát s vlastnickým razítkem knihovny T. K. je v současnosti uložen v Knihovně Ústavu orientální filologie UJ.

31 Dcera T. K. – Anna.

32 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 13. 10. 1935, *Korespondencja...*, dopis č. 100, s. 158. Rypka byl v Íránu více než rok, od podzimu 1934.

33 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 21. 7. 1946, *Korespondencja...*, dopis č. 122, s. 190.

(od roku 1932). Za vídeňských let se s ním pravděpodobně seznámil také Kowalski, ale nebyl s ním v tak blízkých stycích jako s Rypkou.

Více než desetiletí po studiích, 30. prosince 1925, potkal Küttlera ve společnosti jeho snoubenky Marie Rehové³⁴ ve Vídni. Vzpomínali tehdy na dávné časy a společně známé.³⁵ Znovu se setkali v březnu 1937 v Brně, kde si společně prohlédli Moravské zemské muzeum.³⁶ O průběhu tohoto setkání Kowalski Rypkovi psal: „Küttlera jsem neviděl už tolik let, měli jsme si proto hodně co povídat. Nedaří se mu chudákovi dobře, a nejsmutnější je, že před půldruhým rokem ztratil už dost velkého syna.³⁷ V myslí se k té smrti neustále vrací. Má teď jen jednu dcerku,³⁸ téměř čtyřletou, velice milou. Je opravdu strašně, že člověk takových znalostí, jako je Küttler a tak vnitřně poctivý a pořádný musí stále bojovat s bídou. Celým jeho neštěstím je to, že hranice mezi dvěma národy, českým a německým, mu prochází srdcem: nenáleží úplně ani k jedné, ani k druhé národnosti a je příliš poctivý na to, aby cokoli předstíral a vytvářel zdání, že je to jinak.“³⁹ Tragičnost Küttlerovy osoby, na niž Kowalski upozornil, se měla brzy naplnit v průběhu války.

Když se v roce 1946 krakovský vědec Rypky ptal na Küttlerovy osudy,⁴⁰ dostalo se mu odpovědi: „Küttler, ačkoliv byl lektorem brněnské české university, přešel na druhý břeh. Měl také některé komisařské funkce; pokud jsem slyšel, nepočínal si nijak divoce, ale nevím, zdali komu jinak pomohl. Jaký osud jej po revoluci stihl, není mi známo.“⁴¹

V prosinci 1942 po odjezdu dosavadního německého ředitele Moravského zemského muzea dr. Karla Huckeho⁴² na frontu Küttler skutečně nastoupil na jeho místo. Ačkoli se jeho vztahy s českými spolupracovníky vyvíjely dobře, a dokonce několik z nich zachránil před výjezdem do Říše,⁴³ po válce se ocitl ve složité situaci. Ztratil práci v muzeu a i s rodinou se usadil ve Vídni. Tam se s ním v květnu 1947 dvakrát setkal Kowalski, který přijel i se ženou na slavnost spojenou s oslavami stoletého výročí Rakouské akademie

34 Marie Růžena Rehová (1895–?) – od roku 1926 žena Edmunda Küttlera.

35 Srv. dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Vídeň, 31. 12. 1925, *Korespondencja...*, dopis č. 8, s. 68.

36 V Brně T. K. pobýval ve dnech 12.–13. 3. 1937.

37 Georg Küttler (1927–1934).

38 Elisabeth Küttler (nar. 1933).

39 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 15. 3. 1937, *Korespondencja...*, dopis č. 109, s. 170–171.

40 „Nevíte, co je s Küttlerem, jestli přečkal tu pohromu? Za války jsem mu psal, ale neodpověděl mi.“ Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov 5. 2. 1946, *Korespondencja...*, dopis č. 120, s. 187. Svě poválečné osudy Küttler popsal v dopise T. Kowalskému z 9. 2. 1948, AN PAN i PAU, sign. K III-4, cz. IV; srv. editovaný dokument č. 2.

41 Dopis J. Rypky T. Kowalskému, Praha, 27. 2. 1946, *Korespondencja...*, dopis č. 121, s. 189.

42 Dr. Karl Hucke – německý prehistorik z Bratislavi; od 13. 1. 1941 do prosince 1942 ředitel Moravského zemského muzea. Srv. S. Brodesser, J. Břečka, J. Mikulka, *K poznání a slávě země... Dějiny Moravského zemského muzea*, Brno 2002, s. 40. Autorka děkuje dr. Markovi Ďurčanskému z Archivu UK za informace k tomuto tématu.

43 Srv. S. Brodesser, J. Břečka, J. Mikulka, *K poznání a slávě země...*, s. 41.

věd. Do svého deníku si potom zaznamenal, že Küttler jim vyprávěl „*částečně svou historií*“ a že „*vypadá jako člověk – troska*“.⁴⁴ S prosbou o pomoc pro něj se obrátil na svého vídeňského kolegu Wilhelma Czermaka.⁴⁵ Z jediného Küttlerova dopisu zachovaného v Kowalského pozůstalosti a datovaného 9. února 1948 ale vyplývá, že Czermak byl již delší dobu nemocen a nemohl v této věci intervenovat.⁴⁶ Sám Kowalski byl tehdy už příliš nemocný, než aby mohl na tyto zprávy reagovat.

Během výše zmíněného pobytu Kowalského v Brně jej při prohlídce tamního muzea vedle Edmunda Küttlera doprovázel také dr. František Pospíšil (1885–1958),⁴⁷ který již několik let vedl jeho etnografické oddělení (předtím vyučoval na moravských středních zemědělských školách). Podnikl mnoho cest doma i v zahraničí a shromáždil objemné sbírky, mj. z výpravy do USA (1930–1931), kde zkoumal pozůstatky indiánských kultur. Sbírkou potom věnoval Moravskému zemskému muzeu v Brně a Náprstkovu muzeu asijských, afrických a amerických kultur v Praze. Kowalski si s uznáním prohlédl sbírky moravského muzea. Odnesl si dojem, že jeho organizátorem je především Pospíšil, „*může tedy být hrdý na své dílo*“.⁴⁸

Další, tentokrát korespondenční kontakt Kowalského s brněnským etnografem spadá do roku 1944. Pospíšil, jenž byl po válce souzen za kolaboraci s Němci,⁴⁹ tehdy jako vedoucí etnografického oddělení Moravského zemského muzea napsal dopis předsednictvu PAU.⁵⁰ Dostal se do rukou Kowalského coby generálního sekretáře Akademie. Obsah se týkal nepříliš významné záležitosti: zaslání jedné z publikací Akademie do Brna. Podstatná byla ovšem forma dopisu – nejen kvůli německému jazyku, ale především závěrečný pozdrav: „*Heil Hitler*“. To muselo být pro Kowalského, zvláště po jeho válečných zážitcích, velmi bolestné rozčarování u člověka, jehož kdysi obdivoval. Po chladné, formální

44 Deník T. K., 13. 5. 1947, AN PAN i PAU, sign. K III-4, cz. IV.

45 Wilhelm Czermak (1889–1953) – rakouský egyptolog a afrikanista, profesor vídeňské univerzity, vrstevník T. K. – ve stejné době studovali orientalistiku na vídeňské univerzitě. T. K. se s ním několikrát setkal v průběhu pobytu ve Vídni v roce 1947. Srv. deník T. K., AN PAN i PAU, sign. K III-4, cz. IV.

46 Srv. výše, pozn. 40.

47 Srv. L. Maloň, *František Pospíšil (1885–1958) – od Hanáků ke kmeni Hopi*. In: *Nám i budoucím (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů)*. Materiály z odborné konference, konané 7.–8. listopadu 2006 v Přerově, Přerov 2007, s. 139–144; H. Dvořáková, *František Pospíšil a počátky národopisného filmu – neznámé skutečnosti*, Národopisná revue, 1/2004, s. 3–10; eadem, *Nové poznatky o Františku Pospíšilovi (nejen o národopisném filmu)*, Folia ethnographica, 38, 2004, s. 25–35.

48 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 15. 3. 1937, *Korespondencia...*, dopis č. 109, s. 171.

49 V souvislosti s tím byl František Pospíšil v květnu 1945 propuštěn ze zaměstnání v muzeu. „*Trestný čin však byl zhodnocen jako přečin podle retribučního zákona a proces, který byl proti němu veden u Mimořádného soudu v Brně, byl zastaven s návrhem na postoupení k očistné komisi Zemského národního výboru.*“ H. Dvořáková, *Nové poznatky...*, s. 31. V důsledku těchto prožitků onemocněl a přestěhoval se na Slovensko do domu své ženy, kde zemřel v roce 1958. Srv. též R. Jeřábek, *Případ Melniková-Papoušková*, Národopisná revue, 4/1991, s. 231–232.

50 Dopis F. Pospíšila předsednictvu PAU, Brno (Brünn), 24. 1. 1944. AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 172 ; srv. editovaný dokument č. 7.

odpovědi polského vědce, napsané rovněž v německém jazyce,⁵¹ se Pospíšil pokusil zahladit tento dojem zasláním podstatně osobnějšího listu v češtině, v němž zmínil společného známého – Edmunda Küttlera.⁵² Nejspíše se to nepodařilo a odpovědi se nedočkal.

Českým vědcem, s nímž pojily vedle Rypky Kowalského zvláště blízké vztahy, byl významný český chetitolog a asyriolog, profesor UK Bedřich Hrozný (1879–1952). O dost dříve než Rypka navštívil Krakov, kam byl pozván k přednáškám na UJ na podzim 1929 díky návrhu Kowalského. Návštěva byla připravována dlouho a pečlivě. O zprostředkování při vyřízení této záležitosti se Kowalski již na jaře roku 1928 obrátil na Rypku: „*prosil mne děkan Filosofické fakulty, abych se důvěrně, přes některého z mých známých zeptal, zda by p. prof. Hrozný přijal pozvání*“.⁵³ Rypkova intervence započala výměnu korespondence mezi Hrozným a Kowalským. V prvním roce a půl se týkala především plánovaného příjezdu českého vědce do Krakova, který se postupně posouval v čase kvůli jeho předcházejícím závazkům. Nakonec k cestě došlo v listopadu 1929. Bedřich Hrozný tehdy přednesl dvě přednášky: *Menší Asie ve 3. tisíciletí před Kr. a dnes – cesty a vykopávky v Turecku* (7. listopadu) a *Menší Asie ve 2. tisíciletí před Kr. – Chetitě, nejstarší indoevropský národ* (8. listopadu).⁵⁴ Přijal rovněž pozvání na oběd u Kowalských, jenž byl příležitostí k navázání osobního kontaktu obou orientalistů.

Po odjezdu českého vědce z Krakova Kowalski psal Rypkovi: „*Prožívali jsme tu pěkné dny – bohužel tak krátké – pobytu prof. Hrozného. Přednášky měly nebývalý úspěch a krakovská veřejnost přijala prof. Hrozného velmi srdečně. Mezi našimi profesory našel skutečné přátele. Je velká škoda, že prof. H[rozný] velice pospíchal a zdržel se pouze dva dny. Zvláště pro mě, který tu žiji osamocen, byla rozmluva s panem H[rozným] skutečným potěšením. Měli jsme, přes odlišnou odbornost, spoustu společných témat, protože jsem během svých cest poznal mnoho z těch míst, kde pobýval prof. Hrozný.*“⁵⁵

Příjezd Hrozného do Krakova se zpozdil mimo jiné z důvodu jeho angažovanosti v záležitostech spojených s organizací OÚ v Praze,⁵⁶ do nichž byl zapojen jako předseda

51 Dopis T. Kowalského F. Pospíšilovi, [Krakov], s. d. [před 15. 3. 1944]. AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 179; srv. editovaný dokument č. 8.

52 Dopis F. Pospíšila T. Kowalskému, [Brno], 15. 3. [1944], AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 172; srv. editovaný dokument č. 9.

53 Dopis T. Kowalského do J. Rypkovi, Krakov, 24. 4. 1928, *Korespondencja...*, dopis č. 21, s. 84.

54 Srv. T. Kowalski, *Prof. B. Hrozný w Krakowie*, RO VII (1929–1930), s. 325–326; *Treść wykładów dra B. Hroznego, profesora zw. Uniwersytetu Karolowego w Pradze, wygłoszonych na zaproszenie Uniwersytetu Jagiellońskiego, w Krakowie w dniach 7 i 8 listopada 1929, o godz. 6 po poł. w sali Zakładu Fizycznego U. J.* [Kraków 1929] (resumé přednášek B. H. přeložené do polštiny T. K.).

55 Dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 10. 11. 1929, *Korespondencja...*, dopis č. 41, s. 106.

56 OÚ se sídlem v Praze vznikl z iniciativy T. G. Masaryka na základě zákona ze dne 25. 1. 1922 o konstituování Slovanského a Orientálního ústavu; fakticky existoval od roku 1928; sestával ze dvou odborů: hospodářského a kulturního.

jeho kulturního odboru (1928–1938) a jako první redaktor (1928–1952) ústavem od roku 1929 vydávané ročenky *Archiv orientální* (dále AO).

Díky návrhu Hrozného, podanému hned po návratu z Polska, se Tadeusz Kowalski ocitl mezi prvními členy OÚ a z toho titulu dostával gratis jednotlivé svazky AO. Oznámení o volbě⁵⁷ proběhnuvší 26. listopadu 1929 podepsali: předseda ústavu Rudolf Hotowetz,⁵⁸ místopředseda Bedřich Hrozný a sekretář František Lexa.⁵⁹ V následujících letech Hrozný (ale také Rypka) pobízel Kowalského k psaní článků a recenzí pro AO a krakovský učenec s chutí využíval této možnosti prezentace svých vědeckých výsledků. Díky tomu se ve svazcích II–IV, VI, IX a X objevilo celkem pět článků, jedno resumé přednášky a šest recenzí z jeho pera.⁶⁰ Z toho důvodu se také značná část korespondence mezi Kowalským a Hrozným týká redakčních záležitostí, podobně jako dva dopisy na hlavičkovém papíru OÚ – jeden podepsaný již zmíněným Františkem Lexou⁶¹ a druhý ředitelem kanceláře ústavu dr. Karlem Haltmarem (1893–?).⁶²

Po krakovských přednáškách Hrozného se oba vědci ještě několikrát osobně setkali. První příležitost se naskytl již po několika měsících, v červnu 1930, kdy Kowalski na zpáteční cestě z Kongresu německých orientalistů ve Vídni navštívil Prahu.⁶³ Následně došlo k jejich setkání v září 1934 na místě, kde oba prováděli své vědecké výzkumy – v Istanbulu.⁶⁴ Tehdy si na památku pořídili společnou fotku u moře a pravděpodobně také před domem, v němž Kowalski bydlel (Istanbul–Jedikule, Mahzen Sokağı 1).⁶⁵

Když se Kowalski vrátil z Istanbulu do Krakova, čekal na něj dopis od českého romanisty a arabisty, člena OÚ v Praze Aloise Richarda Nykla (1885–1958), který v rámci přípravy překladu *Koránu* prosil o údaje týkající se polských překladů této knihy. Nykl často cestoval do zahraničí (v roce 1938 natrvalo odjel do USA), a pravděpodobně proto

-
- 57 Dopis OÚ T. Kowalskému, Praha, 28. 11. 1929. AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 172; srv. editovaný dokument č. 4.
- 58 Rudolf Hotowetz (1865–1945) – doktor práv, ekonom; ministr v československých vládách (1920–1921); v letech 1928–1938 předseda OÚ.
- 59 František Lexa (1876–1960) – český egyptolog; profesor UK; člen Královské české společnosti nauk; v roce 1952 jeden z prvních akademiků Československé akademie věd; zakladatel a první ředitel (1958–1960) Egyptologického ústavu UK.
- 60 Srv. W. Zajączkowski (ed.), *Bibliografia Tadeusza Kowalskiego...*, č. 67, 70–72, 78, 100, 105–107, 157, 166, 169.
- 61 Dopis OÚ T. Kowalskému, Praha, 3. 2. 1937. AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 172; srv. editovaný dokument č. 5.
- 62 Dopis OÚ T. Kowalskému, Praha, 18. 3. 1937. AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 172; srv. editovaný dokument č. 6. Autorka děkuje dr. Janu Chodějovskému z MÚA AV ČR a Mgr. Vítu Šmerhovi z Archivu ČVUT v Praze za informace týkající se Karla Haltmara.
- 63 VI. kongres německých orientalistů se konal ve dnech 10.–14. 6. 1930. Srv. T. Kowalski, *Szósty Kongres orientalistów niemieckich w Wiedniu 1930*, RO VII (1929–1930), s. 323–325.; srv. *Korespondencja...*, dopis č. 50, 51 i 150, s. 115, 117, 225.
- 64 B. H. prováděl archeologické výzkumy v Turecku a Sýrii a T. K. zkoumal rukopisy v istanbulských knihovnách.
- 65 Zápisník T. K. s popisem fotografie, 13. 9. 1934. AN PAN i PAU, sign. K III-4, III/26. Fotografie s popiskem „Hrozný i ja na brzegu morza“ byla publikována v edici *Korespondencja...*, s. 243.

se Kowalski obrátil na Hrozného kvůli zjištění jeho aktuální adresy počítaje s tím, že OÚ má potřebné údaje ve svých spisech.⁶⁶

V únoru 1935 Hrozný přijel do Varšavy, kde se jako recenzent práce polského chetitologa a asyriologa Rudolfa Ranzoska (1894–1986)⁶⁷ účastnil jeho habilitačního řízení a přednesl na Varšavské univerzitě dvě přednášky.⁶⁸ Během návratu do Prahy se sice nezastavil v Krakově, jak v to doufal Kowalski, ale už za několik měsíců se setkali na XIX. mezinárodním kongresu orientalistů v Římě (23.–29. 9. 1935); oba se také účastnili následujícího kongresu v Bruselu (5.–10. 9. 1938).

Mezi oběma kongresy Kowalski zavítal do Prahy, kam byl pozván z iniciativy Hrozného OÚ a Filozofickou fakultou UK ke dvěma přednáškám. Věc se vzhledem k potížím administrativního rázu na ministerstvech v Praze a ve Varšavě táhla dva roky, od května 1935. Na Filozofické fakultě UK Kowalski přednesl 9. března 1937 polsky výklad s názvem *Żywioły wschodnie na ziemiach Polski* a následujícího dne v OÚ francouzsky *Essai d'une caractéristique de la production littéraire et scientifique des Arabes*.

Vztahy mezi Tadeuszem Kowalským a Bedřichem Hrozným měly jiný charakter než kontakty polského orientalisty s Janem Rypkou. Hrozný byl o deset let starší a reprezentoval jiné oblasti orientalistiky než polský vědec. Spojovalo je ale vzájemné uznání vědeckého díla a organizační činnosti. Nalezlo výraz v návrhu Tadeusze Kowalského na volbu Bedřicha Hrozného zahraničním členem Polské Akademie Umiejętności, podaném v roce 1932. Bohužel z důvodů, o nichž již byla řeč, bylo jeho zvolení uskutečněné v roce 1933 potvrzeno teprve v roce 1948. Bylo to nejdelší období čekání na potvrzení volby českého vědce zahraničním členem PAU.⁶⁹ Kowalski ale v dopise Hroznému zdůrazňoval: „*Das Ergebnis der Wahlen, sowohl in der phil[ologischen] Klasse als auch in der Plenarversammlung bildete einen Beweis dafür, wie großer Hochachtung und Sympathie Sie sich in den gelehrten polnischen Kreisen erfreuen, wozu Ihr unvergesslicher Besuch in Krakau viel beigetragen hat.*“⁷⁰ Brzy poté uctil Hrozného tím, že dopomohl k jeho volbě členem Polské orientalistické společnosti v roce 1935.

Při příležitosti Hrozného šedesátky, jejíž oslava připadla na rok 1939, mu Kowalski zaslal přání „*další plodné práce pro blaho světové vědy, při zdraví a veškerém zdaru. Snad nám osud dovolí se setkat, a pak by bylo mnoho co si vyprávět.*“⁷¹

66 Dopis B. Hrozného T. Kowalskému, Praha, 5. 12. 1934, *Korespondencja...*, dopis č. 172, s. 244.

67 Od roku 1949 profesor Varšavské univerzity (zakladatel katedry chetitologie).

68 1) 27. 2. 1935: *Über hethitische Sprachen und Völker*, jež byla otištěna v polském překladu Stefana Przeworského pod názvem *O ludach i językach hetyckich* v časopise *Przegląd Współczesny* XIV (1935), Nr 157, s. 178–195 zároveň s informací o B. H. na s. 196–197; 2) 28. 2. 1935: *Durch Kleinsten auf den Spuren der hethitischen Hieroglyphen*. Srv. S. Przeworski, *Wykłady prof. Hrozný'ego w Warszawie*, RO XI (1935), s. 264. O cestě do Varšavy mluvil B. H. v rozhovoru *Polsko obrácené k východu*, *Večerník Českého slova* XVII, č. 53, 5. 3. 1935.

69 Srv. *Korespondencja...*, pozn. 696, s. 236.

70 Dopis T. Kowalského B. Hroznému, Krakov, 20. 6. 1933, *Korespondencja...*, dopis č. 164, s. 236.

71 Dopis T. Kowalského do B. Hroznému, Krakov, 12. 7. 1939, *Korespondencja...*, dopis č. 200, s. 266.

Osud ale nebyl laskavý, poněvadž Kowalskému sice umožnil ještě jedno setkání se skupinou českých orientalistů, mezi nimi ale již Bedřich Hrozný chyběl: po mrtvici, která jej postihla v roce 1944, se stáhl z veřejného života. Setkání bylo zorganizováno v OÚ speciálně k uctění Kowalského vracejícího se společně se ženou přes Prahu z oslav stého výročí Rakouské akademie věd. Později téhož dne, 21. května 1947, obědvali Kowalští u Rypkových, což bylo zároveň poslední setkání obou přátel.

* * *

V roce 2007 byla jako výsledek společného projektu pod názvem *Vědecké a kulturní styky mezi Čechami a Haliči v 19. a 20. století* realizovaného Archivem vědy Polské akademie věd a Polské akademie věd a umění v Krakově z jedné strany a Archivem Akademie věd ČR ze strany druhé (v rámci smlouvy o vědecké spolupráci mezi PAU a AV ČR) vydána edice *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*. Kniha obsahuje 71 dopisů Jana Rypky Tadeuszi Kowalskému, 55 dopisů Tadeusze Kowalského Janu Rypkovi, 40 dopisů Bedřicha Hrozného Tadeuszi Kowalskému a 34 dopisů Tadeusze Kowalského Bedřichu Hroznému. K vydání je připravili Ewa Dziurzyńska, Marek Ďurčanský a Pavel Kodera.⁷² Předkládaná edice korespondence z let 1927–1948 zahrnující jiné české kontakty Tadeusze Kowalského představuje doplněk uvedené knihy. Tvoří ji dosud nepublikované soukromé i úřední dopisy adresované Tadeuszi Kowalskému Miroslavem Kaftanem (editovaný dokument č. 1), Edmundem Küttlerem (editovaný dokument č. 2), Aloisem Nyklem (editovaný dokument č. 3), Orientálním ústavem (editované dokumenty č. 4–6), Františkem Pospíšilem (editované dokumenty č. 7 a 9), Rudolfem Růžičkou (editované dokumenty č. 10–13) a Karlem Titzem (editovaný dokument č. 14), stejně jako jeden dopis Tadeusze Kowalského Františku Pospíšilovi (editovaný dokument č. 8).

Základem edice jsou originály a jeden koncept (editovaný dokument č. 8) dopisů a korespondenčních lístků uložených v Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie v osobním fondu Tadeusze Kowalského: v přijaté korespondenci, uspořádané abecedně podle příjmení a jmen odesílatelů, sign. K III-4, i. č. 164 (editovaný dokument č. 1), sign. K III-4, i. č. 171 (editovaný dokument č. 3), sign. K III-4, i. č. 172 (editované dokumenty č. 4–7, 9), sign. K III-4, i. č. 173 (editované dokumenty č. 10–13), sign. K III-4, i. č. 176 (editovaný dokument č. 14), sign. K III-4, část IV (editovaný dokument č. 2) a v odeslané korespondenci, uspořádané abecedně podle příjmení a jmen adresátů, sign. K III-4, i. č. 179 (editovaný dokument č. 8).

Psací látka dopisů je různá: dopisní papír různého formátu, vizitka (editovaný dokument č. 10) nebo korespondenční lístky (editované dokument č. 11, 12); šest z nich jsou rukopisy (editované dokumenty č. 1, 2, 3, 8, 10, 14), ostatní strojopisy. Jen u jednoho dopisu (editovaný dokument č. 2) se dochovala obálka.

72 Srv. výše pozn. 1.

Editovaná korespondence adresovaná Tadeuszi Kowalskému byla seřazena abecedně podle příjmení odesílatelů (v případě institucí podle názvů), jejichž jednotlivé dopisy byly dále řazeny chronologicky. V tomto sledu byl také mezi dva dopisy Františka Pospíšila (editované dokumenty č. 7 a 9) vložen jediný dopis Tadeusze Kowalského, adresovaný právě Františku Pospíšilovi (editovaný dokument č. 8). Každý z editovaných dokumentů byl opatřen pořadovým číslem a záhlavím obsahujícím jméno a příjmení (v případě institucí název) odesílatele a adresáta, datum (rok, den, měsíc) a místo vzniku dokumentu. Za každým editovaným textem je podána informace o místě jeho uložení a formě vyhotovení. Následně jsou uvedeny textové poznámky, označené malými písmeny řazenými abecedně, a po nich věcné vysvětlivky, označené arabskými číslicemi.

V poznámkách nebyly komentovány záležitosti vysvětlené v úvodu. Komentář zahrnutý v poznámkách se týká biografických údajů osob objevujících se v editovaných dokumentech, méně známých zeměpisných názvů, historických faktů a událostí z osobního života pisatelů, jež jsou zmíněny ne zcela jasně, a podává bibliografické údaje o dílech nepřesně uvedených pisateli dopisů. Informace užitě v úvodu a věcných vysvětlivkách pocházejí nejčastěji z výše uvedené edice *Korespondencja...* V poznámkách jsou přímé odkazy na zdroje informací pouze v případě, kdy jimi nebyly encyklopedie, slovníky apod.

Grafická podoba otištěných dokumentů byla sjednocena, zejména záhlaví, pozdravy, závěrečné formulace a podpisy, jež byly ponechány v podobě užitě odesílatelem dopisu. Údaje o adrese jsou uvedeny u data nebo na konci dokumentu v textových poznámkách.

Texty všech dopisů jsou otištěny v původních jazycích, tj. v češtině, polštině, němčině a francouzštině (včetně jednotlivých vsuvek v jiných jazycích). Úpravy textů jsou minimální a v zásadě se týkají překlepů a interpunkčních znamének. Zůstal zachován původní styl pisatelů a nebyly korigovány chyby, které nenarušovaly smysl obsahu. Byla ponechána podtržení autory. Příjmení a zeměpisné názvy zůstaly ve formě užitě pisatelem.

Veškeré doplňky editora byly označeny pomocí hranatých závorek. Tímto způsobem byly rozvedeny téměř všechny zkratky, s výjimkou povšechně známých.

Původní text úvodu a poznámky k editovaným textům přeložil z polštiny do češtiny Marek Ďurčanský.

Czeskie akcenty w korespondencji Tadeusza Kowalskiego

Wstęp i nota edytorska

Wybitny polski arabista, iranista i turkolog Tadeusz Kowalski należał do pokolenia, które wykształciło się jeszcze w czasach monarchii habsburskiej ale karierę uniwersytecką rozpoczął już w wolnej Polsce.¹ Urodził się 21 czerwca 1889 roku w Châteauroux we Francji. Wkrótce potem, jako trzyletni chłopiec, przeniósł się z rodziną do Krakowa. Tu ukończył w 1907 roku Gimnazjum Św. Anny a następnie studiował orientalistykę na Uniwersytecie Wiedeńskim. Po uzyskaniu doktoratu filozofii w 1911 roku ożenił się z koleżanką z lat gimnazjalnych, Zofią z Medweckich (1890–1976), która w tym czasie studiowała w Wiedniu medycynę. Po studiach uzupełniających na uniwersytetach w Strasburgu i Kilonii Kowalski habilitował się w 1914 roku z języków i filologii muzułmańskiego Wschodu na Uniwersytecie Jagiellońskim (dalej UJ). Tu w roku 1919, jako profesor nadzwyczajny, objął pierwszą w Polsce Katedrę Filologii Orientalnej. Trzy lata później został mianowany profesorem zwyczajnym.

Swoje studia związane z Bliskim Wschodem rozpoczął od arabistyki zostawiając cenne prace z zakresu poezji staroarabskiej² oraz opracowanie najstarszej relacji arabskiej o Polsce i Słowiańszczyźnie Ibrāhīma ibn Ja'kūba.³ W dziale iranistyki interesował się przede wszystkim twórczością wielkich poetów perskich: Firdausiego⁴ i Omara Chajjama.⁵ Jednak z czasem najważniejszym obszarem jego studiów naukowych

- 1 Obszerniejsze noty biograficzne (w języku polskim i czeskim) oraz bibliografia prac dotyczących Tadeusza Kowalskiego (dalej w przypisach T. K.), Jana Rypki (dalej w przypisach J. R.) i Bedřicha Hrozneho (dalej w przypisach B. H.) zawarte są w publikacji *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznyem*, red. E. Dziurzyńska, M. Ďurčanský, P. Kodera, Kraków 2007.
- 2 M.in. rozprawę habilitacyjną *Der Dīwān des Kais ibn al Ḥaṭīm*, Leipzig 1914, rozprawę *Poezja staroarabska*, Rocznik Orientalistyczny (dalej w przypisach RO) I (1914–1915), cz. 1, s. 177–218 i przygotowany do wydania dywan Ka'ba ibn Zuhaira, który ukazał się już po jego śmierci: *Le Dīwān de Ka'b ibn Zuhair*. Edition critique par Tadeusz Kowalski (*Dywan poezji Ka'ba ibn Zuhaira*. Wydanie krytyczne), Kraków 1950 (Prace Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności – dalej w przyp. PKOr – nr 38). Całość publikowanej twórczości naukowej Tadeusza Kowalskiego obejmują: W. Zajączkowski [oprac.], *Bibliografia Tadeusza Kowalskiego*, RO XVII (1951–1952), s. XVII–XXXVI; W. Zajączkowski, *Prof. Dr. Tadeusz Kowalski. Zum dressigsten Wiederkehr seines Todesjahres 1948–1978*, Folia Orientalia XIX (1978), s. 5–12 (z uzupełnieniem bibliografii T.K. na s. 12).
- 3 T. Kowalski, *Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekrīego (Relatio Ibrāhīm ibn Ja'kūb de itinere Slavico quae traditur apud al-Bekrī)*. Wydał, wstępem, komentarzem i przekładem opatrzył..., Kraków 1946 (Monumenta Poloniae Historica Nova Series, t. I).
- 4 T. Kowalski, *Studia nad Šāh-nāme (Études sur le Šāh-nāme)*, t. I, Kraków 1952, t. II, Kraków 1953 (PKOr, nr 39, 40).
- 5 T. Kowalski, *Omar Chajjam*, „Przegląd Współczesny” Nr 149 – wrzesień 1934, s. 261–287, Nr 150 – październik 1934 s. 19–52, przedruk w: T. Kowalski, *Na szlakach Islamu. Szkice z historii kultury ludów muzułmańskich*. Kraków 1935, s. 123–183.

stała się turkologia, obejmująca zagadnienia związane z ludami i językami tureckimi. Szczególne znaczenie miały dla niego badania terenowe prowadzone w trakcie wypraw naukowych do Turcji (1923–1924, 1927, 1936) oraz do skupisk tureckich w północno-wschodniej Bułgarii (1929) i w rumuńskiej Dobrudży (1937). Zebrane wówczas cenne materiały językowo-literackie (piosenki ludowe, zagadki) i folklorystyczno-etnograficzne wykorzystał w licznych pracach, wśród których znalazły się: *Zagadki ludowe tureckie* (1919), *Studia nad formą poezji ludów tureckich* (1922), *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien* (1932), *Türkische Volksrätsel aus Kleinasien* (1933), *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (1933). Był pionierem badań karaimoznawczych w Polsce. Prowadził badania nad żywym językiem Karaimów w Polsce, należącym do grupy kipczackiej języków tureckich a praca *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (1929) jest zaliczana do jego najważniejszych osiągnięć naukowych.⁶

Od 1923 roku Kowalski był członkiem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego, pełniąc różne funkcje w jego zarządzie (m.in. prezesa od 1947 roku) a od 1927 roku członkiem Polskiej Akademii Umiejętności (dalej PAU), biorąc czynny udział w pracach kilku jej komisji naukowych, zwłaszcza Komisji Orientalistycznej.⁷ W czerwcu 1939 roku wybrano go na sekretarza generalnego PAU, którą to funkcję pełnił aż do śmierci.

Wkrótce po wybuchu drugiej wojny światowej – 6 listopada 1939 roku – został wraz z innymi krakowskimi profesorami aresztowany przez Niemców w ramach Sonderaktion Krakau. Najpierw był przetrzymywany w więzieniu we Wrocławiu, a następnie, do lutego 1940 roku, w obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen. Kilka miesięcy po powrocie do Krakowa został zatrudniony w Bibliotece Jagiellońskiej (nazywanej wówczas przez Niemców Staatsbibliothek).

Po wojnie Kowalski wiele czasu poświęcił odbudowie podstaw materialnych i wznowieniu działalności naukowej PAU oraz przygotowaniom do obchodów jubileuszu 75-lecia Akademii, przypadającego w 1948 roku. W samej uroczystości nie wziął już udziału. Przeżycia wojenne a potem intensywna działalność organizacyjna przyczyniły się do pogorszenia stanu jego zdrowia i przedwczesnej śmierci 5 maja 1948 roku. Pochowano go na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Tadeusz Kowalski pozostawił żonę Zofię, praktykującą lekarzkę, oraz dzieci: Annę (1920–2009),⁸ etnologa, późniejszego doktora filozofii; kierownika Pracowni Etnograficznej Instytutu Historii Materialnej Polskiej Akademii Nauk (dalej PAN) w Krakowie, i Kazimierza (1925–2007), zoologa, późniejszego profesora Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN w Krakowie; prezesa PAU (1994–2000).

6 (Teksty karaimskie w narzeczu trockim), Kraków 1929, (PKOr, nr 11).

7 Wieloletni sekretarz (1918–1935), przewodniczący (1935–1948) i dyrektor wydawnictw (1935–1948) Komisji Orientalistycznej PAU.

8 Po zamążpójściu używała nazwiska Kowalska-Lewicka.

Działalność naukowa Kowalskiego była szeroko znana i ceniona wśród europejskich orientalistów. Był członkiem korespondentem Towarzystwa Ugrofińskiego (Société Finno-Ougrienne) w Helsinkach, członkiem Instytutu Orientalnego (Orientalní ústav, dalej OÚ) w Pradze, Towarzystwa Körösi Csoma w Budapeszcie oraz członkiem honorowym Akademii Języka Arabskiego (Académie Arabe) w Damaszku.

Kowalski bardzo sobie cenił osobiste spotkania z polskimi i zagranicznymi uczonymi, dlatego chętnie brał udział w zjazdach i kongresach. Poza tym utrzymywał obfitą korespondencję z ponad 450 osobami, która prawie w całości zachowała się w jego spuściźnie. Wśród ponad 4500 listów znaleźć można ślady jego czeskich kontaktów, związanych przede wszystkim z osobami dwóch wybitnych orientalistów: Jana Rypki i Bedřicha Hroznego. Znajomość z nimi nawiązał Kowalski jeszcze w okresie studiów na Uniwersytecie Wiedeńskim. Odnowił ją potem w latach 20-tych XX wieku i utrzymywał aż do końca życia. Pozostałe czeskie akcenty w korespondencji z jego spuścizny – listy Rudolfa Růžički, Miroslava Kaftana, Karla Titza, Edmunda Küttlera, Františka Pospíšila, Aloisa R. Nykla czy pisma OÚ – to w zasadzie epizodyczne wątki dotyczące rozwiązania pojedynczych problemów. Byłyby trudne do połączenia, gdyby nie to, że właściwie wszystkie – albo wprost, albo pośrednio – mają związek z wcześniejszą znajomością Kowalskiego z Rypką i Hroznym.

Szczególnie silna więź łączyła Kowalskiego ze starszym o trzy lata Janem Rypką (1886–1968), turkologiem i iranistą, profesorem Uniwersytetu Karola (dalej UK) w Pradze. Młodzieńcza przyjaźń znalazła w kolejnych latach pełny wyraz zarówno w sferze wspólnych zainteresowań naukowych, jak i na niwie kontaktów prywatnych. Najstarsze zachowane listy Jana Rypki do Tadeusza Kowalskiego pochodzą z okresu I wojny światowej. Potem korespondencja urywa się na kilka lat do grudnia 1925 roku, kiedy to Kowalski w liście do przyjaciela zapowiada swój przyjazd do Pragi pisząc: „*nareszcie postanowiłem wypełnić swój dawny plan i odwiedzić Pragę, aby odświeżyć dawne stosunki koleżeńskie i nawiązać nowe*”.⁹

To spotkanie po latach, w styczniu 1926 roku, na nowo zbliżyło obu uczonych i zapewne przyczyniło się do tego, że już wkrótce Kowalski na prośbę przyjaciela przygotował opinię o jego działalności naukowej, w związku z rozpatrywaniem przez Wydział Filozoficzny UK sprawy mianowania Rypki profesorem nadzwyczajnym. Autorem wniosku miał być arabista i przede wszystkim semitysta prof. Rudolf Růžička (1878–1957), który nie czuł się kompetentny do oceny prac Rypki w zakresie filologii tureckiej i perskiej. Chętnie zatem przystał na to, by przygotował ją Kowalski jako specjalista w tych dziedzinach. Krakowski uczoney poznał Růžičkę osobiście w Pradze w styczniu 1926 roku. Przypomnił mu to spotkanie przesyłając opinię o działalności naukowej Rypki,¹⁰ za którą Růžička wyraził wdzięczność w kilku słowach, napisanych

9 List T. K. do J. R., Kraków, 21 XII 1925, *Korespondencja...*, list nr 6, s. 66.

10 List T. K. do Rudolfa Růžički (dalej w przypisach R. R.), Kraków, 25 III 1927, *Korespondencja...*, Aneks II, s. 271; opinia T. K. o działalności naukowej J. R., Kraków, 25 III 1927, *Korespondencja...*, Aneks I, s. 269–271.

na odwrocie swojej wizytówki.¹¹ Ostatecznie w styczniu 1928 roku Rypka, dziękując Kowalskiemu za „*přelaskavou podporu, již jste mi na mou prosbu v kritickém okamžiku neodepřel*”, zawiadomił go, że „*Sbor profesorský vyřídil pravda návrh komise, jejímž předsedou byl prof. Růžička, ihned a předal věc k dalšímu řízení ministerstvu. [...] Koncem prosince nastalo hromadné jmenování, nu a já jsem také plaval s ostatními.*”¹²

W kolejnych latach Kowalski i Růžička sporadycznie przesyłali sobie własne publikacje a osobiście spotkali się podczas XVIII Międzynarodowego Kongresu Orientalistycznego w Lejdzie, który odbył się w dniach 7–12 września 1931 roku. Referat wygłoszony na nim przez Růžičkę należał według Kowalskiego do najlepszych i wzbudził duże zainteresowanie oraz dyskusję.¹³ W ostatnim zachowanym liście Růžička wyraził nadzieję na spotkanie z polskim uczonym na XIX Międzynarodowym Kongresie Orientalistycznym w Rzymie (23–29 września 1935).¹⁴ Niestety sam na kongres nie pojechał. Kowalski pamiętał o Růžičce, pytając Jana Rypkę po zakończeniu drugiej wojny światowej o losy czeskich orientalistów.¹⁵ W odpowiedzi mógł przeczytać, że „*Růžička je týž co byl, snad ještě větší podivín než byl, ale jinak vřádný člověk. Za války trpěl duševně velice, říkal mi, že někdy ho to hnalo k sebevraždě. Je přece jen příliš osamělý, a to naň asi neblaze působí.*”¹⁶

Kilka miesięcy przed uzyskaniem przez Rypkę profesury nadzwyczajnej jego uczeń Mirosław Kaftan (1904–?); w latach 1923/1924–1927/1928 student a w latach 1934–1938 bibliotekarz w seminarium filologii tureckiej i nowoperskiej UK), powołując się na swego nauczyciela, poprosił Kowalskiego o konsultacje z zakresu poezji staroarabskiej do swej pracy doktorskiej.¹⁷ Jego list czekał kilka miesięcy w Krakowie na powrót Tadeusza Kowalskiego z wyprawy naukowej do Azji Mniejszej¹⁸ a sprawa odpowiedzi

11 List R. R. do T. K., Praha, 12 IV 1927, Archiwum Nauki PAN i PAU (dalej w przypisach AN PAN i PAU), sygn. K III-4, j.a. 173; zob. tekst źródłowy nr 10.

12 List J. R. do T. K., Praha, 23 I 1928, *Korespondencja...*, list nr 19, s. 80, 81.

13 Zob. list T. K. do J. R., Leiden, 12 IX 1931, *Korespondencja...*, list nr 83, s. 144. Referat ten był później opublikowany. Zob. R. Růžička, *L'alternance de ʕ-ġ en arabe d'après les témoignages des grammairiens et lexicographes arabes*, Journal Asiatique 1932, s. 67–115. Nadbitka tego artykułu z dedykacją autora i z pieczęcią własnościową księgozbioru T. K. znajduje się obecnie w Bibliotece Instytutu Filologii Orientalnej Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej w przypisach UJ).

14 List R. R. do T. K., Praha, 29 IV 1935, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j.a. 173; zob. tekst źródłowy nr 13.

15 List T. K. do J. R., Kraków, 22 X 1946, *Korespondencja...*, list nr 123, s. 194.

16 List J. R. do T. K., Praha, 5 XI 1946, *Korespondencja...*, list nr 124, s. 195. O samotności kawalerskiego życia Růžički, szczególnie dotkliwej po śmierci jego siostry, dzielącej z nim gospodarstwo, mówił Rypka podczas pogrzebu uczonego. Zob. J. Rypka, *U rakve prof. dr. Rudolfa Růžičky*, Nový Orient, R. 12 (1957), s. 124–125.

17 List Mirosława Kaftana do T. K., Praha, 24 VI 1927, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j.a. 164; zob. tekst źródłowy nr 1. Promocja Kaftana po obronie pracy doktorskiej pt. *Hajbar a Fadak, dvě židovské oasy v severní Arabii* odbyła się w roku 1930.

18 T. K. wrócił do Krakowa 19 X 1927.

dla Kaftana została właściwie załatwiona w korespondencji między Kowalskim a Rypką.¹⁹ Ostatecznie krakowski uczony stwierdził: „nie potrafię mu [Kaftanovi] wskazać wiele nowego, już choćby i z tego powodu, że teraz prawie wyłącznie tkwię w turkologii. Być może Geyer²⁰ będzie miał coś z odnośnych materiałów. Najwięcej mógłby powiedzieć pater Lammens,²¹ który dał już kilka monografi dotyczących oaz arabskich i ma zapewne w planie opracować też Haibar.”²²

W nietypowy sposób Rypka przyczynił się do jednostkowego kontaktu Tadeusza Kowalskiego z profesorem UK Karelem Titzem (1880–1940). Ten czeski romanista, przygotowując w 1934 roku artykuł *Studie o RK*,²³ potrzebował konsultacji w zakresie języków „turkotatarskich”.²⁴ W swojej publikacji Titz wyjaśnił potem: „Protože náš turkolog prof. Rypka dlel v cizině,²⁵ požádal jsem o informaci v této věci dr. T. Kowalského, prof. univesity v Krakově”²⁶ i dziękował polskiemu uczonemu za wyjaśnienia dotyczące napisów w Choito Tamir,²⁷ a zwłaszcza słowa „tábor”. Z adnotacji na liście Titzu wynika, że Kowalski dwukrotnie pisał do niego w tej sprawie, 1 i 19 stycznia 1935 roku,²⁸ stwierdzając ostatecznie, że „Sily dowodowej w sprawie táboru napis w Choito-Tanur [sic!] mieć nie može...”²⁹ W podziękowaniu za pomoc Titz przesłał potem Kowalskiemu nadbitkę swego artykułu, opatrzoną dedykacją.³⁰

19 Zob. *Korespondencja...*, listy nr 17–20, s. 77–83.

20 Rudolf Geyer (1861–1929) – austriacki orientalista; prof. zwyczajny Uniwersytetu Wiedeńskiego; zajmował się przede wszystkim poezją staroarabską; nauczyciel T. K. w Uniwersytecie Wiedeńskim, recenzent jego pracy habilitacyjnej. Zob. j.w. przyp. 2.

21 Henri Lammens (1862–1937) – belgijski jezuita, znawca islamu; 1911–1914 nauczyciel języka arabskiego w Biblicum w Rzymie; okres I wojny światowej spędził w Egipcie (1914–1919); następnie prof. na Uniwersytecie św. Józefa w Bejrucie.

22 List T. K. do J. R., Kraków, 4 II 1928, *Korespondencja...*, list nr 20, s. 83.

23 K. Titz, *Studie o RK*, *Listy Filologické* 62 (1935), s. 121–129; 284–297.

24 Zob. list Karela Titzu do T. K., Praha, 27 XII 1934, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j.a. 176; tekst źródłowy nr 14.

25 Rypka przebywał wówczas w Iranie.

26 K. Titz, *Studie o RK...*, s. 287.

27 Mowa o napisach odkrytych w 1893 roku na bloku kamiennym w stepie nad rzeką Choito Tamir (Chojt Tamir, Hoyt Tamir), dopływem Orchonu, przez rosyjskiego etnografa i archeologa Dimitrija A. Klemenca (1848–1914), uczestnika wyprawy Wasilija W. Radłowa (1837–1918). Zob. W. Radloff, *Die Alttürkische Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1895, s. 260–268. Autorka dziękuje drowi Jerzemu Tulisowowi z Uniwersytetu Warszawskiego za informacje na ten temat.

28 Przy pierwszej dacie T. K. pomyłkowo wpisał rok 1934.

29 Cytowane za: K. Titz, *Studie o RK...*, s. 287. T. K. sam przejrzał literaturę przedmiotu ale skorzystał także z konsultacji wybitnego polskiego mongolisty i altaisty Władysława Kotwicza (1872–1944), od 1918 prof. Uniwersytetu w Petersburgu; po repatriacji do Polski od 1923 prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie; członek PAU. List Kotwicza do T.K. w tej sprawie, Wilno, 24 I 1935, znajduje się w spuściznie Kowalskiego, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j.a. 166.

30 Nadbitka ta z pieczęcią własnościową księgozbioru T. K. znajduje się obecnie w Bibliotece Instytutu Filologii Orientalnej UJ.

Ponad trzydziestoletni okres korespondencji Kowalskiego z Rypką to czas wymiany naukowych doświadczeń, konsultacji, pomocy w dotarciu do materiałów archiwalnych, wzajemnego uznania. Skomplikowane stosunki polsko-czeskie w latach 30-tych XX wieku spowodowały, że przeciągał się czas oczekiwania na zatwierdzenie przez polskiego prezydenta wyboru czeskich uczonych na członków zagranicznych Polskiej Akademii Umiejętności. Dlatego też Kowalski, by nie czekać zbyt długo na uhonorowanie Rypki, wystąpił z wnioskiem o wybranie właśnie jego i prof. UK, indologa Vincenca Lesnego (1882–1953) na członków Komisji Orientalistycznej PAU. Procedura wyboru do komisji była prostsza, bo podlegał on jedynie zatwierdzeniu na poziomie Wydziałów Akademii. Wyboru obu czeskich uczonych dokonano na posiedzeniu Komisji Orientalistycznej PAU 7 czerwca 1938 roku i już po dziesięciu dniach został on zatwierdzony. Kilka lat później, 10 marca 1948 roku, dzięki dwukrotnemu (1947, 1948) wnioskowi Jana Rypki wybrano Tadeusza Kowalskiego na członka zagranicznego Czeskiej Akademii Nauk i Umiejętności (Česká akademie věd a umění). Do zatwierdzenia tego wyboru jednak nie doszło, gdyż wkrótce potem Kowalski zmarł (5 maja 1948).

Kowalskiego łączyły z Rypką nie tylko wspólne obszary badań naukowych. Istotnym elementem ich kontaktów było wzajemne, prawdziwie przyjacielskie, zainteresowanie sprawami prywatnymi i problemami rodzinnymi oraz osobiste spotkania. Po wizycie w styczniu 1926 roku Kowalski jeszcze kilkakrotnie odwiedzał Pragę – w 1930, 1937 i 1947 roku. Poza wyjazdem w 1937 roku, zawsze towarzyszyła mu wtedy żona, którą Rypka znał z okresu studiów w Wiedniu. Obowiązkowym i bardzo miłym punktem programu tych wizyt była gościna w domu Rypków na ul. Holečkovéj 18. Kowalscy długo nie mogli się doczekać na Rypków w Krakowie, którzy zawitali w ich willi dopiero jesienią 1935 roku. Niestety, nie doszło wówczas do spotkania uczonych, bo Kowalski przebywał właśnie na kongresie orientalistów w Rzymie. Po powrocie z Włoch pisał do Rypki: „*Serdecznie Panu dziękuję za odwiedzenie nas w Krakowie. Haneczka³¹ pisała mi do Rzymu obszerny raport o Pańskim pobycie i pamięta wszystko, co jej Pan opowiadał o Persji.*”³² Miłą pamiątką po wizycie czeskiego orientalisty była, do dziś przechowywana w zbiorach rodzinnych, szkatułka przywieziona przez niego z Iranu, ofiarowana Zofii Kowalskiej.

Kiedy w 1946 roku Jan Rypka obchodził 60-lecie urodzin, Kowalski życzył Jubilatowi: „*żeby Pan jeszcze długo obdarzał nas pięknymi pracami o poezji tureckiej i perskiej, żyjąc w zdrowiu i spokoju.*”³³

Razem z Rypką na Uniwersytecie Wiedeńskim studiował orientalistykę dr Edmund Küttler (1884–1964), w latach 1926–1939 lektor języka tureckiego i nowoperskiego na Uniwersytecie Masaryka w Brnie, urzędnik Morawskiego Muzeum Ziemińskiego (Moravské zemské muzeum) w Brnie i członek OÚ (od 1932) w Pradze. W czasach wiedeń-

31 Córka T. K. – Anna.

32 List T. K. do J. R., Kraków, 13 X 1935, *Korespondencja...*, list nr 100, s. 158. Rypka był w Iranie przez rok, od jesieni 1934.

33 List T. K. do J. R., Kraków, 21 VII 1946, *Korespondencja...*, list nr 122, s. 190.

skich poznał go prawdopodobnie także Kowalski, ale nie był z nim tak blisko związany jak z Rypką.

Kilkanaście lat po studiach, dokładnie 30 grudnia 1925 roku, spotkał Küttlera w towarzystwie jego narzeczonej Marii Růženy Rehovej³⁴ w Wiedniu. Wspominali wówczas dawne czasy i wspólnych znajomych.³⁵ Ponownie zobaczyli się w marcu 1937 roku w Brnie, gdzie wspólnie zwiedzali Morawskie Muzeum Ziemskie.³⁶ Relacjonując przebieg tego spotkania Rypce Kowalski pisał: „Küttlera nie widziałem już tyle lat, toteż mieliśmy sobie dużo do opowiadania. Biedakowi nie bardzo dobrze się powodzi, a najsmutniejsze, że przed półtora rokiem stracił dużego już syna.³⁷ Myślą wciąż wraca do tej śmierci. Ma teraz tylko jedną córeczkę,³⁸ blisko czteroletnią, bardzo miłą. Naprawdę jest to straszne, że człowiek takiej wiedzy, jak Küttler, i tak do głębi uczciwy i porządny wciąż jeszcze musi walczyć z biedą. Jego całym nieszczęściem jest, że granica między dwoma narodami, czeskim i niemieckim, przechodzi mu przez serce: nie należy całkowicie ani do jednej ani do drugiej narodowości, a jest za uczciwy, by cokolwiek udawać i stwarzać pozory, że jest inaczej.”³⁹ Tragizm postaci Küttlera, na który zwrócił uwagę Kowalski, miał się wkrótce dopełnić w czasie nadchodzącej wojny.

Kiedy w 1946 roku krakowski uczoney zapytał Rypkę o losy Küttlera,⁴⁰ otrzymał odpowiedź: „Küttler, ačkoliv byl lektorem brněnské české university, přešel na druhý břeh. Měl také některé komisařské funkce; pokud jsem slyšel, nepočínal si nijak divoce, ale nevím, zdali komu jinak pomohl. Jaký osud jej po revoluci stihl, není mi známo.”⁴¹

Faktycznie, w grudniu 1942 roku, po wyjeździe na front dotychczasowego niemieckiego dyrektora Morawskiego Muzeum Ziemskiego w Brnie dr Karla Hucke⁴² zastąpił go właśnie Küttler. Choć jego stosunki z czesкими współpracownikami układały się dobrze, a nawet kilku z nich ocalił przed wywózką do Rzeszy,⁴³ to jednak po wojnie znalazł się w trudnej sytuacji. Stracił pracę w muzeum i wraz z rodziną zamieszkał

34 Maria Růžena Rehová (1895–?) – od 1926 roku żona Edmunda Küttlera.

35 Zob. list T. K. do J. R., Wiedeń, 31 XII 1925, *Korespondencja...*, list nr 8, s. 68.

36 W Brnie T. K. przebywał w dniach 12–13 III 1937.

37 Georg Küttler (1927–1934).

38 Elisabeth Küttler (ur. 1933).

39 List T. K. do J. R., Kraków, 15 III 1937, *Korespondencja...*, list nr 109, s. 170–171.

40 „Czy Pan nie wie, co slychać z Küttlerem, czy przetrwał tę zawieruchę? Pisałem do niego podczas wojny, ale mi nie odpowiedział.”. List T. K. do J. R., Kraków 5 II 1946, *Korespondencja...*, list nr 120, s. 187. Swoje powojenne losy Küttler opisał w liście do T. K. z 9 II 1948, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, cz. IV; zob. tekst źródłowy nr 2.

41 List J. R. do T. K., Praha, 27 II 1946, *Korespondencja...*, list nr 121, s. 189.

42 Dr Karl Hucke – niemiecki prehistoryk z Wrocławia; od 13 I 1941 do grudnia 1942 dyrektor Morawskiego Muzeum Ziemskiego. Zob. S. Brodesser, J. Břečka, J. Mikulka, *K poznání a slávě země... Dějiny Moravského zemského muzea*, Brno 2002, s. 40. Autorka dziękuje drowi Markowi Ďurčanskému z Archiwum UK za informacje na ten temat.

43 Zob. S. Brodesser, J. Břečka, J. Mikulka, *K poznání a slávě země...*, s. 41.

w Wiedniu. Tam w maju 1947 roku dwukrotnie spotkał się z nim Kowalski, który przybył wraz z żoną na uroczystości związane z obchodami stulecia Austriackiej Akademii Nauk. W swym dzienniku Kowalski odnotował potem, że Küttler opowiedział im „częściowo swoje dzieje” i że „Wygłąda jak ruina człowieka”.⁴⁴ Z prośbą o pomoc dla niego, zwrócił się do swego wiedeńskiego kolegi Wilhelma Czermaka.⁴⁵ Jednak z jedyne go zachow nego w spuściźnie Kowalskiego listu Küttlera z 9 lutego 1948 roku wynika, że Czermak przez dłuższy czas chorował i nie mógł interweniować w tej sprawie.⁴⁶ Sam Kowalski był już wówczas zbyt chory, by reagować na te wiadomości.

Podczas wspomnianego wyżej pobytu Kowalskiego w Brnie oprócz Edmunda Küttlera w zwiedzaniu tamtejszego muzeum towarzyszył mu dr František Pospíšil (1885–1958),⁴⁷ który kierował od kilku lat jego oddziałem etnograficznym (wcześniej był nauczycielem średnich szkół rolniczych na Morawach). Odbył on wiele podróży krajowych i zagranicznych, gromadząc bogate zbiory, m. in. z wyprawy do USA (1930–1931), gdzie badał pozostałości kultur indiańskich. Zbiory te przekazał potem Morawskiemu Muzeum Ziemi w Brnie oraz do Muzeum Kultur Azji, Afryki i Ameryki im. Wojty Náprstka (Náprstkovego muzeum asijských, afrických a amerických kultur) w Pradze. Kowalski z uznaniem oglądał zbiory morawskiego muzeum, odnosząc wrażenie, że jego organizatorem jest przede wszystkim Pospíšil „Totež může být dumny ze swego díla.”⁴⁸

Kolejny, tym razem korespondencyjny, kontakt Kowalskiego z brneńskim etnografem miał miejsce w 1944 roku. Pospíšil, który po wojnie był sądzony za kolaborację z Niemcami,⁴⁹ napisał wówczas, jako kierownik oddziału etnograficznego Morawskie-

44 Dziennik T. K., 13 V 1947, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, cz. IV.

45 Wilhelm Czermak (1889–1953) – austriacki egiptolog i afrykanista, prof. Uniwersytetu Wiedeńskiego, rówieśnik T. K. – w tym samym czasie studiowali orientalistykę na Uniwersytecie Wiedeńskim. Kowalski spotkał się z nim kilka razy podczas pobytu w Wiedniu w 1947 roku. Zob. Dziennik T. K., AN PAN i PAU, sygn. K III-4, cz. IV.

46 Zob. j.w. przyp. 40.

47 Zob. L. Maloň, *František Pospíšil (1885–1958) – od Hanáků ke kmeni Hopi, [w:] Nam i budoucím (muzejní, osvětová a vlastivědná činnost učitelů)*. Materiály z odborné konference, konané 7.–8. listopadu 2006 v Přerově, Přerov 2007, s. 139–144; H. Dvořáková, *František Pospíšil a počátky národopisného filmu – neznámé skutečnosti*, *Národopisná revue*, 1/2004, s. 3–10; eadem, *Nové poznatky o Františku Pospíšilovi (nejen o národopisném filmu)*, *Folia ethnographica*, 38, 2004, s. 25–35.

48 List T. K. do J. R. Kraków, 15 III 1937, *Korespondencja...*, list nr 109, s. 171.

49 W związku z tym František Pospíšil (dalej w przypisach F. P.) został w maju 1945 roku zwolniony z pracy w muzeum „Trestný čin však byl zhodnocen jako přečin podle retribučního zákona a proces, který byl proti němu veden u Mimořádného soudu v Brně, byl zastaven s návrhem na postoupení k očištné komisi Zemského národního výboru.” H. Dvořáková, *Nové poznatky...*, s. 31. W wyniku tych przeżyć F. P. zachorował i przeprowadził się na Słowację do majątku żony, gdzie zmarł w 1958 roku. Zob. także R. Jeřábek, *Případ Melniková-Papoušková*, *Národopisná revue*, 4/1991, s. 231–232.

go Muzeum Ziemińskiego, pismo do Zarządu PAU.⁵⁰ Trafiało ono do rąk Kowalskiego jako sekretarza generalnego Akademii. Treść dotyczyła niewiele znaczącej sprawy przesłania do Brna jednego z wydawnictw Akademii. Istotna była jednak forma pisma – nie tylko język niemiecki ale przede wszystkim końcówce pozdrowienie: „*Heil Hitler*”. To musiało być dla Kowalskiego, zwłaszcza po jego wojennych przeżyciach, bardzo przykre rozczarowanie człowiekiem, którego kiedyś podziwiał. Po chłodnej, formalnej odpowiedzi polskiego uczonego, zredagowanej także w języku niemieckim,⁵¹ Pospíšil próbował zatrzeć tamto wrażenie, przesyłając bardziej osobisty list w języku czeskim, wspominając w nim wspólnego znajomego – Edmunda Küttlera.⁵² Raczej się to nie udało i nie doczekał się odpowiedzi.

Czeskim uczonym, z którym, obok Rypki, łączyły Kowalskiego szczególnie bliskie kontakty był wybitny czeski hetytolog i asyriolog, prof. UK Bedřich Hrozný (1879–1952). Znacznie wcześniej niż Rypka gościł w Krakowie, zaproszony dzięki wnioskowi Kowalskiego do wygłoszenia wykładów na UJ jesienią 1929 roku. Wizyta była przygotowywana długo i starannie. O pośrednictwo w załatwieniu tej sprawy Kowalski już wiosną 1928 r. zwrócił się do Rypki: „*prosił mnie Dziekan Wydziału Filozoficznego, bym poufnie, przez któregoś z moich znajomych, zapytał, czyby p[an] prof. Hrozný przyjął zaproszenie*”⁵³. Interwencja Rypki rozpoczęła wymianę korespondencji między Hroznym i Kowalskim. Przez pierwsze półtora roku dotyczyła ona przede wszystkim planowanego przyjazdu czeskiego uczonego do Krakowa, który przesuwiał się w czasie ze względu na jego wcześniejsze zobowiązania. Ostatecznie doszło do niego w listopadzie 1929 roku. Bedřich Hrozný wygłosił wówczas dwa wykłady: *Azja Mniejsza w III. tysiącleciu przed Chr. a dzisiaj – podróże i wykopaliska w Turcji* (7 listopada) i *Azja Mniejsza w II. tysiącleciu przed Chr. – Hetyci, najstarszy lud indoeuropejski* (8 listopada).⁵⁴ Przyjął też zaproszenie na obiad u Kowalskich, który był okazją do nawiązania bliższego osobistego kontaktu orientalistów.

Po wyjeździe czeskiego uczonego z Krakowa Kowalski pisał do Rypki: „*Przeżywaliliśmy tu piękne dni – niestety tak krótkie – pobytu prof. Hroznego. Wykłady miały niezwykle powodzenie i publiczność krakowska przyjęła prof. Hroznego bardzo serdecznie. Pośród naszych profesorów zyskał sobie prawdziwych przyjaciół. Szkoda wielka, że*

50 Pismo F. P. do Zarządu Polskiej Akademii Umiejętności, Brünn, 24 I 1944. AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j. a. 172 ; zob. tekst źródłowy nr 7.

51 List T. K. do F. P., [Kraków], b. d. [przed 15 III 1944]. AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j. a. 179; zob. tekst źródłowy nr 8.

52 List F. P. do T. K., [Brno], 15 III [1944], AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j. a. 172; zob. tekst źródłowy nr 9.

53 List T. K. do J. R., Kraków, 24 IV 1928, *Korespondencja...*, list nr 21, s. 84.

54 Zob. T. Kowalski, *Prof. B. Hrozný w Krakowie*, RO VII (1929–1930), s. 325–326; *Treść wykładów dra B. Hroznego, profesora zw. Uniwersytetu Karolowego w Pradze, wygłoszonych na zaproszenie Uniwersytetu Jagiellońskiego, w Krakowie w dniach 7 i 8 listopada 1929, o godz. 6 po poł. w sali Zakładu Fizycznego U. J.* [Kraków 1929] (streszczenie wykładów B. H. przetłumaczone na j. polski przez T. K.).

*prof. H[rozny] spieszył się bardzo i został tylko dwa dni. Zwłaszcza dla mnie, który tu żyję osamotniony, była rozmowa z p[anem] Hr[oznym] prawdziwą biesiadą. Mieliśmy, pomimo różnicy fachu, dużo wspólnych tematów, bo w czasie swych podróży poznałem wiele tych miejsc, gdzie przebywał prof. Hrozny.*⁵⁵

Przyjazd Hroznego do Krakowa opóźniał się między innymi z powodu jego zaangażowania w sprawy związane z organizacją OÚ w Pradze,⁵⁶ w które był włączony jako prezes wydziału kulturalnego (1928–1938) oraz jako pierwszy redaktor (1928–1952) wydawanego przez Instytut od 1929 roku rocznika *Archiv orientální* (dalej AO).

Dzięki wnioskowi Hroznego, złożonemu tuż po powrocie z Polski, Tadeusz Kowalski znalazł się wśród pierwszych członków Instytutu Orientalnego i z tego tytułu otrzymywał gratis kolejne tomy AO. Zawiadomienie o wyborze⁵⁷, dokonany 26 listopada 1929 roku, podpisali: prezes Instytutu Rudolf Hotowetz,⁵⁸ wiceprezes Bedřich Hrozny i sekretarz František Lexa.⁵⁹ W kolejnych latach Hrozny (ale także Rypka) zachęcał Kowalskiego do zamieszczania na łamach AO artykułów i recenzji, a krakowski uczone chętnie korzystał z tej okazji zaprezentowania swojego dorobku naukowego. Dzięki temu w tomach II–IV, VI, IX i X ukazało się łącznie 5 artykułów, 1 streszczenie wykładu i 6 recenzji jego autorstwa.⁶⁰ Stąd też znaczna część korespondencji między Kowalskim i Hroznym dotyczy spraw redakcyjnych, podobnie jak dwa pisma na papierze firmowym OÚ – jedno podpisane przez wspomnianego już Františka Lexę⁶¹ a drugie przez dyrektora kancelarii Instytutu dr Karela Haltmara (1893–?).⁶²

Po krakowskich wykładach Hroznego obaj uczeni jeszcze kilkakrotnie spotkali się osobiście. Pierwsza okazja nadarzyła się już po kilku miesiącach, w czerwcu 1930 roku, kiedy to Kowalski, wracając z Kongresu Orientalistów Niemieckich w Wiedniu, odwie-

55 List T. K. do J. R., Kraków, 10 XI 1929, *Korespondencja...*, list nr 41, s. 106.

56 Instytut Orientalny (*Orientální ústav*, dalej w przypisach OÚ) z siedzibą w Pradze powstał z inicjatywy T. G. Masaryka na podstawie ustawy z dnia 25 I 1922 o utworzeniu Instytutów Słowiańskiego i Orientalnego; faktycznie działał od 1928 roku; składał się z dwóch wydziałów: gospodarczego i kulturalnego.

57 Pismo OÚ do T. K., Praha, 28 XI 1929. AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j. a. 172; zob. tekst źródłowy nr 4.

58 Rudolf Hotowetz (1865–1945) – doktor praw; ekonomista; minister w rządach Czechosłowacji (1920–1921); w latach 1928–1938 prezes OÚ.

59 František Lexa (1876–1960) – czeski egiptolog; prof. UK; członek Królewskiego Czeskiego Towarzystwa Naukowego; w 1952 jeden z pierwszych akademików Czechosłowackiej Akademii Nauk; założyciel i pierwszy dyrektor (1958–1960) Instytutu Egipologicznego UK.

60 Zob. W. Zajączkowski [oprac.], *Bibliografia Tadeusza Kowalskiego...*, poz. 67, 70–72, 78, 100, 105–107, 157, 166, 169.

61 Pismo OÚ do T. K., Praha, 3 II 1937, AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j.a. 172; zob. tekst źródłowy nr 5.

62 Pismo OÚ do T. K., Praha, 18 III 1937. AN PAN i PAU, sygn. K III-4, j.a. 172; zob. tekst źródłowy nr 6. Autorka dziękuje drowi Janowi Chodějovskiemu z MÚA AV ČR i Vítovi Šmerhovi z Archiwum Politechniki Praskiej za informacje dotyczące Karla Haltmara.

dział Pragę.⁶³ Kolejny raz doszło do spotkania we wrześniu 1934 roku, w miejscu, gdzie obaj prowadzili badania naukowe – w Stambule.⁶⁴ Zrobili sobie wówczas pamiątkowe zdjęcia nad morzem i prawdopodobnie przed domem, w którym mieszkał Kowalski (Istanbul-Jedikule, Mahzen Sokağı 1).⁶⁵

Gdy Kowalski wrócił ze Stambułu do Krakowa czekał na niego list od czeskiego romanisty i arabisty, członka OÚ w Pradze Aloisa Richarda Nykla (1885–1958), który przygotowując tłumaczenie *Koranu*, prosił o dane dotyczące polskich przekładów tej książki. Nykl często podróżował za granicę (w 1938 roku na stałe wyjechał do USA) i prawdopodobnie dlatego Kowalski zwrócił się do Hroznego o ustalenie jego aktualnego adresu, licząc, że Instytut posiada te dane w swoich aktach.⁶⁶

W lutym 1935 roku Hrozný przyjechał do Warszawy, gdzie, jako recenzent pracy polskiego hetytologa i asyriologa Rudolfa Ranoszka (1894–1986),⁶⁷ wziął udział w jego habilitacji i wygłosił na Uniwersytecie Warszawskim 2 wykłady.⁶⁸ Wracając do Pragi nie wstąpił do Krakowa, na co liczył Kowalski, ale już za kilka miesięcy doszło do spotkania na XIX Międzynarodowym Kongresie Orientalistów w Rzymie (23–29 IX 1935); obaj wzięli też udział w kolejnym kongresie w Brukseli (5–10 IX 1938).

Między obu kongresami Kowalski zawiązał do Pragi, zaproszony z inicjatywy Hroznego przez OÚ i Wydział Filozoficzny UK do wygłoszenia dwóch wykładów. Sprawa ta ciągnęła się przez dwa lata, od maja 1935 roku, ze względu na administracyjne trudności w ministerstwach w Pradze i w Warszawie. Na Wydziale Filozoficznym UK Kowalski wygłosił 9 marca 1937 roku wykład w języku polskim *Żywioły wschodnie na ziemiach Polski* a następnego dnia w OÚ wykład w języku francuskim *Essai d'une caractéristique de la production littéraire et scientifique des Arabes*.

Stosunki między Tadeuszem Kowalskim a Bedřichem Hroznym miały inny charakter niż kontakty polskiego orientalisty z Janem Rypką. Hrozný był dziesięć lat starszy i reprezentował inne działy orientalistyki niż polski uczony. Łączyło ich jednak wzajemne uznanie dla dorobku naukowego i działalności organizacyjnej. Znalazło ono wyraz we wniosku Tadeusza Kowalskiego o wybór Bedřicha Hroznego na członka zagranicznego

63 VI Kongres Orientalistów Niemieckich odbył się w dniach 10–14 VI 1930. Zob. T. Kowalski, *Szósty Kongres orientalistów niemieckich w Wiedniu 1930*, RO VII (1929–1930), s. 323–325.; zob. *Korespondencja...*, list nr 50, 51 i 150, s. 115, 117, 225.

64 B. H. prowadził badania archeologiczne w Turcji i Syrii a T. K. badał rękopisy w stambulskich bibliotekach.

65 Notatnik T. K. z opisem fotografii, 13 IX 1934. AN PAN i PAU, sygn. K III-4, III/26. Fotografia podpisana „Hrozný i ja na brzegu morza” była publikowana w: *Korespondencja*, s. 243.

66 List B. H. do T. K., Prag, 5 XII 1934, *Korespondencja...*, list nr 172, s. 244.

67 Od 1949 r. prof. Uniwersytetu Warszawskiego (twórca katedry hetytologii).

68 1) 27 II 1935 *Über hethitische Sprachen und Völker*, który ukazał się w tłumaczeniu polskim Stefana Przeworskiego pt. *O ludach i językach hetyckich* w „Przeglądzie Współczesnym” XIV (1935), Nr 157, s. 178–195 wraz z informacją o B. H. na s. 196–197; 2) 28 II 1935 *Durch Kleinasien auf den Spuren der hethitischen Hieroglyphen*. Zob. S. Przeworski, *Wykłady prof. Hrozný'ego w Warszawie*, RO XI (1935), s. 264. O podróży do Warszawy B. H. mówił w wywiadzie *Polsko obrácené k východu*, *Večerník Českého slova* XVII, nr 53, 5 III 1935.

Polskiej Akademii Umiejętności, wystosowanym w 1932 roku. Niestety ze względów, o których była już mowa, wybór dokonany w 1933 roku został zatwierdzony dopiero w 1948 roku. Był to najdłuższy okres oczekiwania na zatwierdzenie wyboru czeskiego uczonego na członka zagranicznego PAU.⁶⁹ Kowalski podkreślał jednak w liście do Hroznego: „*Das Ergebnis der Wahlen, sowohl in der phil[ologischen] Klasse als auch in der Plenarversammlung bildete einen Beweis dafür, wie großer Hochachtung und Sympathie Sie sich in den gelehrten polnischen Kreisen erfreuen, wozu Ihr unvergesslicher Besuch in Krakau viel beigetragen hat.*”⁷⁰ Wkrótce potem uhonorował Hroznego doprowadzając do wybrania go w poczet członków Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego w 1935 roku.

Z okazji jubileuszu 60-lecia Hroznego, obchodzonego w 1939 roku Kowalski przesyłał mu życzenia „*dalszej owocnej pracy dla dobra nauki światowej, w zdrowiu i pomysłowości wszelakiej. Może los pozwoli nam kiedy spotkać się, a wtedy byłoby dużo do opowiadania.*”⁷¹

Los nie był łaskawy, bo, co prawda, pozwolił Kowalskiemu na jeszcze jedno spotkanie z grupą czeskich orientalistów, ale w tym gronie zabrakło Bedřicha Hroznego, który po udarze, jaki przeszedł w 1944 roku, wycofał się z życia publicznego. Zorganizowano je w OÜ specjalnie dla uhonorowania Kowalskiego, wracającego wraz z żoną przez Pragę z uroczystości stulecia Austriackiej Akademii Nauk. Tego dnia, 21 maja 1947 roku, Kowalscy gościli później na obiedzie u Rypków i to było ostatnie spotkanie przyjaciół.

* * *

W 2007 roku jako efekt wspólnego projektu Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz Archiwum Akademii Nauk Republiki Czeskiej w Pradze, zatytułowanego *Kontakty naukowe i kulturalne między Czechami a Galicją w XIX i XX w.*, realizowanego w ramach umowy o współpracy naukowej między Polską Akademią Umiejętności a Akademią Nauk Republiki Czeskiej ukazało się wydawnictwo źródłowe *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*. Zawiera ono 71 listów Jana Rypki do Tadeusza Kowalskiego, 55 listów Tadeusza Kowalskiego do Jana Rypki, 40 listów Bedřicha Hroznego do Tadeusza Kowalskiego i 34 listy Tadeusza Kowalskiego do Bedřicha Hroznego. Opracowali je i przygotowali do wydania Ewa Dziurzyńska, Marek Ďurčanský i Pavel Kodera.⁷² Prezentowana poniżej korespondencja z lat 1927–1948, obrazująca inne czeskie kontakty Tadeusza Kowalskiego, stanowi uzupełnienie tej edycji. Składają się na nią niepublikowane dotychczas listy i pisma do Tadeusza Kowalskiego od Miroslava

69 Zob. *Korespondencja...* przyp. 696, s. 236.

70 List T. K. do B. H., Kraków, 20 VI 1933, *Korespondencja...*, list nr 164, s. 236.

71 List T. K. do B. H., Kraków, 12 VII 1939, *Korespondencja...*, list nr 200, s. 266.

72 Zob. j.w. przyp. 1.

Kaftana (tekst źródłowy nr 1), Edmunda Küttlera (tekst źródłowy nr 2), Aloisa Richarda Nykla (tekst źródłowy nr 3), Instytutu Orientalnego (Orientální ústav, teksty źródłowe nr 4–6), Františka Pospíšila (teksty źródłowe nr 7 i 9), Rudolfa Růžički (teksty źródłowe nr 10–13) i Karela Titza (tekst źródłowy nr 14) oraz 1 list Tadeusza Kowalskiego do Františka Pospíšila (tekst źródłowy nr 8).

Podstawę wydania stanowią oryginały i 1 brulion (tekst źródłowy nr 8) listów i kart pocztowych przechowywanych w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie w spuściźnie Tadeusza Kowalskiego: w korespondencji wpływającej, ułożonej alfabetycznie według nazwisk i nazw nadawców, sygn. K III-4, j.a. 164 (tekst źródłowy nr 1), sygn. K III-4, j.a. 171 (tekst źródłowy nr 3), sygn. K III-4, j.a. 172 (teksty źródłowe nr 4–7, 9), sygn. K III-4, j.a. 173 (teksty źródłowe nr 10–13), sygn. K III-4, j.a. 176 (tekst źródłowy nr 14), sygn. K III-4, cz. IV (tekst źródłowy nr 2) oraz w korespondencji wychodzącej ułożonej alfabetycznie według nazwisk i nazw adresatów, sygn. K III-4, j.a. 179 (tekst źródłowy nr 8).

Materiał piśmienny listów jest zróżnicowany: papier listowy różnego formatu, karta wizytowa (tekst źródłowy nr 10) oraz karty pocztowe (teksty źródłowe 11, 12); 6 z nich to rękopisy (teksty źródłowe nr 1, 2, 3, 8, 10, 14) a pozostałe to maszynopisy. Tylko przy jednym liście (tekst źródłowy nr 2) zachowała się koperta.

Publikowaną korespondencję do Tadeusza Kowalskiego ułożono w porządku alfabetycznym według nazwisk (nazw w przypadku instytucji) nadawców a listy każdego nadawcy w porządku chronologicznym. W ten ciąg, między dwa listy Františka Pospíšila (teksty źródłowe nr 7 i 9) włączono jedyny list Tadeusza Kowalskiego właśnie do Františka Pospíšila (tekst źródłowy nr 8). Każdy tekst źródłowy poprzedza numer porządkowy oraz tytuł zawierający imię i nazwisko (nazwę w przypadku instytucji) nadawcy i adresata, datę (rok, dzień, miesiąc) i miejsce powstania listu. Po każdym tekście źródłowym podano informację o miejscu jego przechowywania i formie sporządzenia. Następnie umieszczono przypisy tekstowe, wyróżnione odsyłaczami literowymi w porządku alfabetycznym, a po nich przypisy rzeczowe, oznaczone cyframi arabskimi.

W przypisach nie komentowano spraw wyjaśnionych we wstępie. Komentarz zawarty w przypisach dotyczy danych biograficznych osób występujących w tekstach źródłowych, mniej znanych nazw geograficznych, faktów historycznych i wydarzeń z życia osobistego autorów listów, wspomnianych niejasno w liście oraz podaje notę bibliograficzną do dzieła wymienionego przez autora listu niezbyt precyzyjnie. Informacje wykorzystane we wstępie i przypisach rzeczowych pochodzą najczęściej z wymienionej wyżej publikacji źródłowej *Korespondencja...* W przypisach odsyłacze do źródeł informacyjnych stosowano tylko wówczas, gdy nie były nimi encyklopedie, słowniki, itp.

Układ graficzny drukowanych listów znormalizowano. Ujednolicono miejsca nagłówek, pozdrowień, formuł końcowych i podpisów, które pozostawiono w wersji podanej przez nadawcę. Dane adresowe podawane przy dacie lub na końcu listu zaznaczono w przypisach tekstowych.

Teksty wszystkich listów podano w języku oryginału, tj. po czesku, polsku, niemiecku i francusku (z występującymi w oryginałach pojedynczymi wtrętami w innych językach). Zmiany w tekstach są minimalne i w zasadzie dotyczą literówek oraz interpunkcji. Pozostawiono oryginalny styl piszących i nie korygowano błędów, które nie zakłócały sensu wypowiedzi. Zachowano podkreślenia autorskie. Nazwiska i nazwy geograficzne pozostawiono w formie użytej przez piszącego.

Wszelkie uzupełnienia wprowadzone przez wydawcę zaznaczono za pomocą nawiasów kwadratowych. W ten sposób rozwiązano niemal wszystkie skróty, z wyjątkiem powszechnie znanych.

Oryginalny tekst wstępu oraz oryginalne przypisy do tekstów źródłowych przełożył z języka polskiego na język czeski Marek Durčanský.

www.muia.cas.cz

Edice korespondence / Korespondencja – teksty źródłowe

1

*Dopis, Miroslav Kaftan Tadeuszi Kowalskému
1927, 24. června, Praha*

Vážený pane profesore!

Osmělen panem profesorem drem J. Rypkou dovoluji si obrátiti se k Vaší bohaté znalosti arabské literatury. Jsem studující filosofie na pražské universitě Karlově a obírám se orientalistikou. K disertační práci mám thema Hajbar.¹ Pan prof. dr Rypka mi mnoho chválil Vaší laskavost a doporučil mi, abych prosil Vás, tak vynikajícího znalce staroarabské literatury, zda byste mi mohl dáti k mé práci nějaké rady, hlavně pokud se týče míst v staroarabské poesii. Jen proto jsem se odvážil k této prosbě a doufám, že Vám snad bude možno vyhověti mé smělé žádosti. Račte mi, pane profesore, promítnouti smělost, s kterou Vás vyrušuji ve Vaší významné práci a přijmete prosím, mé díky předem.

S projevem dokonalé úcty a vážnosti
Miroslav Kaftan^{a,2}

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 164. Originál, rukopis.

^a Pod Kaftanovým podpisem adresa: „*Praha XVI. Nádražní 19*”.

¹ Srv. výše, pozn. 17 k úvodní studii.

² Ohledně odpovědi M. Kaftanovi psal T. Kowalski v dopisech J. Rypkovi na přelomu let 1927/1928. Srv. výše, pozn. 19 k úvodní studii.

2

*Dopis, Edmund Küttler Tadeuszi Kowalskému
1948, 9. února, Vídeň*

Milý pane profesore! Draží přátelé!

Byl tu u mne p. Novotný¹ [a] ptal se, co je s námi, piší Vám tedy hned několik řádků: Jsme ještě zde, dosud se mnoho nezměnilo, žádost naše ještě není vyřízena. Nevím, jestli v této věci by nám mohl někdo pomoci. P. prof. Czermak² byl dlouho nemocen a nebyl ve Vídni, proto on Vám nepsal. Je to ale od Vás velmi pěkné, že jste jemu o této věci řekl. My jsme všichni zdraví, až na to že špatně slyším. Mám vždy mnoho práce, dopoledne jsem „buchalterem” u švagra, a večer dělám překlady z 1001 jazyka, je to někdy i pro mne přespříliš mnoho. Vaše 2 karty jsem dostal a měl jsem velkou radost, když jsem uviděl Váš rukopis a pěkný obraz z Tater (Graň Hrubego i Krywaň) na jedné,

Galatu na druhé.³ Škoda, že jsem dříve nevěděl, že jedete do Turecka.⁴ Nyní tu mám několik čísel denníka „Ulus“,⁵ který jsem již 10 let neměl v rukou. Jak se změnil od těch dob, papírem, tiskem ale i obsahem! Starý „Ulus“ podle mého soudu byl zajímavější, papír byl trochu hrubý, ale články byly mnohostrannější, ovšem kratší, změna souvisí snad s celým světovým vývojem, který uniformuje. Co děláte Vy, co paní doktorová⁶ a co děti?⁷ Vaše dcerka již odevzdala svou práci?⁸ Měl jsem tyto dni v ruce zajímavou knihu: Paul Radin, the Story of the American Indian, hlavně Sev[erní] Amerika a též vysoké kultury, část o primitivních kmenech jižní Ameriky je slabá.⁹ Slyšel jsem, že byl vydán velký slovník o Jižní Americe v Smiths[onian] Institution.¹⁰ Snad jej máte též v Krakově v univ[erzitní] knihovně.¹¹

Strašně bych nyní chtěl se zabývat se Sanskritem, což se dá lehkou vysvětlit touhou po dávno minulých časech, když tu ještě žil prof. Schroeder¹² a kvetla tu i vedická filologie, která jak se zdá, nyní není nikde v oblibě. Nedávno jsem viděl v antikvariátě Elementární knihu pro Sanskrit od Stenzlera.¹³ Byla velmi drahá, ale koupil jsem ji hned a hle! Byla to má vlastní kniha s mými napsanými poznámkami ze studentských časů, kterou jsem já před 30 lety půjčil jednomu duchovnímu pánovi, a pak již nikdy neviděl. Ten mezitím snad již umřel a kniha přišla na trh, abych ji mohl zase dostat. Měl jsem z tohoto vánočního dárku, který mně byl dán osudem, velkou radost. Kromě toho obsahuje mnoho básní indického spisovatele Bhartrihari,¹⁴ učím se jim nazpaměť, abych je již nemohl ztratit.

Odpustíte mi snad, že Vám píši česky, jsem přesvědčen, že Vy všemu porozumíte. Psal bych polsky, ale jednak bych nadělal tolik chyb, že by dopis byl přespříliš humoristický, a pak nevím, jestli je radno dopisovat Vám do Polska v tomto jazyce. Jsou to věru dnes divné potíže při korespondenci.

Srdečně Vás pozdravuji, Vaši paní a též Vaše děti

Dr Edm. Küttler^a

Herzlich grüßt Sie und Ihre Frau,

Maria Küttler¹⁵

Wir erinnern uns immer gerne an Ihren lieben Besuch bei uns in Wien.¹⁶

Viele Grüße.

Elisabeth Küttler^{b, 16}

AN PAN i PAU, sign. K III-4, cz. IV. Originál, rukopis.

^a Pod podpisem Edmunda Küttlera (v poznámkách dále E. K.) adresa: „Videň, Wien IV, Mayerhofg[asse] 5/29.“

^b Na spodním okraji první strany dopisu kulaté razítko s nápisem: „Österreichische Zensurstelle – W. -199“.

¹ Pravděpodobně je míněn Rakušan dr. Karel Nowotny, který se během 2. světové války po převzetí budovy PAU německou Hlavní správou nemovitostí (Hauptverwaltung der Liegenschaften), staral o sbírky Akademie. Podle Edwarda Kuntzeho, ředitele Jagellonské knihovny v letech 1926–1939 a 1945–1947: „Był to człowiek kulturalny, któremu trzeba przyznać zasługę, jeśli nie wprost uratowania zbiorów Akademii, to w każdym razie zabezpieczenia ich przed częściowym zniszczeniem.“

- Do muzeów fizjograficznego i archeologicznego i do biblioteki zaangażował on dawny personel, który miał czuwać nad zbiorami i w późniejszych latach, aż do czasu powołania go do wojska z końcem 1943 r., opiekował się tymi zbiorami i personelem w nich zajętym.” Srv. E. Kuntze, *Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej pod okupacją niemiecką w okresie od 1 września 1939 do 18 stycznia 1945 r.*, Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej, R. XXV (1975), s. 40. Potvrzení v podobném duchu Novotnému vystavil 7. 7. 1947 T. K. jako generální sekretář PAU. Srv. AN PAN i PAU, sign. PAU KSG 534/1947.
- ² Srv. výše, pozn. 45 k úvodní studii.
- ³ Pohlednici s fotografií Hrubého vrchu a Kriváně poslal T. Kowalski pravděpodobně z Kościeliska nedaleko Zakopaného, kde se zdržoval o prázdninách ve dnech 13.–24. 8. 1947. V Turecku pobýval 1.–31. 10. 1947. Srv. AN PAN i PAU, deník T. K., sign. K III-4, cz. IV.
- ⁴ Srv. výše.
- ⁵ V roce 1919 založil Atatürk v Sivas časopis *İrade-i Milliye* a v roce 1920 v Ankafe *Hakimiyet-i Milliye*, jež se poté sloučily (1922?) a od roku 1934 vycházely pod názvem *Ulus*. V roce 1953 časopis přestal vycházet. Od roku 1954 bylo vydávání obnoveno pod různými názvy a od roku 2008 je časopis znovu vydáván pod názvem *Ulus*. Autorka děkuje Mgr. Kamilovi Stachowskému a dr. Piotru Nykielovi z UJ za informace na toto téma.
- ⁶ Zofia Kowalska z Medweckich vedla v té době jen „minimální lékařskou praxi”. Srv. dopis T. Kowalského J. Rypkovi, Krakov, 18. 2. 1947, *Korespondencja...*, dopis č. 125, s. 197; srv. také výše, s. 43, 45.
- ⁷ Dcera Anna a syn Kazimierz. Srv. výše, s. 45.
- ⁸ Anna Kowalska v roce 1947 obhájila magisterskou práci *Ceramika kopieniaczych szczepów Ameryki Południowej*. Archiwum UJ w Krakowie,teczka akt dyplomowych, sign. KM – 56.
- ⁹ Míňna kniha P. Radin, *The Story of the American Indian*, New York 1934.
- ¹⁰ Smithsonian Institution – ústav založený v roce 1846 ve Washingtonu s cílem financovat, organizovat a popularizovat vědecké bádání. Zde je míňen *Handbook of South American Indians*, ed. J. H. Steward, Washington, jehož po sobě následující svazky byly vydány v letech 1946 (Vol. 1, 2), 1948 (Vol. 3, 4), 1949 (Vol. 5), 1950 (Vol. 6), 1959 (Vol. 7).
- ¹¹ *Handbook...* je ve fondech Jagellonské knihovny skutečně obsažen.
- ¹² Leopold von Schroeder (1851–1920) – německý indolog; od 1899 profesor vídeňské univerzity.
- ¹³ Adolf Friedrich Stenzler (1807–1887) – německý orientalista a knihovník; profesor univerzity ve Vratislavi. Míňna publikace A. F. Stenzler, *Elementarbuch der Sanskrit-Sprache*, Breslau 1868 (1. vydání; poté vydána vícekrát znovu).
- ¹⁴ Bhartrhari, sanskr. Bhartrhari (přelom 4. a 5. po Kr.) – indický básník píšící v sánskrtu.
- ¹⁵ Žena E. K.; srv. výše, pozn. 34 k úvodní studii.
- ¹⁶ T. K. navštívil i se ženou Küttlerovy 18. 5. 1947 ve Vídni, kde pobýval na oslavách stoletého výročí Rakouské akademie věd. Srv. AN PAN i PAU, deník T. K., sign. K III-4, cz. IV.
- ¹⁷ Dcera E. K.; srv. výše pozn. 38 k úvodní studii.

3

*Dopis, Alois R. Nykl Tadeuszi Kowalskému
1934, 30. září, Praha^a*

Monsieur et cher collègue,

Je suis en train terminer l’impression de ma traduction tchèque du Coran,¹ et pour la préface j’amerais avoir des renseignements concernant les traductions dans d’autres langues slaves. Je connais les traductions russes et la bulgare, mais je ne suis pas renseigné sur celles en polonais; par conséquent, je vous saurais gré, si vous vouliez bien m’infor-

mer à ce sujet.² Vos maints travaux, surtout dans le domaine de la poésie arabe, me sont bien connus. Vous pouvez m'écrire en polonais, car je le lis couramment, mais je ne suis pas très fort dans le style élégant avec lequel il faut l'écrire. S'il y a une traduction polonaise veuillez, je vous prie, me l'envoyer, et en échange je vous enverrai la mienne.

Dans l'attente de vos nouvelles, je vous prie d'agréer, Monsieur et cher collègue, l'expression de mes sentiments très distingués.

A. R. Nykl^b

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 171. Originál, rukopis.

^a Před datem adresa: „Praha –II, Na Výtoni, 6”.

^b Na horním okraji dopisu A. R. Nykla poznámky T. Kowalského: „Nykl“ a „Odp 5/XI”.

¹ A. R. Nykl (přel.), *Korán*, Praha 1934.

² Srv. *Koran (al. Koran) z arabskiego przetład polski Jana Murzy Tarak Buczackiego*, Warszawa 1858.

4

*Dopis, Orientální ústav Tadeuszi Kowalskému
1929, 28. listopadu, Praha^a*

Vážený pane profesore,

dovolujeme si oznámiti, že Vás Orientální Ústav jmenuje dopisujícím členem kulturního odboru za Vaše zásluhy o orientální vědu a vzhledem k Vaším přátelským citům k československému národu. Prošime, abyste nám laskavě oznámil, zda toto jmenování přijímáte, a poručíme se Vám

V dokonalé úctě:

Dr František Lexa – jednatel
Bedř. Hrozný – místopředseda
Dr. Hotowetz – předseda^b

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 172. Originál, strojopis.

^a Pod datem adresa: „Pan Prof. Dr. Tadeusz Kowalski Kraków 9, Łokietka 1.”

^b U podpisů okrouhlé razítko s nápísem v rámečku: „ORIENTÁLNÍ ÚSTAV V PRAZE”. Dopis na firemním papíru s hlavičkou: „ORIENTÁLNÍ ÚSTAV V PRAZE”.

5

*Dopis, Orientální ústav Tadeuszi Kowalskému
1937, 3. února, Praha^a*

Slovutný pane profesore!

Prof. dr. B. Hrozný, vydavatel Archivu Orientálního, obrací se na Vás s uctivým dotazem, chtěl-li byste recensovati pro Archiv Orientální knihu Salomon Pines: Beiträge zur islamischen Atomenlehre, Berlin 1936. Knihu bychom Vám poslali a prosíme, aby recense byla nejvýše jednostránková.^b

Očekávající Vaši brzkou odpověď, jsme
s projevem dokonalé úcty
Dr František Lexa
Jednatel^c

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 172. Originál, strojopis.

^a Pod datem adresa: „*Pan Profesor dr. Tadeusz Kowalski Kraków 9, Lokietka 1.*”

^b Na horním okraji poznámka T. Kowalského: „*Odp 7/2 [19]37 negat[ywna]*”.

^c Pod slovem „*jednatel*” razítko s nápisem: „*ORIENTÁLNÍ ÚSTAV V PRAZE, Kulturní odbor*”. Dopis na firemním papíru s hlavičkou: „*ORIENTÁLNÍ ÚSTAV PRAHA III, Vlašská 19 Telefon 45877 – Pošt. Spoř. 90.567*”.

6

*Dopis, Orientální ústav Tadeuszi Kowalskému
1937, 18. března, Praha*

Slovutný pane profesore,

prosíme Vás jménem profesora Hrozného, abyste nám laskavě zaslal krátký obsah Vaší přednášky; Essai d'une caractéristique de la faculté créatrice littéraire des Arabes.¹ Stačí 10–20 řádek pro zprávu v Archivu Orientálním.² Můžete nám ji napsati francouzsky nebo německy.

Děkujeme za laskavost a jsme
s projevem dokonalé úcty
za ORIENTÁLNÍ ÚSTAV V PRAZE,
Kulturní odbor^a
Dr Karel Haltmar^b

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 172. Originál, strojopis.

^a Nadpis: „*ORIENTÁLNÍ ÚSTAV V PRAZE, Kulturní odbor*” ve formě razítka.

^b Na horním okraji poznámka T. K.: „*Wysłane Hroznemu 5/4 37*”. Dopis na firemním papíru s hlavičkou. Srv. výše pozn. c k dok. 5.

- ¹ Míněna přednáška ve francouzštině *Essai d'une caractéristique de la production littéraire et scientifique des Arabes*, proslovená Tadeuszem Kowalským 10. 3. 1937 v OÚ v Praze. Rukopis textu s tímto názvem je uložen v pozůstalosti T. K., AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. 64.
- ² Resumé vyšlo tiskem pod názvem *Essay on the characteristics of the creative literary and scientific faculty of the Arabs* v AO IX (1937), s. 232–233.

7

*Dopis, František Pospíšil předsednictvu Polské Akademie Umiejętności
1944, 24. ledna, Brünn*

P. T. Direktion der Polnischen Akademie der Wissenschaften, Polska Akademia Umiejętności, Krakau – Kraków, ulica Sławkowska 17¹

wir ersuchen höflichst um gefl[ügelte] Zusendung von zwei Exemplaren des Buches:

Kazimierz Moszyński Kultura Ludowa Słowian część II. Kultura Duchowna.²

Wir bitten um Rechnung – Verlagverzeichnis – und Adresse an dem Verfasser prof. Dr. K[azimierz] M[oszyński].

Herzlichen Dank für alles voraus!
Stets zu Gegendiensten gerne bereit

Heil Hitler
Volkskundl[[iche] Abt[ei]][un]g
Mähr[isches] Landes Museum
Brünn- Mähren – Protekt[orat]
Pospíšil^a

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 172. Originál, strojopis.

^a Pod textem kulaté razítko s nápisem: „Mähr. Landesmuseum in Brünn – Ethnograph. Abtg.“

¹ Od 9. 6. 1939 byl Tadeusz Kowalski generálním sekretářem PAU. V době války společně s prezidentem Akademie Stanisławem Kutrzebou řídil její činnost v podzemí. Srv. P. Hübner, *Sila przeciw rozumowi... Losy Polskiej Akademii Umiejętności w latach 1939–1989*, Kraków 1994, s. 6.

² Práce byla vydána PAU; srv. Kazimierz Moszyński, *Kultura ludowa Słowian. Cz. I. Kultura materialna*, 1929; Cz. II *Kultura duchowa*. Zeszyt 1, 1934, Zeszyt 2, 1939.

8

*Dopis, Tadeusz Kowalski Františku Pospíšilovi
[1944], [Kraków]¹*

Sehr verehrter Herr Doktor,

Ihre Schrift an die Direktion der Polnischen Akademie d[er] Wissenschaften v[om]
24. I. 44. ist in meine Hände gelangt.²

Unsere Akademie existiert seit Ende 1939 nicht mehr.³ Die Bestände der akademischen Publikationen hat die Staatsbibliothek⁴ Krakau übernommen.⁵ Wegen Moszyński: Kultura ludowa Słowian⁶ müssen Sie sich an die Direktion der genannten Bibliothek wenden.

[Tadeusz Kowalski]

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 179. Koncept, rukopis.

¹ Jak vyplývá ze dvou dopisů F. P., odpověď byla napsána po 24. 1. 1944 a před 15. 3. 1944.

² Srv. výše dok. 7.

³ Skutečným datem zastavení činnosti vedení PAU bylo 6. 11. 1939 (Sonderaktion Krakau). Srv. P. Hübner, *Sila przeciw rozumowi...*, s. 6.

⁴ V době 2. světové války tak Němci nazývali Jagellonskou knihovnu.

⁵ Knihovna a publikace PAU byly v období od listopadu 1940 do 1942 roku převezeny do Staatsbibliothek. Srv. Kuntze E., *Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej pod okupacją niemiecką w okresie od 1 września 1939 do 18 stycznia 1945 r.* Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej, R. XXV, 1975, s. 17–19.

⁶ Srv. výše pozn. 1 k dok. 7.

9

Dopis, František Pospíšil Tadeuszi Kowalskému [1944], 15. března, [Brno]^a

Slovutný pane profesore,

ani snad netušíte, jakou jsme měli s Edou Küttlerovým¹ radost nad Vaším dopisem,² za který Vám vroucně děkujeme obá dvá a ze srdce Vás pozdravujeme. Edi jak víte byl mým asistentem, nyní je Stellvertreter d[es] Herrn Direktor Dr. H.,³ který je t[oho] č[asu] narukovaný. Děkuj[e]me za radu, obrátili jsme na řed[itele] Staatsbibliothek,⁴ Krakau Aussenring 40 a pan ředitel poslal mě osobně gratis 1. výtisk díla prof. Dra Kaz[imierze] Moszynského, „Kultura Duchowa”, Tom. II. Kraków 1939.⁵ Jenže my tu v Brně potřebujeme ještě dva výtisky téhož díla a pšali jsme zástupci p. ředitele p. Dru Hofmannovi,⁶ Staatsbibliothek, aby nám tyto dva výtisky ještě poslal, že je obratem zaplatíme, valutou, jakou nám naporučí a cestou platební, jakou nám rozkáže. Jistě znáte tohoto pána, tož Vás vroucně prosíme, zatelefonujte tomuto p. dru H[ofmannovi] do Staatsbibliotheky a zaproste jej za nás, aby nám tyto dva výtisky ještě dal poslati a přiložil oučet, který obratem zaplatíme! – Pište, co jinak děláváte? Vědecky? Máte adresu na prof. Moszynského? Pozdravte kol[e]g[y] Stołyhwo,⁷ Bystroně,⁸ Goetla⁹ atd., prosím pište nam občas.

Oddaný Vám
Pospíšil^b

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j. a. 172. Originál, strojopis.

^a Rok v datu vymazan. Z obsahu plyne, že se jedná o rok 1944; místo zjištěno na základě razítka na druhé straně reversu listu s nápisem: „Zemský rada muz. sl. Prof. Dr. FR. POSPÍŠIL, Museum Moraviae, BRNO – MORAVA”.

- ^b Na zadní straně dopisu tištěný obrázek představující muže v indiánském oblečení; pod ním nápis: „Dr. FR. POSPÍŠIL, Prof.“ a razítko se stejným nápisem jako u předchozí pozn. a. U korespondence F. Pospíšila T. Kowalskému je uložen druhý exemplář téhož tisku s přípisem: „p.f. 44“; „MO-RA-TA, hon. Chief of the Osages“, bez razítka a korespondence na zadní straně listu.
- ¹ Edmund Küttler.
- ² Jedná se o dopis T. Kowalského F. Pospíšilovi, jehož nedatovaný koncept je uložen v AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 179; srv. editovaný dokument č. 8.
- ³ Dr. Karl Hucke. Srv. výše pozn. 42 k úvodní studii.
- ⁴ Od července 1940 do srpna 1944 byl ředitelem Staatsbibliothek dr Gustaw Abb (1886–1945), dříve – od roku 1934 – ředitel univerzitní knihovny v Berlíně. Srv. E. Kuntze, *Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 12, 13, 44.
- ⁵ Srv. výše pozn. 1 k dok. 7.
- ⁶ Hans Hofmann (1890–1979) – romanista, rada knihovní služby v Sächsische Landesbibliothek v Drážďanech. Funkci ve Staatsbibliothek převzal 20. 6. 1942 a vykonával ji až do uzavření knihovny v srpnu 1944. Srv. E. Kuntze, *Dzieje Biblioteki Jagiellońskiej...*, s. 51, 55. Irena Bar-Święch uvádí jiné datum Hofmannova narození – 1903. Srv. I. Bar-Święch, *Ludzie i zdarzenia w Bibliotece Jagiellońskiej podczas okupacji w latach 1939–1945*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Prace Bibliotekoznawcze IV, Kraków 1987, s. 48.
- ⁷ Kazimierz Stołyhwo (1880–1966) – antropolog; v roce 1926 získal titul doktora přírodních věd na UK v Praze; od roku 1933 profesor UJ; člen PAU.
- ⁸ Jan Stanisław Bystron (1892–1964) – polský etnolog, historik kultury a sociolog; od roku 1919 profesor poznaňské univerzity; 1925–1934 profesor UJ; od roku 1934 profesor varšavské univerzity.
- ⁹ Walery Goetel (1889–1972) – polský geolog a sozolog (nauka na pomezí ekologie, geologie a geografie); od roku 1919 profesor Hornicko-hutnické akademie v Krakově; od roku 1952 člen PAN.

10

*Vizitka, Rudolf Růžička Tadeuszi Kowalskému
1927, 12. dubna, Praha*

Vážený pane kolego,

prosím, abyste přijal mé nejsrdečnější díky za laskavé zaslání posudku o práci dra Rypky.¹ Užiji jej ve svém referátu za účelem návrhu na jmenování jeho profesorem mimořádným.²

Jsem Vám, vážený pane kolego, ve vši účtě oddaný
Univ. Prof. Dr Rudolf Růžička^a

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 173. Originál, rukopis.

^a Text sdělení psán na zadní straně vizitky, bez vlastnoručního podpisu.

¹ T. Kowalski poslal R. Růžičkovi posudek o vědecké práci J. Rypky s dopisem z 25. 3. 1927. Srv. *Korespondencja...*, Aneks I i Aneks II, s. 269–271.

² Rypka byl jmenován mimořádným profesorem UK 31. 12. 1927. Srv. *Korespondencja...*, s. 17 (s. 45 v českém jazyce).

11

*Dopisnice, Rudolf Růžička Tadeuszi Kowalskému
1929, 16. února, Praha*

Vážený pane kolego,

přijměte, prosím, mé nejupřímnější díky za laskavé zaslání separátu Vašeho pojednání, jež jsem si se zájmem a užitkem již ve WZKM pročetl.¹

Doufám, že se Vám budu moci brzo odvděčiti.

Srdečně Vás zdraví Váš
R. Růžička

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 173. Originál, strojopis.

¹ WZKM = Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Časopis zaměřený na dějiny Orientu, zvláště starověkou kulturu, právo a umění, vydávaný od roku 1887 Orientalistickým ústavem vídeňské univerzity. Jedná se o práci: T. Kowalski, *Einige Textverbesserungen zu dem Dīwān von al-'A'šā* (ed. Geyer), WZKM XXXV (1928), s. 296–299.

12

*Dopisnice, Rudolf Růžička Tadeuszi Kowalskému
1934, 12. května, Praha*

Vážený pane kolego,

přijměte, prosím, mé srdečné díky za laskavé zaslání Svého pojednání, jež jsem si se zájmem pročetl.¹

Prosím zároveň, abyste laskavě omluvil mé zpoždění; byl jsem postižen velmi bolestným a dlouhým rheumatismem.

Jsem se srdečným pozdravem Vám oddaný
R. Růžička

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 173. Originál, strojopis.

¹ Nepodařilo se zjistit, o kterou práci T. K. se jedná.

13

*Dopis, Rudolf Růžička Tadeuszi Kowalskému
1935, 29. dubna, Praha^a*

Vážený pane kolego,

především prosím Vás za laskavé prominutí, že tak pozdě Vám odpovídám; byl jsem postižen mimořádně těžkou chřipkou /Grippe/ a bronchitidou z toho následující, jež vytrvala po několik neděl a vyžadovala dlouhé rekonvalescence.

Děkuji Vám srdečně za Váš milý dopis ze dne 9. m[inulého] m[ěsíce],¹ jenž mne velmi potěšil; jsem rád, že jste porozuměl mé snaze ukázati opětovně na jednom případě, jak lze vyřešiti různé etymologické problémy na základě mé these o sekundárním původu arabského غ, kterážto these jest podle mého přesvědčení zjištěním velmi důležitého, ba základního fakta na poli semitského jazykozpytu, jest pro každého rozumného a nepředpojatého odborníka jasna a přes to je namnoze povrchně odbývána nebo pomíjena mlčením.²

Děkuji Vám co nejsrdečněji za laskavé věnování Vašeho díla Na szlakach islamu.³ Nepotřebuji Vám zajisté říkati, s jakým zájmem jsem jej přečetl, vždyť víte, že témata, o nichž jednáte, mají pro mne pretium affectionis; čerpal jsem z Vašeho díla mnoho podnětů, za něž jsem Vám velmi vděčen.

Snad se letos uvidíme v Římě, vypravím-li se tam; velmi bych se z toho těšil.⁴

Jsem se srdečným pozdravem Vám, vážený pane kolego, zcela oddaný
R. Růžička

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 173. Originál, strojopis.

^a Dopis na papíru s hlavičkou: „Dr. RUDOLF RŮŽIČKA, PROFESOR SEMITSKÉ FILOLOGIE A ŘEDITEL SEMINÁŘE PRO SEMITSKOU FILOLOGII NA FILOSOFICKÉ FAKULTĚ KARLOVY UNIVERSITY V PRAZE.“; u data tištěná adresa: „PRAHA-XII., CHODSKÁ 29. TELEFON 53568.“

¹ V odeslané korespondenci T. K. není koncept tohoto dopisu dochován.

² Srv. výše, pozn. 13 k úvodní studii.

³ T. Kowalski, *Na szlakach islamu. Szkice z historii kultury ludów muzułmańskich*, Kraków 1935.

⁴ Jedná se o XIX. mezinárodní kongres orientalistů, který se konal ve dnech 23.–29. 9. 1935 v Římě. T. K. na něm reprezentoval PAU; přednesl příspěvek *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes -lar, -lär in den Türkisprachen*. Srv. T. Kowalski, *XIX Międzynarodowy Kongres Orientalistów*, RO XII (1936), Lwów 1936, s. 238–241. R. Růžička se kongresu nezúčastnil.

14

*Dopis, Karel Titz Tadeuszi Kowalskému
1934, 27. prosince,^{a,1} Praha*

Slovutný pane professore a milý kolego!

Dovoluji si obrátiti se na Vás jako na věhlasného znalce jazyků turkotatarských.

Za etymon českého slova tabor = ležení, také v Polsku dobře známého (jejž já odvozuji od města Tábor, viz příložené résumé²) chce jeden pán (Vrzalík³) pokládati turkotatarské slovo tabar, doloženo v nápisech turkotatarských chánů, např. na nápisu v Choito Tamir z r. 733.⁴

anča äl – tabari bilgä bilg bečan... tag jarkä = tak mnoho kmenových tabarů (=vojenských houfů) zahnal kníže bečan.⁵

Tyto doklady donesl k nám do Prahy Rumun Petre Zamfirescu,⁶ mne jinak neznámý, a odevzdal to p. Janu Vrzalíkovi, obhájci Rukopisu Královodvorského.

Dovoluji si tedy prositi Vás co nejzdvořileji, slovnutný pane profesore a vážený kolego, je-li to pravda, existuje-li v tatarštině 8. stol[etí] skutečně takový nápis (Kde je Choito-Tamir, kde je ten nápis otištěn?) a znamená tak slovo tabar vojenský houf?

Jsou nějaké varianty tohoto slova?

Existuje v turkotatarštině slovo topkur = houf [?]

Nemějte mi, prosím, za zlé, že Vás obtěžuji, jsem romanista a do sporu o slovo tábor dostal jsem se proto, že rumunsky se říká ležení tabară.

Děkuje Vám předem za poučení, jež ocituji ve svém článku,⁷

píši se
v dokonalé účtě
Karel Titz^b

P.S. Těším se na polskou odpověď. K.

AN PAN i PAU, sign. K III-4, j.a. 176. Originál, rukopis.

^a U data poznámka: „V Praze XII, Slezská 64“.

^b Na horním okraji poznámka T. K. „odp. tymcz. 1/1 1934. Odp. 19 I 1935“. Srv. s pozn. 28 k úvodní studii. Pod podpisem K. Titze adresa: „Dr. K. Titz, prof. Karlovy university, Praha XII, Vinohrady, Slezská 64“.

¹ Z obsahu a poznámky T. K. na dopisu vyplývá, že K. Titz dopis mylně datoval rokem 1924.

² Příloha u dopisu schází.

³ Jan Vrzalík (1904–1971) – středoškolský učitel dějepisu a zeměpisu; obránce pravosti Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, autor četných článků a polemik.

⁴ Pravděpodobně je zde řeč o článku J. Vrzalíka *Poslední důkaz proti pravosti Rukopisů padl*, Nedělní list 8, 1934, č. 328, 25. 11., s. 5. Choito Tamir – srv. výše, pozn. 27 k úvodní studii.

⁵ V poněkud jiné verzi cituje K. Titz tento fragment z J. Vrzalíka, *Poslední důkaz...* ve svém článku *Studie o RK...*, s. 287: „Doklad turkotatarský (pro slovo tábor) máme v nápisech na památnících turkotatarských chánů, na př. na nápisech v Choito Tamaru [sic!] z roku 733: anča ðl – tabari bilgä bæg tačan... tag jarkä = tak mnoho kmenových tabarů (=vojenských houfů) zahnal mocný kníže Tačan do hornatých krajín.“

⁶ K. Titz píše o článku Petre Zamphirescu *Hyperchronismus o syčivých kalných střelách tatarských*, vydaném v měsíčníku Vlajka, roč. VI, č. 9, v prosinci 1934, s. 11–12. Srv. K. Titz, *Studie o RK...*, s. 124.

⁷ Informaci o odpovědi T. K. a poděkování za ni uvedl K. Titz ve svém článku *Studie o RK...*, s. 287.

Recenzovali

PhDr. Marek Ďurčanský, PhD., Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy

PhDr. Jan Chodějovský, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.

Resumé

Czech accents in the correspondence of Tadeusz Kowalski

The prominent Polish Arabist, Iranist and Turkologist Tadeusz Kowalski (1889–1948) was born in Châteauroux in France, but moved with his family at the age of three to Krakow, where he attended St Anne's Grammar School and then took a course in Oriental Studies at Vienna University, where in 1911 he obtained a doctorate in philosophy. After completing supplementary studies at universities in Strasburg and Kiel he obtained a second doctorate in 1914 in the languages and philology of the Muslim East at the Jagellonian University, where he took on directorship of the first Polish Oriental Philology Department as associate professor in 1919. Three years later he was appointed full professor.

From 1923 Kowalski was member and Chairman (1947–1948) of the Polish Oriental Studies Society and from 1927 he was a member of the Polish Academy of Arts and Sciences, in which he held the position of General Secretary for several years (1939–1948).

Soon after the Second World War broke out he was arrested with other Krakow professors by the Germans as part of Sonderaktion Krakau on 6th November 1939, imprisoned for several months in Wrocław (Breslau) and subsequently incarcerated in Sachsenhausen concentration camp, which contributed to the deterioration in his health and his premature death. Kowalski's scholarly work was generally known and appreciated among European orientalists. He kept up extensive correspondence with scholars from Poland and elsewhere, which was preserved almost in its entirety in his personal papers. Among some 4,500 letters of his can also be found sources on his Czech contacts, primarily associated with Turkologist and Iranist Jan Rypka (1886–1968) and Hittitologist and Assyriologist Bedřich Hrozný (1879–1952). Kowalski made their acquaintance while he was still studying at Vienna University and kept in touch until the end of his life. Contacts between these scholars can be followed thanks to their published correspondence (*Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, published by Ewa Dziurzyńska, Marek Ďurčanský and Pavel Kodera, Kraków 2007), comprising 71 letters from J. Rypka to T. Kowalski, 55 letters from T. Kowalski to J. Rypka, 40 letters from B. Hrozný to T. Kowalski and 34 letters from T. Kowalski to B. Hrozný.

The documents published here are a supplement to the aforementioned publication. They show that the other Czech elements in the correspondence preserved in Kowalski's personal papers (whether directly or indirectly relating to his acquaintance with Rypka and Hrozný) are basically of an episodic nature. They primarily involve the issue of J. Rypka's appointment as associate professor at Charles University, the provision of scholarly consultations, Kowalski's election as a member of the Oriental Studies Institute and texts printed in the Oriental Archive yearbook published by the Oriental Studies Institute.

This edited correspondence from 1927 to 1948 comprises hitherto unpublished letters addressed to T. Kowalski from: Rypka's pupil Miroslav Kaftan; Edmund Küttler, Turkish and Modern Persian lector at Masaryk University and official at the Moravian Museum in Brno; Romanist and Arabist Alois Richard Nykl; from the Oriental Studies Institute in Prague; František Pospíšil, the Director of the Ethnographic Department at the Moravian Museum in Brno; the Arabist and Semitist Rudolf Růžička; and the Romanist Karel Titz. In addition to the correspondence received there is also a letter preserved from Kowalski to František Pospíšil.

Translated by Melvyn Clarke.

Albina Dratvová (MÚA AV ČR, fond Ústředí vědeckých pracovníků při ČNRB, osobní spis)

Milada Paulová (MÚA AV ČR, fond M. Paulová, k. 47, i. č. 967)

Výběrová edice z korespondence Albíny Dratvové Miladě Paulové

LENKA PROCHÁZKOVÁ

Selective edition of correspondence from Albína Dratvová to Milada Paulová

Abstract: The collection of letters from Albína Dratvová to Milada Paulová captures the transformation of the intellectual world first of a young girl and later on highly educated woman. They cover the large amount of topics such as the development of society, situation at the university or the private life of the Dratvová herself and her difficult working opportunities under the unfavorable political regime.

Keywords: Milada Paulová (1891–1970), Albína Dratvová (1891–1969), correspondence, history of science, education of women, personal relationships.

Úvod a ediční poznámka

Když se v září roku 1907 sešly na Státním ženském ústavu učitelském v Praze dvě šestnáctileté dívky, jistě ještě netušily, jakým směrem se jejich životní osudy budou ubírat dál. Nemohly vědět, že obě vstoupí díky svým schopnostem a své cílevědomosti do dějin české vědy. Mezi Miladou Paulovou a Albínou Dratvovou však již tehdy vzniklo přátelství, které přetrvalo až do jejich zralého věku.

Tato výběrová edice si klade za cíl představit prostřednictvím dopisů jejich pisatelku Albínu Dratvovou a zachytit proměnu myšlenkového světa dívky a později zralé ženy. Protože adresátka i pisatelka dosáhly jako jedny z prvních žen v Československu akademického titulu docentky a Paulová získala jako první žena titul mimořádné (1935) a řádné profesorky (1945), považují za důležité připomenout také životní osudy obou vědkyň.

Literatura věnovaná životu a dílu obou žen nebyla ještě donedávna příliš obsáhlá, v posledních letech však prací přibývá. Základní informace přinášejí *Dějiny Univerzity Karlovy*¹ a články týkající se vysokoškolského vzdělávání žen na počátku 20. století.²

1 *Dějiny Univerzity Karlovy IV. 1918–1990*. Red. Jan Havránek, Zdeněk Pousta. Praha: Univerzita Karlova, 1998.

2 HAVRÁNEK, Jan. První absolventky Univerzity Karlovy. In *Charlotta Masaryková*. Sborník z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000. Red. Marie L. Neudorfová. Praha: MÚA AV ČR, 2001, s. 85–91; POUSTA, Zdeněk. Ženy nebudají jinak! In: *Semináře*

V roce 2008 vznikla na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy diplomová práce věnovaná příběhu, jenž vedl k udělení první ženské docentury v ČSR,³ v témže roce vyšel v nakladatelství Academia vědecký deník Albíny Dratvové.⁴ Další informace přináší studie a články,⁵ případně dobová práni k význačným jubileím a nekrology v tisku.⁶

Významným zdrojem poznání zůstávají archivní materiály. V Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR, v. v. i., jsou uloženy osobní fondy obou žen a v Archivu Univerzity Karlovy mají své složky ve fondech fakult, na nichž působily.⁷ V univerzitním archivu je dále možné dohledat materiály z dob jejich vysokoškolských studií. Další informace můžeme najít v Archivu hlavního města Prahy, kde je uložen dosud nezpracovaný fond Státní ženský ústav učitelství v Praze I. v Křižovnické ulici 7, který poskytuje informace o době středoškolských studií obou dívek, tedy o době, kdy se formovala jejich osobnost, a tudíž se i rozhodovalo o jejich dalším osudu.

Obě vědkyně po sobě zanechaly dokumenty osobní povahy, které mohou poodhalit leccos z jejich soukromí. Výše zmíněný deník Dratvové se od stručnějších pamětí Pau-

Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001. Ed. Magdaléna Pokorná. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy v nakl. Arenga, 2002, s. 163–170; SVADBOVÁ, Blanka. První vysokoškolačky na pražské univerzitě a jejich uplatnění. *Tvar*, 1993, č. 39–40, s. 14–15; ŠTEMBERKOVÁ, Marie. Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války. In *Žena v dějinách Prahy*. Documenta Pragensia XIII. Praha: Scriptorium, 1996, s. 213–234.

- 3 NEUMANN, Bohumil. *Milada Paulová (1891–1970). Příběhy cesty k dosažení ženské docentury v Československu v roce 1925.* Diplomová práce. Praha: PedF UK, 2008.
- 4 DRATVOVÁ, Albína. *Deník 1921–1961. Scientific diary.* Ed. Klára A. ČAPKOVÁ, Libuše HECKZKOVÁ, Zuzana LEŠTINOVÁ. Praha: Academia, 2008.
- 5 BRÁDLEROVÁ, Daniela, HÁLEK, Jan. Osobní a profesní vztah Milady Paulové a Jaroslava Bidla na pozadí jejich vzájemné korespondence. In *Inter laurum et olivam*. [Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. PhDr. Marie Bláhové, DrSc.]. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 2002, č. 1–2. Z pomocných věd historických 16. Ed. Jiří Šouša, Ivana Ebelová. Praha 2007, s. s. 553–569; TÍŽ, Milada Paulová (*1891–†1970). Úvod k inventáři osobního fondu. In *Archivní přehled*. Fondy uspořádané v letech 1996–2004. Zpráva o činnosti v Archivu AV ČR za rok 2003. Práce z Archivu Akademie věd, řada D, sv. 1. Praha: Archiv AV ČR, 2004, s. 91–101; TÍŽ, Milada Paulová a její reflexe vzniku republiky. *Střed*. Supplementum 1, 2011, s. 121–130; HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. „První žena na Univerzitě Karlově“ (Paměti Milady Paulové). *Slovanské historické studie*, 2009, roč. 34, s. 127–166; TÁŽ, „Byla jsem svého času první docentkou, pak první profesorkou...“ Dopis Milady Paulové Haně Benešové. *Slovanský přehled*, 2010, roč. 96, s. 367–374; PODANÝ, Václav. Albína Dratvová a její deník. *Dějiny a současnost*, 1995, roč. 17, č. 2, s. 30–33; TÝŽ. Philipp Frank, Albína Dratvová, Jaroslav Heyrovský (Mnichov 1938 a poválečné osudy). *Dějiny věd a techniky*, 1995, roč. 28, č. 3, s. 129–143; PROCHÁZKOVÁ, Lenka. Neprávem zapomenutá Milada Paulová. *Od Ještěda k Troskám*, 2010, roč. 17 (33), s. 220–223.
- 6 MÁCHA, Karel. K sedmdesátinám Albíny Dratvové. *Filosofický časopis*, 1962, roč. 10, č. 3, s. 466; ŠESTÁK, Miroslav, ZÁSTĚROVÁ, Bohumila. Milada Paulová (1891–1970). *Slovanský přehled*, 1970, roč. 56, s. 216–218.
- 7 Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy, Praha (dále: AUK), fond Přírodovědecká fakulta UK, osobní složka Albína Dratvová; fond Filozofická fakulta UK, osobní složka Milada Paulová.

lové⁸ liší nejen rozsahem, ale zejména tím, že není psán s dlouhým časovým odstupem od popisovaných událostí a Dratvová v něm reaguje na aktuální dění. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století převažuje problematika filozofická, později se záznamy stávají stále intimnějšími. Paulová začala psát svoje paměti na konci života. Vzpomíná v nich na vznik své knihy *Jugoslavenští odbor*. V dosud nepublikovaných částech je zachyceno její dětství a počátky univerzitních studií.⁹

* * *

Albína Dratvová byla rodačkou z Královských Vinohrad, přišla na svět 27. prosince 1891.¹⁰ Její otec byl úředníkem a měl z prvního manželství již tři děti. Matka Jana, rozená Prokopová, pocházela z jihozápadních Čech.¹¹ Po absolvování obecné a měšťanské školy začala dívka navštěvovat pražský učitelský ústav v Křižovnické ulici, právě tehdy se poznala s Miladou Paulovou.

Na Státním ženském ústavu učitelském v Křižovnické ulici studovaly ženy a dívky interně či externě. Do každého ročníku se zapsalo 40 až 60 děvčat. Denní studium trvalo čtyři roky a bylo ukončeno maturitou. Její písemnou část skládaly chovanky z pedagogiky, českého jazyka a matematiky, pak následovala část ústní.

V ročníku Paulové a Dratvové studovalo interně padesát dva posluchaček. Většina z nich vychodila měšťanskou školu a vzápětí pokračovala ve studiích na učitelském ústavu. Našly se však i takové, které za sebou měly několik ročníků obchodní školy Ženského výrobního spolku, městské Vyšší dívčí školy v Praze, Průmyslové pokračovací školy pro dívky v Praze nebo nedokončily studium na Soukromém dívčím gymnáziu spolku Minerva v Praze.

Již v době středoškolských studií se začaly zájmy obou dívek profilovat. Zatímco Paulová vynikala od samého začátku v dějepise a zeměpise a od konce prvního ročníku patřila mezi premianty, živelnější Dratvová, jejíž výsledky byly zpočátku spíše průměrné, projevovala nadání v počtech (od druhého ročníku z nich měla samé výborné). Matematika byla její zálibou i podle dochovaných dopisů. Maturitu složily obě mladé dámy s vyznamenáním.¹²

Na počátku léta 1913 maturovala Dratvová po soukromé přípravě na Akademickém gymnáziu v Praze, aby vzápětí mohla zahájit studia matematiky a filozofie na Filozofic-

8 HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. „První žena na Universitě Karlově“ (Paměti Milady Paulové). *Slovanské historické studie*, 2009, roč. 34, s. 127–166.

9 Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Archiv AV ČR (dále: MÚA AV ČR), fond Milada Paulová, k. 2, i. č. 26, Fragment paměti.

10 Přestože se v několika důležitých dokumentech, např. matrice a rodném listě, uvádí jiné datum. Omyl způsobila porodní bába, která došla narození děvčátka ohlásit na vinohradskou faru se zpožděním. Viz DRATVOVÁ, A. *Deník 1921–1961*, s. 357, zápis z 3. 7. 1942.

11 MÚA AV ČR, fond Albína Dratvová, k. 1, křestní a rodný list; dokumenty Václava Dratvy.

12 Ke studiu na učitelském ústavu viz Archiv hlavního města Prahy, fond Státní ženský ústav učitelský v Praze I, Křižovnická ul. 7, Seznamy studentek, Protokol o maturitní zkoušce 1911.

ké fakultě Univerzity Karlo-Ferdinandovy. Absolvovala roku 1917 a o několik měsíců později byla promována na doktorku filozofie. Krátce poté začala učit na holešovickém lyceu matematiku, fyziku a filozofii, o rok později přešla na dívčí gymnázium Krásnohorská, kde působila téměř deset let. Po tuto dobu, kdy pracovala jako středoškolská pedagožka, hojně publikovala.¹³ Ale jak si poznamenala do svého deníku 16. ledna 1925, učení bylo natolik náročné, že neměla čas na rozsáhlejší vědeckou práci.¹⁴ To byl jeden z důvodů, proč přešla v této době na ministerstvo školství a národní osvěty, v jehož pedagogickém oddělení pracovala jako referentka až do svého penzionování v roce 1942. V meziválečném období se habilitovala prací *Problémy kausality ve fyzice* z roku 1931 a začala přednášet na nově vzniklé Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

Dílo Albíny Dratvové je rozsáhlé. Čítá desítky studií, referátů, učebnic a monografií. Mezi filozofy, kteří nejvíce ovlivnili její názory, patřili Immanuel Kant, Blaise Pascal, Josef Durdík, František Čáda či René Descartes, jímž se zabývala i ve své dizertační práci. Rozboru díla těchto filozofů věnovala desítky stránek také ve svém deníku. Z děl Dratvové nejvíce prosluly *Logika* napsaná společně s Ferdinandem Pelikánem (1926), *Přehled filosofie* (1937), řada učebnic filozofie pro střední školy a především *Filosofie a přírodovědecké poznání* (1939). Kromě filozofie, logiky, matematiky a fyziky se zabývala také psychologii, etikou a pedagogikou. Popularitu si získaly její soubory statí *Logika a lidé* (1944) a *Duše dnešní ženy* (1947).

Za druhé světové války Dratvová psala přednášky pro rozhlas, některé z nich také sama nahrála. Zde se zabývala mj. tématy souvisejícími s ženskou otázkou. Roku 1941 změnila konfesi – konvertovala od katolické víry k evangelické.¹⁵

V lednu 1946 se docentka Dratvová stala členkou Královské české společnosti nauk a očekávala také své jmenování mimořádnou profesorkou. K němu však nikdy nedošlo. Poměry v Československu se začaly měnit a změna politického kurzu brzy pronikla do školství a vědy. Po roce 1948 byla filozofce zastavena publikační činnost. Dratvová po celý život aktivně působila v Jednotě filozofické, nesouhlasila však s marxistickou orientací jejího *Filosofického časopisu*, jak vyplývá z deníkových zápisů.

Albína Dratvová trpěla v závěru svého života kloubním onemocněním, jen velice těžko udržela v prstech pero, a proto její písemnosti pocházející z doby po roce 1965 jsou téměř nečitelné. Úplný závěr života strávila kdysi velice energická a v tuto chvíli již zřejmě vyčerpaná žena v terezínském domově důchodců, kde také 1. prosince 1969 zemřela.¹⁶

13 Např. *O stavech podvědomých a Freudově psychoanalýze* (1921), *O tajích podvědomí* (1925), *Logika* (1926) či *Filosofická propedeutika I* (1926).

14 DRATVOVÁ, A. *Deník 1921–1961*, s. 78, zápis z 16. 1. 1925.

15 MÚA AV ČR, fond Albína Dratvová, osobní dokumenty a fotografie.

16 POPELOVÁ, Jiřina. Za filosofkou Albínou Dratvovou. *Filosofický časopis*, 1970, roč. 18, s. 695–703. K životu Albíny Dratvové také viz PODANÝ, Václav. Albína Dratvová a její deník, *Dějiny a současnost*, 1995, roč. 17, č. 2, s. 30–33; DRATVOVÁ, A. *Deník 1921–1961*. Kapitola Předmluva, s. 7–18.

Jen o málo starší Milada Paulová se narodila 2. listopadu 1891 ve středočeských Dařenicích (dnes součást obce Loukov u Mnichova Hradiště). Od svých čtyř let byla vychovávána otcem Františkem; její mladá matka podlehla tuberkulóze. Po finančním krachu cukrovaru, kde František Paul pracoval jako finanční ředitel, odešla rodina do Prahy. V městě nad Vltavou si Paulová zřejmě brzy zvykla a dokázala zakrátko využít nabízených možností. Navštěvovala hudební školu, rozvíjela svůj talent při výuce cizích jazyků a začala studovat Státní ženský učitelský ústav v Křižovnické ulici.

Po jeho ukončení složila roku 1913 – stejně jako její přítelkyně – s vyznamenáním maturitní zkoušku na Akademickém gymnáziu ve Štěpánské ulici a na podzim roku 1914 začala navštěvovat univerzitní přednášky. Zapsala se jako studentka dějepisu a zeměpisu a jejími učiteli se stali např. Josef Pekař, Kamil Krofta nebo Jaroslav Bidlo, k jehož žákům se sama Paulová počítala.¹⁷

Zatímco si dívka pečlivě zapisovala v přednáškových sálech poznámky, v celé Evropě zuřila válka. Válečné odvody se promítly i do vysokoškolských studií Paulové, která musela od ledna 1915 na půl roku nastoupit na uprázdněné učitelské místo v obecné škole v Libni u Prahy.¹⁸ V polovině roku 1917 měla Paulová již napsanou dizertační práci *Styky českých husitů s carhradskou církví na základě církevních poměrů byzantských*, úspěšně složila závěrečné zkoušky a v lednu 1918 byla promována doktorkou filozofie.¹⁹ Jak uvedla ve vlastních vzpomínkách, profesor Bidlo se jí tehdy dotázal, zda se chce vdát nebo se věnovat vědecké práci.²⁰ Pro Paulovou byla volba jasná – slečna doktorka dala přednost profesní dráze: Ve školním roce 1918/1919 nejprve krátce působila na dívčím gymnáziu Krásnohorská a současně se jako první žena stala asistentkou historického semináře. Poté pracovala po dobu deseti let ve Veřejné a univerzitní knihovně v Praze, kde dosáhla funkce rada archivní a knihovní služby.²¹

Ve dvacátých letech navštívila několikrát Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, kde vědecky pracovala a sbírala materiály pro své pozdější práce. První z nich vyšla roku 1924 pod názvem *Jugoslavenští odbor* (česky 1928 *Jihoslovanský odboj a česká Maffie*).²²

Roku 1925 dosáhla doktorka Paulová významného prvenství, neboť se habilitovala v oboru všeobecných dějin východní Evropy a Balkánu, a stala se tak první docentkou v Československu. Od té doby také přednášela na univerzitě.²³ Po deseti letech násle-

17 K univerzitnímu studiu Paulové viz MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 56, i.č. 556, Doklady o vzdělání, vysokoškolské přednášky a sešity. Dále AUK, fond Filozofická fakulta UK, osobní složka M. Paulová.

18 MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 56.

19 AUK, fond Filozofická fakulta UK, i. č. 566, osobní složka M. Paulová.

20 MÚA, fond Milada Paulová, k. 2, i. č. 26, Fragment paměti.

21 AUK, fond Filozofická fakulta UK, složka Milada Paulová, i. č. 566, Průběh zaměstnání.

22 PAULOVÁ, Milada. *Jugoslavenští odbor. Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914–1918*. Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga, 1924; TÁŽ. *Jihoslovanský odboj a česká Maffie*. Díl I. Praha: A. Bečková, 1928.

23 AUK, fond Filozofická fakulta UK, i. č. 566, osobní složka M. Paulová.

doval další velký úspěch – z docentky se stala mimořádná profesorka, proto ukončila pracovní poměr ve Veřejné a univerzitní knihovně.²⁴ V letech 1937 a 1939 vydala dva díly další své významné práce, *Dějiny Maffie*.²⁵

Vše nasvědčovalo tomu, že Milada Paulová bude jmenována řádnou profesorkou Univerzity Karlovy, ale do lidských osudů zasáhly události konce třicátých let – vyhlášení protektorátu, vypuknutí druhé světové války a uzavření českých vysokých škol. V letech 1939–1945 vědecky pracovala a také se soukromě vzdělávala na jazykové škole, kde si doplňovala znalosti angličtiny. Vzhledem k tomu, že ji pojilo úzké přátelství s Přemyslem Šámalem, kancléřem obou prezidentů I. republiky a aktivním účastníkem druhého odboje, vyšetřovalo ji několikrát gestapo. Po třetím výsledku byla krátce uvězněna.²⁶

Nedlouho po osvobození prezident Edvard Beneš jmenoval Paulovou řádnou profesorkou, a to se zpětnou účinností od 28. října 1939.²⁷ Paulová pokračovala v započaté práci. Věnovala se i nadále dějinám Jihoslovanů, Byzance a dosud nedokončeným dějinám Maffie. V poválečné době také pět let redigovala časopis *Byzantinoslavica*, z něhož vytvořila mezinárodně uznávané periodikum.²⁸ Mj. i díky tomu udržovala čilou korespondenci s předními evropskými byzantology.²⁹ Roku 1955 byla jmenována doktorkou věd.

V závěru svého života byla Paulová často nemocná. Celý život ji totiž pronásledovala tuberkulóza, které postupně podlehlí oba její rodiče³⁰ a jež se horšila. Roku 1961 odešla profesorka Paulová do penze, a ukončila tak svoje mnohaleté působení na nejstarší české univerzitě. I poté zůstala publikačně činnou.³¹

Milada Paulová zemřela 17. ledna 1970 v Praze a byla pochována na loukovském hřbitově ke svým rodičům.

* * *

V osobním fondu Milady Paulové v MÚA AV ČR (k. 4, i. č. 113) lze nalézt celkem 28 dopisů Albíny Dratvové. Přijátá korespondence není zachována v úplnosti. První listy

24 Tamtéž.

25 PAULOVÁ, Milada. *Dějiny Maffie*. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918. I–II. Praha: Československá grafická unie, 1937–1939.

26 MÚA, fond Milada Paulová, k. 46, i. č. 952, Záznam výpovědi M. Paulové o její činnosti za 2. světové války.

27 Tamtéž, k. 1, i. č. 14, jmenování Paulové řádnou profesorkou oboru dějiny slovanských národů a byzantologie na FF UK.

28 mš [Miroslav Šesták] – jv. Pětasedmdesátiny prof. dr. Milady Paulové, *Slovanský přehled*, 1966, roč. 52, s. 313.

29 Viz přijatá korespondence Paulové, uložená v jejím osobním fondu v MÚA AV ČR. Paulová si s byzantology psala německy, anglicky, rusky, srbochorvatsky a francouzsky.

30 MÚA, fond Milada Paulová, k. 2, i. č. 26, Fragment paměti (s. d.); tamtéž, k. 49, i. č. 1038, úmrtní list Františka Paula.

31 V roce 1968 mj. vydala svou dlouho připravovanou práci *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovanov v letech 1916–1918*.

pocházejí z doby studií, z let 1908–1916, následuje mnohaletá pauza, další byly napsány až v letech 1952–1968. Některé dopisy Miladě Paulové nejsou datovány, z kontextu však vyplývá, že nevybočují z uvedených období.

Odpovědi na dopisy rodačky z Královských Vinohrad se v jejím osobním fondu v MÚA AV ČR nenacházejí a patrně již dnes neexistují. Mohla je zničit i sama Dratvová. Lze jen litovat, že vzájemnou korespondenci těchto výjimečných žen neznáme v úplnosti.

Z dochovaného souboru dopisů jsem pro účely zveřejnění vybrala pro léta 1908–1916 pouze tři nejničtivější ukázky, neboť psaní jsou si tematicky velmi podobná; pro období pozdější edituji všech devět dochovaných listů. Výběrová edice přináší tedy celkem 12 dokumentů.

I když můžeme nahlížet do celé problematiky pouze torzovitě a jednostranně, pokus se o zhodnocení celku korespondence. Je patrné, že charakter dopisů se v průběhu desetiletí proměnil. Na počátku 20. století působí Albína Dratvová prostřednictvím korespondence jako temperamentní, lehce rozpustilá dívka, která má své školní i domácí povinnosti (k nimž se někdy dlouze přemlouvá), je obklopena stejně starými přítelkyněmi a nemá jasně vyčtený životní cíl. Protože se obě dívky denně potkávaly ve škole, existují dopisy pouze z doby, kdy trávily čas na prázdninách. Jejich obsah svědčí o tom, že v období studií na učitelském ústavu k sobě měly blízko, svěřovaly si nejrůznější důvěrnosti i běžná trápení.

Nejenom podle školních výsledků lze usuzovat, jakým směrem se ubírají zájmy obou studentek. Vážnější Milada má zálibu v cizích jazycích a dějepise, Albína pomáhá přítelkyni s řešením matematických úloh. Část psaní ze srpna 1909 obsahuje převážně matematické příklady, a jak vyplývá z komentáře Dratvové, jedná se zřejmě o počty, jež byly pro Paulovou problematické (Darová 23. července 1909, Praha v červenci 1909); Albína k některým vypočítaným příkladům dokonce přidává metodický výklad. Již zde se projevuje její nesporný pedagogický talent. Dopisy z doby dospívání také obsahují zajímavé výstřižky z novin a vlastní ručně kreslené obrázky.

Vztah dospívajících děvčat je vřelý, dopisy dokládají, že Albíně její kamarádka, která tráví prázdniny mimo Prahu, schází: „*Tak nazdar. Ještě jen jedno psaní a pak už přijedeš [...].*“³² Dratvová i v raných dopisech dokazuje, že je mezi kamarádkami vzájemná láska a úcta: „*[...] děkuji Ti za Tvou upřímnou starost o mne. Tak jsem si už kolikrát myslela, že kdybys tu byla Ty, že bys mne z toho jistě dostala. Nebo aspoň kdyby byla škola!*“³³

Po absolvování učitelského ústavu byly obě dívky zřejmě v kontaktu, neboť ani tehdy se podoba jejich studia příliš nelišila – dopisy z tohoto období chybějí, dochoval se jediný lístek označený datem 14. července 1916, z jehož obsahu můžeme soudit, že kontakty vysokoškolských studentek byly intenzivní.

32 MÚA, fond Milada Paulová, k. 4, i. 4. 113, korespondence – Albína Dratvová, Dratvová Paulové, Praha 7. 9. 1908.

33 Tamtéž, Dratvová Paulové, Praha v červenci 1910.

Mezi lety 1917–1951 není dochovaná žádná korespondence. Prameny nám nedovolují zjistit, jaké byly v této době kontakty obou přítelkyň a zda vůbec existovaly. K dispozici máme pouze zápis v deníku Dratvové, která si 26. října 1926 poznamenala: „Vzpomínám si, jak mne mrzivalo, že nejsem schopna tak soustředěné pozornosti, jako např. Paulová. Bohudíky, říkám si dnes. Neboť tehdy byly to předměty, na něž energie bylo škoda, např. zcela bezúčelně, opravdu nesmyslně! jsme se učily psychologii.“³⁴ Je to první a zároveň i jediný deníkový zápis, kde je o Paulové zmínka.

Další dopis pochází až z roku 1952. Z následující korespondence vyplývá, že obě vědkyně spolu byly nejen v písemném, ale i osobním a telefonickém styku. Ke stáru se jejich vzájemný vztah prohloubil. Ženy zůstaly osamělé, bez rodin, začaly se objevovat vážné zdravotní problémy. Dratvová se Paulové s mnohými z nich svěřila. Netajila také vlastní názory na režim vládnoucí v Československu po roce 1948. Mezi oběma ženami zcela jistě panovala důvěra. Dopisy z druhé poloviny šedesátých let 20. století se potom týkají převážně zdravotního stavu obou. Dratvová navíc opakovaně zdůrazňuje význam své přítelkyně a její přínos československé vědě. Píše např.: „Velmi mě potěšíš svou návštěvou, ale raději bych byla, kdybys svůj vzácný čas věnovala Maffii. Jsi už jediná pamětnice těch časů a nikdo jiný to dokončit nemůže.“³⁵ Poslední dopisy svědčí o tom, jak psaní Albinu Dratvovou vysilovalo. Trpěla tehdy artrózou, její ruka byla těžkopádná a roztřesená. Přesto její psaní nejsou listy rezignující a neztrácejí jistý nadhled.

Co asi bylo tématem dopisů historičky Paulové, se můžeme jen domýšlet z reakcí jejich adresátky. V nejranějších psaních Dratvová málokdy reaguje na slova své přítelkyně, v průběhu let se ale situace mění. Předmětem listů už není sama Dratvová, nýbrž také práce, volný čas či zdravotní stav její přítelkyně.

Z dochované korespondence vyplývá, že minimálně v období, kdy Milada Paulová s Albinou Dratvovou studovaly na ústavu pro vzdělávání učitelek, a potom v době padesátých a šedesátých let k sobě měly velice blízko. Raná korespondence obou žen se v budoucnu může stát pramenem pro dějiny každodennosti středních měšťanských vrstev. Do listů se promítají běžné denní rituály a některé dopisy mají dokonce podobu deníku.

Korespondence Albinu Dratvové nám společně s jejím nedávno vydaným vědeckým deníkem poodhalí, o jakou ženu se jednalo: byla cílevědomá a silná. Objevuje se i skepse, ale není trvalá. Nelze se tomu divit: zdraví bylo nalomené, na rozdíl od Milady Paulové neměla ani hospodyně. Její veřejné působení bylo navíc po roce 1948 velice okleštěno. Útěchou jí snad mohla být vědecká práce a styky s přáteli.

34 DRATVOVÁ, A. *Deník 1921–1961*, s. 115.

35 MÚA, fond Milada Paulová, k. 4, i. 4. 113, korespondence – Albína Dratvová, Dratvová Paulové, nedatovaný dopis z roku 1965. Viz zde dokument č. 9.

Korespondenci jsem zpracovala podle zásad pro editování novodobých českých dokumentů.³⁶ Veškeré listy jsem upravila podle platné pravopisné kodifikace, opravila jsem také zjevné překlepy a pravopisné chyby. Zvláštnosti morfologické a syntaktické neupravuji, neboť pisatelka si byla v naprosté většině případů vědoma toho, že porušuje spisovnou normu. Projev Albíny Dratvové byl neformální, a navzdory tomu, že se jedná o písemný dokument, přibližuje se jeho charakter formě mluvené. Neformálnímu vyjadřování odpovídá i grafická úprava. Hlavně v době svého mládí Dratvová nedbala některých základních pravidel, jež se při psaní korespondence dodržovaly: často chybí datum a místo, kde byl dopis napsán. Některé tvary slov z padesátých a šedesátých let zase napovídají, že autorem listu je již starší osoba. Podtržení a členění do odstavců je zachováno dle originálů dopisů.

Listy do roku 1916 jsou všechny psány rukou, později převažuje strojopis. V dopisech, které byly psány na stroji, se Dratvová podepisovala perem a stejným způsobem doplňovala krátké věty či opravovala překlepy. Vzhledem k tomu, že se jedná o běžné chyby, které nemají vliv na obsah dopisů, neuvádím je v poznámkách pod čarou. Jedenáctý editovaný dokument je psán na stroji, obsahuje četné rukopisné opravy a doplňky. Vzhledem k postupujícím zdravotním problémům Albíny Dratvové je v něm mnoho překlepů, rukopisné opravy a doplňky jsou obtížně čitelné, proto jsem při jeho přepisu provedla zásahů více. U posledního (dvanáctého) dokumentu (korespondenčního lístku) je rukopis Dratvové místy téměř nečitelný, proto jsem v případě nejasného čtení za některými slovy doplnila [?]. Každý dokument je opatřen záhlavím obsahujícím základní údaje (druh dokumentu, datum a místo odeslání), za dokumentem jsem zaznamenala informaci o jeho uložení, popsala jeho vnější znaky a připojila poznámky textové a věcné (vysvětlující či doplňující).

Edice korespondence Albíny Dratvové Miladě Paulové

1

Dopis, [1909, po 28. 8., Praha]

Drahá Milado!

Prosím Tě, nepohoršuj se tou obálkou.

Pesra¹ počítá jak mourovatá (ale moc to jako není). Představ si, že si koupila počtenici (po dvou letech). Ale koupila si tu dvojdílnou, vlastně z dvoudílné první díl, kde jsou výklady, ale ne příklady. Příklady, alespoň některé z téhož druhu, opisuje u Dejmku.² Musí jí to přece lézt na svědomí, ne!? Jinak se Pesra s ničím nepřerazí. Celej den nic nedělá (mám ji v důvodném podezření, že jen jí); ráno si vezme křížek (to je

36 ŠŤOVÍČEK, Ivan a kol. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 2002.

název skládací židličky), jede na Vyšehrad, usadí se v Karlachových sadech³ a nahřívá se sluníčkem.

Vynalezly jsme s Dejmkou nový sport. Je to sice trochu hrozné, ale to víš, já už jsem proti ostudě otrkaná. – Stojíme Ti skoro každý den u divadla na Tylově náměstí⁴ a zuřivě vyhlížíme, kde jde nějaký herec nebo herka. Je to náramně krásné, když tam tak stojíme a všechno si nás může prohlížet. Takoví sprostí kulisáci etc.

A tomuhle říká Dejmka, že je u divadla „čistý vzduch“. Ona tím ovšem rozumí, že žádný kantor ji nemůže vidět, protože tu asi nikdo není.

To máš erc psinu! Slyš jsme na Hradčany. Na vybidnutí M[arie] P[esrové] jsem vzala s sebou naše kukátko a dalekohled.

Zapomněla, vlastně jsem myslila, že to vím, jsem se zeptat tatínka,⁵ jak se s tím neřádem pracuje. Proto jsme se marně namáhaly, abychom tím něco viděly. Furt jsme stahovaly a roztahovaly, ale furt jsme viděly šedivo. Pak se nám to přece nějak podařilo a viděly jsme docela slušně poprsí na triforiu.⁶ Tos nás měla vidět, jak jsme se tím asi ½ metru dlouhým dalekohledem naoháněly! Pak jsme chtěly vidět Prahu a namířily jsme na mikulášský kostel.⁷ Viděla jsem furt jen zelenej a žlutej flek! Chechtaly jsme se strašlivě. Pak jsme „chytaly“ do kukátka okolojdoucí psy a zamilované párky a řehtaly se; dívím se, že nám někdo důkladně nevynadal. Dokud jsme byly ještě v kostele, ptala se Mařka P[esrová] kostelníka, jestli by si směla ofotografovat „Veraikon“ v kostele.⁸ On jí řek’, že jo, ale že to nesmí dlouho trvat, že prej to rád nevidí. Kdo to rád nevidí, to neřek’, a to bych taky ráda věděla. Snad oni, milostpáni kostelníci, když se jim nechce nic dát.

S „Veraikonem“, myslím, to nebude moc chytré, v kostele je příliš šero, a on je také příliš temný. Aby se to nechalo působit přes půl hodiny, to by asi kostelníci nedovolili. V sobotu jsem šla na Werthera⁹ s Burianem¹⁰ a Krausovou.¹¹ Snad’s o tom také v Národních [lístech] nebo v čem čtla, že bude s ním zpívat.

Tahleta Lotta a Werth[er] je vlastně nějakou parádnější úlohou Slavíkové.¹² Jestli pak víš, ona se šla na ni podívat! Seděla v přízemku ve 3. loži napravo se svým manželem a dvěma dcerami, o jejichž stáří jsem se nemohla přesvědčit, nemaje kukátko. – Jistě se Slavice překrutně těšila z toho, co slyšela a viděla. Ta Krausová je docela mizerná zpěvačka. Když zpívá výš, tak to vypadá, jakoby se v ní něco trhalo. – Nejlip, myslím, Ti to dovedu vypodobnit jako Engelmančin¹³ zpěv. – Lidi už pomalu začínali syčet, věř mi to nebo ne. Studenti jí nadávali. Jeden řek’, že se tak hodí do buřtů.

Zato Burian hrál úchvatně i zpíval. Jsem jím celá nakřivo. Je přece hrdinským tenorem, a tohle je čistě lyrické! - -

Aby ses neplašila, že snad se učím dějepis, např. starý, tedy věř, že jsem jej ještě nedostala zpět z prázdnin. Chtěla jsem být pilnou, a vzala jsem si jej s sebou do Darové.¹⁴ Pak jsem jela do Nezdic.¹⁵ Maminka¹⁶ tam za mnou nic neposlala, kromě matematiky a sešitu (že by mně tam byla kór dlouhá chvíle) a ostatní věci tam všechny nechala. A když jela domů, nechala je tam také, protože myslila, že tam ještě pojedou. Představ si, že kromě dějepisu a zábavných knih tam mám také kuchařku, a teď si představ, jak

strašně nadávám, že to ta naše povídává maminka pro samé „myšlení“ nechala tam, a že já teď tu sedím jen tak!

Z latiny dne 28. VIII. (schválně se dívám) mám 27 cvičení. To těch 45 budu sotva mít! Tak strašně jsem zlenivěla, že jsem ani 1 slovo z knih nečtla, co jsem přijela. Mám doma jen „Jednou a navěky“ a „Tisíc duší“.¹⁷ Ostatně to mám venku. Vždycky už čekám s toužebností na odpoledne, kdy s Mařkami¹⁸ lajdám po Praze. Běla^a

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, rukopis, 2 listy.

^a Pod textem dopisu je pod sebou napsáno: *Frankové, Říše římská, Germáni, Slovani* (příčemž se tyto dva výrazy nacházejí v rámečku), *Arabové*.

¹ Marie Pesrová (nar. 26. 3. 1891 v Praze), spolužačka Dratvové a Paulové z učitelského ústavu.

² Marie Dejmková (nar. 5. 7. 1888 v Michli), spolužačka Dratvové a Paulové z vyššího ročníku – maturovala 1909.

³ Sady nesoucí jméno po Mikuláši Karlachovi (1831–1911), vyšehradském proboštovi. Nacházejí se mezi Vyšehradským hřbitovem a ulicemi K Rotundě a V Pevnosti.

⁴ Míněno Národní divadlo; v letech 1886–1940 a 1945–1952 byla Tylovým náměstím nazývána dřívější Nábřežní ulice – oblast u ND; v roce 1952 bylo prostranství připojeno k tehdejšímu Gottwaldovu nábřeží (dnešní Masarykovo nábřeží).

⁵ Václav Dratva (28. 9. 1843–5. 6. 1925), rodák z moravských Kovalovic, byl synem rolníka. Za protirakouské demonstrace byl vyloučen z gymnázia, vystudoval soukromou vyšší hospodářskou školu a stal se soukromým úředníkem. Žil na Královských Vinohradech, kde se dvakrát oženil. Měl čtyři děti.

⁶ Triforium v katedrále sv. Víta vznikalo mezi lety 1375–1385. Obsahuje 21 portrétních bust. Hlavním kameníkem byl Petr Parléř.

⁷ Pravděpodobně miněno kostel sv. Mikuláše na Malé Straně.

⁸ Vzhledem k tomu, že se Dratvová zmiňuje o Hradčanech, soudím, že se jedná o svatovítský Verai-
kon, obraz tváře Ježíše Krista.

⁹ Opera J. Masseneta Werther v Národním divadle. ND uvádělo představení v l. 1902–1926; zřejmě se jednalo o představení 28. 8. 1909.

¹⁰ Míněno pěvec Karel Burian (1870–1924), člen Národního divadla v Praze.

¹¹ Zdenka Krausová, herečka.

¹² Anna Slavíková (1877–1948), operní pěvkyně a herečka.

¹³ Božena Engelmannová (nar. 1. 3. 1891 ve Vidonicích), spolužačka Dratvové a Paulové.

¹⁴ Darová u Radnic, okr. Plzeň, rodná ves matky A. Dratvové, Jany.

¹⁵ Nezdice, okr. Plzeň. Z této vesnice pocházel dědeček Jany Dratvové, rozené Prokopové, z otcovy strany.

¹⁶ Jana Dratvová, rozená Prokopová (16. 4. 1867 – 28. 8. 1934). Pocházela z jihozápadních Čech, v roce 1890 se provdala za vdovce Václava Dratvu, s nímž měla jedinou dceru Albínu. Ve všech úředních dokumentech je uvedeno křestní jméno Jana (Johanna), sama Albína Dratvová označuje svou matku jako Hanu.

¹⁷ Rozsáhlý román Alekseje Feofilaktoviče Pisemského (1821–1881).

¹⁸ Marie Pesrová a Marie Dejmková, viz pozn. 1 a 2 k dok. č. 1.

2

Dopis, [1910, před 24. 7., Praha]

Drahá Milado!^a

Znáš-li Wendlera¹ jakožto ředitele kůru nadmíru spoléhajícího na svůj sbor, musela bys přiznat, že to všechno ještě nic nebylo proti tomu, co se teď děje. Dávám mu korunu na jeho potrhlou hlavu. Totiž korunu lehkomyšlníka. – Představ si jen, že budeme mít v neděli 24. července mši v 11 hod., odpoledne nešpory nebo kterého čerta. V pondělí o 8. hodině mši zpívanou, o 11. zase, ale velikou, orchestrální; snad bude „někdo“ ji sloužit. Něco jsem zaslechla, ale nevím kdo. Odpoledne v 5 nešpory. A teď: měly, vlastně správně měli jsme celkem na to 4 zkoušky. A to ještě lítá se pořád sem a tam, takže sotva ½ hodiny zpíváme. Naši blázni chtějí sehnat Hendrycha (tenor) a Danille² (myslím houslista). Celý orchestr bude hrát hned z listu. Ovšem, jednu zkoušku v sobotu odpoledne mají. Ze všech možných stran shání W[endler] houslisty, tahače strun na violoncellu apod. instrumenty. Pan Erben bude v nejhorším případě tlouci na buben.

Za ty 4/2 hodiny jsme „nacvičily“: Horákovu mši č. 6³ (7 stránek, fugu důkladně, ostatně celou jen přezpívaly), Foerstrovo Te deum⁴ (2 stránky nadmíru veliké a hustě potíštěné), 8 velikých stránek nějakých svinstev odpovídacích. Ani nevím, co to je. Pak nějaké hezké věci, ale bůh ví, co to je. Má to 6 slok. Pickovy⁵ 2 vložky, obě na stránku. (Ty důkladně, protože prý Picka přijde.) Hymnus.

Ten šílený hon si nedovedeš představit. Nota bene: tenor je nadmíru mizerný! To je vidět, že neumějí z not. My ale jsme plebiscitem uznány za nejlepší. A ono by to šlo; ale jen dokud řídí Wendler. Jak odejde, konec. A on tu ½ hodinu vždycky prolítá, a my máme popřípadě zlost. To je řvaní úplně nemožné a zbytečné.

Byla jsem u Otilky.⁶ Ta Gautschová⁷ prý je stará, asi 43letá osoba. Já jsem si ji představovala jako mladou, bujarou, energickou osobu, plnou směšných nápadů a neúnavně se starající o své vzdělání. Dokonce ne jako osobu sedící na obecné do třiačtyřiceti let, a to asi 12 let ve 4. třídě – dokonce ne jako osobu úžasně krátkozrakou. Proboha, jak vznikají takovéhle nesmysly v mé makovici? Jen, Marjápáno, ať není ke všemu blondýna a ošklivá!

Měla jsem tam řádný strach, že sletím ze židle, protože dvakrát se mi začala tak hlava točit, že to bylo hrozné. To se na mě to teď sesypalo! Nevím, co to pořád je.

Josefa Králová⁸ přinesla, že prý je páterovi⁹ 35 let, Zdařilovi¹⁰ asi 51, Fischerovi¹¹ 56, Bíbovi¹² 53, Čihařovi¹³ 53, Worlové¹⁴ 43, Mladému¹⁵ 42. Nemůže to být pravda, jistě už podle Bíby a Worlové. Napiš dobrozdání. Pozvala jsem Otilku na tu slávu. Slíbila, že přijde. – Jsou doma proto, že milovaná Anča bude dělat v listopadu zkoušku na měšťanku. !!! Měla na to od října dovolenou.

Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, rukopis, 2 listy.

^a V místech, kde se nenachází text, je rukou Paulové napsáno: *Foss, M. Paulová*; pod posledním řádkem první strany listu je opsána věta *Zase, ale velikou, slavnou, orchestrální*. Vše obyčejnou tužkou.

^b Po straně tužkou Dratvová připsala *Napiš mi, ano?*

¹ Zřejmě Bohumil Vendler (1865–1948), hudební pedagog, sborníř několika spolků.

² Asi míněn František Daniel (* 1888), řák Otakara řevřika.

³ Václav Emanuel Horák (1800–1871), hudební skladatel, autor skladby *Missá VI.*

⁴ Josef Bohuslav Foerster (1859–1951), hudební skladatel, nebo jeho otec Josef Förster (1833–1907), hudební pedagog a skladatel.

⁵ František Picka (1873–1918), hudební skladatel a dirigent.

⁶ Otýlie Nikodýmová (nar. 26. 10. 1890 v Kutné Hoře), spoluřačka Dratvové a Paulové.

⁷ Totořnost osoby se nepodařilo zjistit. Nejedná se o vyučující z úřtávu pro výchovu učitelek.

⁸ Josefa Králová (nar. 14. 3. 1890 v Tečicích), spoluřačka Dratvové a Paulové.

⁹ Zřejmě míněn kněz Václav Černý, učitel náboženství na Státním řenském úřtávu učitelřkém v Křiřovnické ulici.

¹⁰ František Zdařil, učitel zeměpisu a dějepisu tamtéř.

¹¹ Jan Fischer, zástupce ředitele, učitel kreslení a krasopisu tamtéř.

¹² Bohumil Bíba, učitel matematiky, řířodopisu a němčiny tamtéř, řířdní učitel obou dívek.

¹³ Bartoloměj Čihař, ředitel Státního řenského úřtávu učitelřkého v Křiřovnické ulici.

¹⁴ Petronella Worlová, učitelka čeřtiny, ve 4. ročníku řířdní učitelka Dratvové a Paulové.

¹⁵ Václav Mladý, učitel zpěvu a hry na klavír.

3

Dopis, 1916, 14. 7., Vysoká

Drahá Milado!

Nemohla jsem Ti dřive psát, protože jsem měla tuze prázdnu hlavu. Dnes jedeme do [Dolní] Lukavice,¹ tak to vezmu s sebou na poštu.

Co se se mnou děje, to arci už víř z dřívěřřka. Chodím na houby, pak si s tím hraji, jím jako o závod všechno možné!

Holzrovi dosud nepřijeli, ale nic nevadí; jsou tu jiní hosté neustále. Tak se v té tlačenici ztratím.

Chodím se strýcem² každý den do lesa a sbírám houby. Mnoho jich tu není.

V neděli budu musit jít do kostela na velkou. Jestli se toho nezbavím, bude s mým klekáním atd. velká ostuda.

Dosud se tu nenudím, a budu hledět, abych si to udržela dlouho, protože v Praze tak jako tak nic není.

Ovoce je tu hojně. Nasázely se nové třeřně. Pozoruji, že ceterum autem censeo³ o jídle.

Odpust mi, ale já opravdu nevím, co bych Ti psala zajímavého. Snad podruhé budu něco věděť. Já vím, že Ty si na selanky nepotrpíš.

Nechci Ti ani připomínat, abys mi napsala, jak stojí Bidliáda.⁴

Tak mi, proším Tě, brzy piř.

Líbá Tě B.

MÚA AV ČŘ, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, rukopis, 2 listy.

¹ Obec Dolní Lukavice, politický okres Přeštice. Dratvová pobývala na nedaleké samotě Vysoká.

² Pravidelně bratr Jany Dratvové.

³ Ceterum autem censeo: lat. Ostatně se domnívám.

⁴ Dizertace Paulové *Styky českých husitů s carhradskou církví na základě církevních poměrů byzantských* (viz výše).

4

Dopis, 1952, 20. 8., Praha

Drahá Milado,

lituji Tě, že jsi byla postižena vážnými nemocemi letos dvakrát po sobě. Trápi mě také ischias,¹ a letos mě postihl tak zle, že jsem myslila, že se už nebudu moci pohybovat; na výletě jsem dvakrát omdlela bolestí, ale pak to náhle přestalo, jak tomu bývá u ischiasu. Zdá se, že proti tomu není prostředku, a když se někdo rozhodne k operaci, mívá to špatné konce; bolestí sice nemá, ale stává se nepohyblivým, neohebným.

Františkovy Lázně² Ti pomohou, takže se těším, až se vrátíš zcela zdráva ke své práci.

Právě teď čtu o přeskupování a osamostatňování fakult, popřípadě až na samostatné vysoké školy.³ Zdá se mi to zbytečným zneklidňováním vědecké práce, která potřebuje především klidu. Za dokonce protistudijní považuji požadavek studentské práce o prázdninách, kterých by měl každý student užít k soustředěnému odbornému studiu. Ale chápu účel: aby se každý seznámil s manuální prací.

Vrátila jsem se do bytu z Krče dříve než loni, protože mě táhla matematická logika. Ohlásila jsem sice jen jednodinovku, ke všemu nevím, zda mi ji povolí (vedle toho dvouhodinnou z úvodu do logiky), ale připravovat se musím.⁴ A tento zkrácený pobyt je mi jen spojkou pro další prázdniny, kdy už do Krče nechci jít, je to velmi únavné a nemám za to nic, zhola nic; k čemu se tak namáhat? Ale přesto bych se namáhala, kdyby to mělo vůbec účel. Úzkostlivě sbírám kdeco, abych zachránila každý kousek ovoce, mořím se v suterénní zavařovně, a nakonec se dovím, že z loňské úrody vyhodili asi 2 q jablek a hrušek, které nesprávně uskladnili a zapomněli prohlížet.

Co se týče matematické logiky, zdá se asi trochu samoúčelná, bez zřetele k praktické potřebě. Kdybych mohla, předepsala bych každému posluchači nějaký semestr elementární logiky, jak jsem viděla nejen dříve, nýbrž i na semináři s Kurtyševem,⁵ kde byli z přírodovědecké a lékařské fakulty, že neumějí logicky myslet. Sama znalost věci nestačí, je třeba umět z ní odvozovat důsledky. A když jsem u toho semináře: po skončení, tj. po 4. semináři, se do nás Kurtyšev pustil, že jsme všude stejní: v Bratislavě, Olomouci, Brně i v Praze, kde svou činnost skončil. Učitelé vysokých škol buď vůbec nepřijdou, ač neodvolali pozvání, nebo přijdou, ale za chvíli odejdou, nebo i zůstanou, ale nedebatují. A přec jen z kritiky a autokritiky plyne rozvoj vědy! – To by sice byla dobrá kritika naší nesporné vědecké švejkoviny, jenže: naši neřekli mně osobně nic, ale olomoučtí biologové si stěžovali, že přednášky K[urtyševovy] byly tak primitivní, o tak běžných věcech, že neměli, co by k tomu řekli. No, nevím.

Přeji Ti ze srdce, aby ses hodně zotavila ze žloutenky (vzpomínám, že jsi ji jednou měla, snad po 1. ročníku), a srdečně Ti tisknu ruku.

Tvá Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, rukopis, 2 listy.

- ¹ Onemocnění postihující sedací nerv.
- ² Paulová trpěla od dětství tuberkulózou a různá plicní onemocnění ji stále trápila, téměř každý rok jezdila do lázni.
- ³ Dratvová míní reformu českých vysokých škol, kdy se ze stávajících fakult odštěpovaly nové. Na-trvalo se tak osamostatnila fakulta matematicko-fyzikální, 2. a 3. fakulta lékařská; vznikaly nové vysoké školy. Srv. *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, 1918–1990. Red. Jan Havránek, Zdeněk Pousta. Praha: Univerzita Karlova, 1998.
- ⁴ V poválečných letech přednášela Dratvová jako externistka na Matematicko-fyzikální fakultě UK v Praze předměty Úvod do moderní logiky a Matematická logika.
- ⁵ Jméno zmiňovaného muže není obsaženo ani v encyklopedii BOGOLJUBOV, Aleksej Nikolajevič. *Matematiki. Mehaniki. Biografičeskij spravočnik*. Kijev: Naukova dumka, 1983, ani v publikaci BORODIN, Aleksej Ivanovič – BUGAJ, Arkadij Sil'vestrovič. *Ijdajuščijesja matematiki. Biografičeskij slovar' - spravočnik*. Kijev: Radjans'ka škola, 1987.

5

Dopis, 1953, 10. 2., Praha

Drahá Milado,

děkuji Ti srdečně za krásný lístek na Nestroye.¹ Však se jen tak dostanu na pravou zába-vu, jinak sháním jen poučení na rozličných polovědeckých přednáškách.

Jako historičku Tě bude zajímat, co mi psal prof. Dittrich, historik-astronom.² Psal do „Říše hvězd“ článek o datování Nového zákona. Poprvé v jazyku českém píše o tom, co se stalo s mrtvolou Kristovou, že byla pohozena. Ale Landová-Štychová³ soudí, že Ježíš je pouhý výmysl, že nikdy nežil, a proto blokuje vytištění tohoto článku. Dittrich pozna-menává: „A právě pro komunismus by mohlo být důležité, že Ježíš skutečně po několik dní vládl jako proletářský vzdorokrál. – Kéž by se paní poslankyně vrátila k vařečce!“ Dnes běžím na přednášku o bakteriích, a proto se u Tebe nestavuji; přijdu někdy jindy. Ale velmi by se mi u Tebe návštěvy líbily, kdybych nebyla tak hostěna, až se musím stydět; a tak se co možná omezují v návštěvování. Časy jsou zlé!

Prosím o prominutí, že dopis dávám do takové obálky. Opravdu obálky nejsou, a tak v „místním provozu“ jsem nucena užívat firemních obálek, které mi byly podvodem prodány jako bez tisku.

Za lístek ještě jednou mnohokrát děkuji a budu na Tebe se smíchem vzpomínat, až budu podléhat náladě divadla.

Se srdečným pozdravem Tvá

Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, strojopis, 1 list.

- ¹ Jednalo se o některou z divadelních her rakouského herce, zpěváka a dramatika Johanna Nepomuka Nestroye (1801–1862).
- ² Prof. PhDr. Arnošt Dittrich (1878–1959), astronom, od roku 1934 profesor Univerzity Karlovy, zaměřený na kosmickou fyziku.
- ³ Luisa Landová-Štychová (1885–1969), politička, popularizátorka vědy, funkcionářka Hvězdářské společnosti. Dratvová zřejmě naráží na její brožuru *Astronomie v boji s Vatikánem* z roku 1951.

6

Dopis, 1954, 12. 7., Praha

Drahá Milado,

i já na Tebe vzpomínám, ale nejen teď, vždycky: jde mi opravdu velmi, velmi o to, abys mohla dokončit všechny práce,¹ na něž máš publikační možnosti. Proto se snažím nerušit Tě v práci, byť jen telefonováním: vím, že jsi tím dost obletována, neřku-li obtěžována.

Být 14 dní zavřena v chatě v dešti – i na to jsem myslila, že je nakonec lépe doma. I když mi se stropu prší ve třech proudech, nač ostatně jsem už zvyklá. Oprava střechy měla být provedena v II. čtvrtletí, ale je to nemožné, protože náš zabavený dům musí čekat na komunální pokrývače.²

Hodně se mi ulehčilo, když jsem předvčerejškem dostala z ROHu vyzvání, abych poslala prohlášení, že nemám námitek, abych byla zařazena mezi vědecké pracovníky. Měla jsem obavy, jestli nové přijetí nebude vázáno na publikační činnost od r. 1948, protože bych se – přes nejlepší snahu – nemohla vykázat žádnou veřejnou činností. Snad teď mi uveřejní jediný, vlastně první referát o Božkovi ve Sborníku pro dějiny přírodních věd a techniky,³ kam jsem jej dostala jen proto, že jsem členem příslušné komise. Teď pracuji jen v logice, abych stačila svým posluchačům – matematikům, ale přirozeně nemohu nic publikovat – to jediné by bylo tzv. odborné v celé filozofii a snad by mi něco vzali (kdyby v tom ovšem nečuli formalismus,⁴ jak napadli Janovskou za překlad Hilberta – Ackermanna do ruštiny),⁵ ale to nejde tak snadno, kdy napřed musím zdolávat i potíže terminologické. Bez malicherného ostychu jsem se přihlásila u Svante Riegra⁶ do semináře matematické logiky, který ohlásil u nás na 5 semestrů, a celý semestr tam už chodím. Svou přihlášku jsem odůvodnila tím, že jako člen terminologické komise při č[esko]sl[ovensko]-sovětském institutu⁷ potřebuji dnešní matematickou nomenklaturu. Ovšemže to Rieger překládá náramně libovolně, až mé poněkud filologické ucho brní, ale musím se přizpůsobit, protože je to řeč dnešních matematiků. Ta jeho matematická logika je vlastně matematika, a tak jsem poněkud klidna, že mé výklady nejsou přes celou jeho matematickou erudici tak docela zbytečné pro naše posluchače. Jako ohně se bojí interpretace, ač nesporně matematickou část svého výkladu výborně ovládá. Jenže logika bez interpretace nemá valné ceny.

Terminologická komise nefunguje už drahnou dobu, ač si dala úkol velmi užitečný a časový, tj. sestavit slovník filozofického názvosloví. Bylo by ho náramně potřebí, soudíc podle občasných dotazů, které se telefonicky dotazují na některé nesnáze překladatelské. Musí podle toho být ty překlady safraportské! – Rovněž nefunguje komise marxismu-leninismu při Akademii, kam jsem také připuštěna. Měli jsme za tento studijní rok jen dvě schůze, kde na druhou jsem se musila omluvit, protože padla do hodin, kdy jsem byla na Riegrově semináři. Ten nebylo možno opustit, protože nelze si od nikoho vypůjčit přednášku, abych z toho něco měla. Totiž Rieger, neprošed tyranii c. k. státního ústavu ke vzdělání učitelek, neumí učit, a v divém zmatku píše symboly, občas něco vymaže a zas do prázdného místa něco píše, takže jsem došla k důvodnému podezření, že tomu ti druzí právě tak nerozumějí, jako já. Stala se směšná příhoda. Když jsem tam přišla poprvé – to už byl třetí seminář, dříve jsem se o něm nedověděla – zeptal se Rieger, zda vykládá dobře. Kluci nic neřekli, i přihlásila jsem se ke slovu já a poprosila jsem ho, aby vykládal pomaleji, že méně výkladu bude více. A že myslím, že ani druzí posluchači by se nehněvali. A že definice je třeba pomalu nadiktovat. A jiné výtky. Kluci se do mne dali, že prý tomu rozumějí a že prý žádné definice tam dnes nebyly podávány. Načež jsem skepticky řekla, že bych chtěla vidět jejich záznamy. Že vidím, jak si málo zapisují. Jeden chvastoun na to řekl, že prý si nepotřebuje dělat záznamy, že prý si to rekonstruuje a zapíše až doma. I požádala jsem ho, aby mi to příště přinesl, protože jsem vše nestačila zapsat. Druhý seminář byl takový, že Rieger přednášel stejně zbrkle, ten chvastoun nepřišel a už vůbec nikdy nepřišel, takže mi nemohl prokázat svou genialitu. A po řadě seminářů jeden můj mimořádně nadaný posluchač, syn kartografa Kuchaře,⁸ si chtěl vypůjčit od účastníků jejich záznamy z Riegra. Nikdo mu to nechťel půjčit, a všichni odůvodňovali svou neochotu omluvou, že tomu nerozumějí, že to nestačí sledovat a ani zapsat, že Rieger mění libovolně symboliku podle toho, podle kterého autora tu kterou partii přednáší, – z čehož jsem měla sice malou radost, ale uspokojení, že jsem správně odhadla kapacitu těch seminaristů. – Ona totiž na matematice je zakofeněna hrozná domýšlivost, jaké snad na všech vysokých školách by pohledal. Jenže nikdo neuváží, že nadání k matematice nezaručuje, že je nadán i ve všem ostatním.

Ptáš se mne na léčení. Jsem smířena s tím, že spondylosu gravis,⁹ discopathii¹⁰ a skoliosu¹¹ II.–III. stupně mi nikdo neodléčí. Vaničkové léčení, které mi předepsal Cmunt,¹² je dobré; aspoň teď, když je vodoléčba zavřena, vidím, že se to zhoršilo. Otevrou zase asi 26. VIII., a pak zase půjdu k Cmuntovi. Je ve středisku v Italské ulici. Pracuje, ač je mu asi 76 let, protože má malou pensi, jak mi řekl. Nevím, jak to je, ale byl jmenován placeným profesorem až v r. 1945. Tlak snižuji preparátem z jmelí – *Viscum alba* – a výsledek zjistím až koncem července, při návštěvě u Cmunta. Má tam sice k dispozici neuvěřitelně starý typ tlakoměru, asi jako kdyby jej byla zakupovala do sbírek „Minervy“¹³ nezapomenutelná Fába-metr,¹⁴ ale snad s tím nějak umí zacházet. Srdečně Ti tisknu ruku, přeji Ti zdraví a konec dešťů.

Tvá Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, strojopis, 1 list.

- ¹ V této době pracovala Paulová na svém největším díle o dějinách Maffie, které vyšlo v roce 1968 (viz výše).
- ² V této době Dratvová bydlela stále ještě ve svém vinohradském bytě v Krkonošské ulici.
- ³ DRATVOVÁ, Albina. Jiří Streit: Božkové. Životní osudy a práce Josefa Božka a jeho synů. In *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1955, s. 237–238.
- ⁴ Matematická teorie, která se snaží matematiku založit jen na formálně úplných a bezrozporných axiomatických základech.
- ⁵ Dílo Davida Hilberta (1862–1943) a Wilhelma Ackermanna (1896–1962) Principy teoretické logiky z roku 1928. Okolnosti překladu ani totožnost překladatelky se nepodařilo zjistit.
- ⁶ Prof. PhDr. Ladislav Svante Rieger (1890–1958), profesor logiky, noetiky a psychologie myšlení na Filozofické fakultě UK.
- ⁷ Československo-sovětský institut byl založen roku 1950. Jeho úkolem bylo šířit poznatky sovětské vědy a kultury.
- ⁸ Prof. RNDr. Karel Kuchař (1906–1975), profesor UK, průkopník české geografické kartografie. Jeho stejnojmenný syn pracuje jako fyzik v USA.
- ⁹ Těžké degenerativní změny meziobratlových destiček.
- ¹⁰ Onemocnění meziobratlových destiček.
- ¹¹ Patologické vychýlení páteře.
- ¹² Prof. MUDr. Eduard Cmunt (1878–1967), revmatolog, propagátor lázeňství, přednosta Fyziatrického a balneologického ústavu UK.
- ¹³ Minerva, první dívčí gymnázium v Čechách, založené roku 1890 Eliškou Krásnohorskou.
- ¹⁴ S největší pravděpodobností PhDr. Marie Fabiánová (1872–?), jedna z prvních českých absolventek pražské univerzity, učitelka matematiky, fyziky a němčiny na Minervě.

7

Dopis, 1955, 6. 7., Praha

Drahá Milo,

děkuji za milou vzpomínku z Rozseče. Jsem ráda, že jsi se tam dostala, – vzpomínám, že jsi o tom měla nějaké pochybnosti. Doufám, že jsi dostala opět Mariánské Lázně, kam patrně pojeděš po 10. srpnu. Věru potřebuješ klidu, zvláště když byla nemocná paní Beďa¹ a měla jsi navíc ještě starosti o ni.

Až do včerejška tu bylo rušno, dnes už je Praha normální; spartakiada² se vydařila, myslím, ač poslední dny dopoledne aspoň dočasně pořádně lilo. Obávala jsem se, aby mne nepotahovali někam na službu; celkem jsem byla jen jednou na dvě hodiny v blízké škole jako lidová hygienička. Mohu Tě ujistit, že nejsem bacilonosičem po žádné možné stránce. Zato mám trochu obavu z nákazy, když jsem se dověděla, jaké závady jsou v našich potravinářských obchodech. Ale ono mě to zase přejde, celkem jsem po této stránce až přímo lehkomyšlná. Také konečně nemám nápad kupovat všelijaké lahůdky již hotové, jako jsou chlebičky nebo saláty, tedy se nemusím skoro nebezpečí obávat. Je zajímavé, že např. 60% pražských dětí má roupy, a je přirozené, že je mají i příslušníci

jejich rodin. To dříve nebývalo; zaviňuje to mimo jiné zaměstnanost matek, které se nemohou dětem věnovat, ba se od nich ještě nakazí. A roupy jsou hrozná svízele, které se tíže léčí než tasemnice. Hygienikové se také bojí jiné nákazy, a tak vytáhli do boje velmi ostře. Plojhar³ stojí za jakýmkoli drastickými opatřeními, trest za nejmenší nedopatření byl 20 Kč. Totiž v r. 1948, při posledním sokolském sletu, tu zůstala hrozná nemoc, záplava obrny. To všechno jsme se dověděli teprve při školení.

Jako předchozí léta jsem v Praze a bláznivě opisuji francouzskou, jinak nedostupnou logiku, kterou si zároveň překládám. Už se mi to stalo jakousi železnou košilí. Přitom si znovu a znovu smutně uvědomuji, že tomu nerozumím, a tedy mohu to popisovat i s chybami tisku. Bohužel matematická logika je novinka, která vyžaduje zcela jiných matematických znalostí, než jsme je dostali tehdy my. Na naše vzdělání se dívají jako na „klasické“. Abych aspoň poněkud viděla, jak vypadá matematická logika v dnešním pojetí, chodila jsem na přednášky doc. Riegra, který ohlásil seminář na pět semestrů. Z počátku to měl připraveno jakžtakž – hned jsem viděla, že ještě neumí učit, ale v letošním roce velmi plaval, až konečně koncem března přestal přednášet (nešlo o seminář, protože posluchači, ač matematici, nemohli nic dělat, neznajíce věc), upřímně se přiznává, že nemá pokdy na přípravu. Myslím, že jeho snahu silně zabrzdlilo to, že odměny za výběrové přednášky byly od ledna zastaveny – až na odměnu Kahudovi,⁴ kterému si děkanství netroufalo sdělit příkaz ministerstva, že za výběrové přednášky se nic neplatí. Co ten člověk u nás dělá, nepodařilo se mi zatím zjistit; nejspíše bych řekla, že přednáší pedagogiku pro učitelkou větev, protože matematiku nebo fyziku neumí. Je sice bývalým gymnazijním profesorem matematiky a fyziky, ale doktorát, který zplichtil v r. 1950, má hrdý název „Funkce výchovy a vyučování v socialistickém státě“. Pak jsem jen slyšela, že se chtěl habilitovat „u nás“ a sepsal práci o Einsteinově principu relativnosti, kterou se mu přes všechno opovážili odmítnout. Nicméně je docentem, ale jestli také na pedagogiku, nevím. Učitelská větev má u nás poslední ročník, tedy by dlouho pedagogiku u nás nepřednášel. Ale nevím, co u nás přednáší, možná že opravdu něco odborného.⁵

Tady si dělají lidé bůhvíjaké naděje, ale já myslím, že se bude jednat jen o Německu a naše malíčkovost nepřejde na tapetu.⁶ Konečně dost dobrým ukazatelem situace je chování kádrovníků na fakultách, kde zůstávají nejvyššími pány, opření pevně o ministerstvo. Při přijímání dělají zase potíže jako dříve, a kdo má otce zavřeného, má největší potíže, které musí až na ministerstvo. Jsem zvědavá, zda děvče, o které mi jde, to nakonec prosadí. Prý se to doví někdy kolem 15. VII. Jinak jí vyhrožovali, že může zatím do dálkového nebo večerního studia. – Rovněž dělají potíže při povolení studia na jedenáctiletce dětem, jejichž otcové zaplatili milionářskou dávku.⁷ Přitom je nové usnesení strany, že do r. 1960 má být na jedenáctiletkách 96 000 žáků. Také mě zajímalo, že mají být zavedeny zas ruční práce a že mají být zavedeny nové učebnice matematiky. Toto poslední je proti řádění Ed. Čecha,⁸ který chtěl zavést matematické myšlení do mozečků dvanáctiletých dětí tím, že ke každé větě byly podány důkazy. Dopadlo to tak, že nejen děti, nýbrž i kantoři se učili důkazům z paměti, čímž se matematické myšlení jevílo v matematické paměti, tedy to byl paskvil.

Ke Kájovi⁹ patří Sótér¹⁰ a Kosmas a Damian,¹¹ jak jsem si konečně vzpomněla, byli světečtí lékaři. A když jsme u těch jmen: na reálce v Ječné měli ve sboru tři legrační jména: Sótér Vonášek (kreslíř),¹² Pantaleón (to je asi jako „všech svatých“¹³) Engel – franštinář – a Celestin Pastor, což se výtečně hodilo na pátera. Sama jsem objevila při úřadování jedno skutečně existující jméno „Naphtali Strude“ a jiný kolega našel „Benzion Ziegenspeck“. Patří k nevyzpytaným obrátům v ženské duši, že asistentka od Vackové,¹³ dr. Milada Vilímková,¹⁴ třicetiletá, si vzala šedesátiletého žida s takovým nějakým starozákonním jménem, že ihned se pozná, že to musí být žid. Ještě bych jen ráda věděla, zda užila dobrodiní zákona o možnosti ponechat si své rodné jméno.¹⁵ – A když už jsem u drbů: slyšela jsem, že se Mentl¹⁶ se svou druhou ženou rozvedl. Příčina: chorobná žárlivost.

Papír mi vyjel ze stroje. Končím přáním, aby bylo hezky.

Tvá Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, strojopis, 1 list.

^a Nad tímto slovem rukou dopsán výraz blažených.

¹ Bedřiška Naskeová, hospodyně Paulové.

² První celostátní spartakiáda na pražském Strahově v roce 1955.

³ ThDr. h. c. Josef Plojhar (1902–1981), v letech 1948–1968 ministr zdravotnictví.

⁴ Prof. RNDr. et PaedDr. František Kahuda, CSc. (1911–1987), vysokoškolský pedagog, v letech 1953–1954 ministr školství, v letech 1956–1969 byl předsedou Jednoty českých matematiků a fyziků.

⁵ F. Kahuda byl doktorem pedagogiky (1950), ale také doktorem přírodních věd (1952). Roku 1951 se habilitoval v oboru pedagogika. Na MFF UK přednášel pedagogiku.

⁶ Pravděpodobně narážka na ženevskou schůzku, kde měla být od 18. do 21. července 1955 projednávána německá otázka. Setkání představitelů USA, SSSR, Velké Británie a Francie bylo signálem určitého uvolnění vztahů mezi Západem a Východem.

⁷ Zvláštní daň, která měla kompenzovat škody způsobené velmi suchým létem 1947. Vztahovala se na rodiny, jejichž majetek byl vyšší než 1 000 000 Kčs a jejichž daňová povinnost dosahovala v roce 1947 alespoň 50 000 Kčs.

⁸ Prof. PhDr. Eduard Čech, DrSc. (1893–1960), český matematik, od roku 1945 profesor UK. Zabýval se mj. výukou matematiky na středních a měšťánských školách.

⁹ Možná narážka na sv. Karla Boromejského (1538–1584), milánského arcibiskupa, který pomáhal chudým a nemocným – zejména v době morové epidemie. Podle tohoto světce byl pojmenován i předčasně zemřelý bratr M. Paulové.

¹⁰ Možná myšlen Ježíš Kristus. Řecké slovo sóter znamená spasitel.

¹¹ Sv. Kosmas a Damián (žili pravděpodobně v 3. století n. l.), lékaři a křesťanští mučedníci.

¹² Sótér Vonášek (1891–1953), malíř, absolvent akademie výtvarných umění, krajinář, figuralista a portrétista.

¹³ Prof. PhDr. Růžena Vacková (1901–1982), archeoložka, teoretička a historička umění, rovněž jedna z prvních československých docentek a profesorek. V padesátých letech byla odsouzena, roku 1969 rehabilitována a za normalizace se stala signatářkou Charty 77.

¹⁴ PhDr. Milada Vilímková-Munelesová (1921–1991), archeoložka, egyptoložka a historička umění. Její manžel PhDr. Otto Muneles (1894–1967) byl významným českým hebraistou.

¹⁵ M. Vilímková většinou publikovala pod svým rodným jménem.

¹⁶ Prof. MUDr. Stanislav Mentl (1894–1981), významný kardiolog, antropolog, profesor UK.

8

Dopis, 1960, 27. 12., Praha

Drahá Milo,

sice na svátky nedržím, ale když jsi na mne pamatovala na můj svátek, nesmím zapomenout i na svátek Tvůj. Přeji Ti, abys byla zdráva a měla úspěch se svou poslední prací; nepochybuji, že úspěch mít budeš.

Zároveň Tě znovu prosím, abys mi prominula, že zlomyslnost osudu mě donutila, abych místo slavnostní večeře na Štědrý den byla místo u Tebe v posteli a potíla se, abych co nejdříve vypudila bacila chřipky. Utěšuji se jen tím, že při znamenité krmi i nápoji se Tvá rozmrzelost rozptýlila. Omluvit se dříve, jak mi vytkl Tvůj majordomus,¹ jsem se nemohla, protože horečka na mne padla znenadání a čekala jsem věru několik hodin, než jsem podle všech příznaků zjistila, že je to neklamně začátek chřipky.

Pro zasmání Ti posílám epigram, který jsem našla v knize nějakého pisálka, který považoval za svou svatou povinnost napsat r. 1959 knihu: *Masaryk a Rusko předrevoluční*.² Knihu jsem sice nečtla, ale zaznamenala jsem si epigram, který k tomu někdo hůlkovým písmem připsal:

Když vládl nám Hitler – Deutsches Reich,

heiloval doktor Heidenreich;

když vládne nám Chruščov³ slovanský, -

zdravstvujet doktor Dolanský.⁴

Tobě to asi bude ještě víc k smíchu, když toho pána tak zblízka znáš.

Tím končím dobře míněnou, byť krátkou gratulaci, a srdečně Ti na dálku tisku ruku.

Dopis hned spal, abys z něho nechytila bacily. To bych ale zpropadeně nerada.

Tvá Běla

Pokud se týče nové adresy, řídím se tabulkou, která je na bloku, kde bydlíš na Malé Straně, ne na Smíchově – Praha 5. Začnu psát Smíchov, až popřípadě ta tabulka bude změněna. Vinohrady se začlenily celkem do čtyř částí: Praha 1, 2, 3 a 10.⁵ Provedli to důkladně. Divide et impera⁶ nad buržoustskou čtvrtí!^a

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, strojopis, 1 list.

^a Tato věta dopsána rukou.

¹ Pravděpodobně majordomem miní hospodyni Paulové Bedřišku Naskeovou.

² DOLANSKÝ-HEIDENREICH, Julius. *Masaryk a Rusko předrevoluční*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.

³ Nikita Sergejevič Chruščov (1894–1971), v letech 1953–1964 první tajemník KSSS.

⁴ Prof. PhDr. Julius Dolanský-Heidenreich, DrSc. (1903–1975), od roku 1945 profesor dějin slovanských literatur, od roku 1948 člen akčního výboru pražských vysokoškoláků. V roce 1952 se stal vedoucím katedry rusistiky na FF UK. Jeho vlastní jméno bylo Julius Heidenreich, v roce 1945 si ho změnil na česky znějící příjmení Dolanský.

⁵ Narážka na správní reformu, která byla uskutečněna v roce 1960. Největší část Vinohrad připadla Praze 2, 3 a 10, podstatně menší území si rozdělila Praha 1 a 4, kterou Dratková ve výčtu neuvedla.

⁶ Divide et impera: lat. Rozděl a panuj.

9

Dopis, [1965, pravděpodobně podzim, Praha]

Drahá Milo,

píši Ti před dalším odchodem do nemocnice u Lhotky.¹ Tentokrát je to pro podezření z rakoviny levého prsu.

Jednou mě porazil cyklista, a když jsem prohlížela modřiny, všimla jsem si jakési bulky. Obvodní lékař mě ujistil, že je to benigní mastitida,² a tak jsem si toho nevšímala.

Teď jsem měla silnou chřipku, a když jsem vyšla, klesla jsem v mdlobách a sanitka mě dovezla k Charvátovým.³ Tam si dal se mnou práci dvě hodiny výborný asistent Petrášek⁴ a vedle otevřeného nálezu mi dal polepenou obálku s poukazem na II. chirurgickou kliniku.⁵ Obvodní lékař to otevřel a dělal anguva [?], že se stav zhoršil a že bych si to měla dát vyříznout.

Na klinice se mě ujal doc. Frühberger, který mě operoval, měl radost, jak se mu to povedlo a ukazoval to druhým. Pak přivedl na konzultaci dr. Horáčka,⁶ který ode mě něco má doma a četl to, ovšem to mne nesmírně potěšilo. Nakonec přivolali i prof. Lhotku, a všichni se shodli, že se nemusím bát nejhoršího, že i když je tam něco rakovinného, je to tak malé, že se to snadno zlikviduje. A tak hned zítra v 9 hodin nastupuji, místo snad pro mě bude. Jak tam budu dlouho, nevím, ale asi 3 týdny.

Má matka zemřela na rakovinu plic, to bylo zcela beznadějně, i když jí věnovali největší péči. Byla i v Sanopsu,⁷ ale marné vše. Velmi mě potěšíš svou návštěvou, ale raději bych byla, kdybys svůj vzácný čas věnovala Maffii.⁸ Jsi už jediná pamětnice těch časů a nikdo jiný to dokončit nemůže. Kdybys místo návštěvy u mě věnovala ty hodiny na napsání jediné stránky Maffie, byla bych raději. Já píši dějiny Jednoty filozofické,⁹ už jsem také poslední pamětnice, ale co to je proti Tvé Maffii?

Srdečně Tě pozdravuje a líbá

Tvá Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, rukopis, 1 list.

¹ Prof. MUDr. Jaroslav Lhotka (1913–1971), chirurg, působil na II. chirurgické klinice UK.

² Zhoubný zánět prsní žlázy.

³ Prof. MUDr. Josef Charvát, DrSc. (1897–1984), internista, zakladatel a přednosta III. interní kliniky UK.

⁴ Prof. MUDr. Jan Petrášek (nar. 1929), v roce 1965 působil na III. interní klinice Všeobecné fakultní nemocnice šestým rokem.

⁵ II. chirurgická klinika při Všeobecné fakultní nemocnici v Praze. Založena byla r. 1922.

⁶ Zřejmě MUDr. František Horáček, CSc. (1922–1988), radiodiagnostik.

⁷ Původně Sanatorium poštovních zaměstnanců, později zdravotnické zařízení pro prominenty.

- ⁸ Jedná se o práci na pozdější knize *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*.
- ⁹ Studie byla publikována následujícího roku. DRATVOVÁ Albina. *Jednota filosofická v letech 1881–1965. Filosofický časopis*, 1966, roč. 14, s. 265–286.

10

Dopis, 1965, 5. 10., Praha

Drahá Milo,

velmi mě dojíhá Tvá péče o mne, že jsi místo odpočinku se starala o informace od dr. Urbánka a pak jsi se obtěžovala dopisem. Poptávala jsem se po jednotlivcích, ale to není moc instruktivní, kdežto dr. Urbánek do toho vidí odborně a hlouběji. Máš štěstí, že jsi našla tak výtečného lékaře – připomíná mi osobního lékaře FJI¹ dr. Kerzla.² Ten mu také nařizoval šetření a donutil ho, aby odvolal manévry. No a Ty musíš odvolat ten Oxford – jaká to škoda pro naši státní prestiž! Vůbec si myslívám, co bys byla všechno dokázala, vybudovala zde středisko pro východní studia, ale i při Tvé těžké nemoci jsi dokázala ohromně mnoho.

Prof. Lhotka asi opravdu viděl, že to není tak maligní, a proto mi udělal jen ránu asi 10 cm dlouhou svíse nad prsní bradavkou a teď chodím na ozařování dvouminutové třikrát týdně. Bohužel se mi objevila zase nějaká vyvýšeninka vpravo na chrupavce mezi žebry. Hlásila jsem to kdekomu, ale ještě před samou operací profesorovi, ale nikdo nechtěl o tom ani slyšet, jako by ohluchli. Doc. Borek, který mě ozařuje, řekl, že vyčká, co to bude dělat, protože zatím se nedá říci, co to je. Musím vyčkat ještě nějaký čas. Ozařování bude pokračovat ještě přes týden.

Pro Boha Tě prosím, šetři se aspoň ve prospěch Maffie! To už nikdo nedá dohromady historii, jak se připravovala republika. Tou Maffií bys udělala nenahraditelný článek v naší historii. Bohužel Akademie by Ti to měla už vydat, když jsi měla ještě dosti sil. Nešlo by to zařadit, abys to jen diktovala obratné písařce? Psaní na stroji Tě také unavuje a zdržuje. Taková Helena Dvořáková³ všechno jen diktuje, kam by při svých rozsáhlých románech přišla!

Drahá Milo, děkuji Ti za vše dobré, co jsi pro mne udělala, a přeji Ti úlevu v Tvých trampotách, abys ještě napsala, co jiny nedoveđe.

Srdečně Tvá Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, strojopis, 1 list.

¹ Rakouského císaře Františka Josefa I. (1830–1916).

² MUDr. Josef Kerzl (1841–1919), vojenský lékař, později osobní lékař panovníka.

³ Helena Dvořáková (1895–1970), spisovatelka, autorka společenských románů, historických próz a literatury pro mládež.

11

Dopis, 1968, 20. 5., Praha

Drahá Milo,

byla jsem sice na schůzce, ale je to naposled. Je to jen díky Heleně Krchové,¹ která mne až z bytu dovezla, nebyla bych vůbec mohla přijít, [...].^a Patrně jsem stížena artrózou, bolí mne hlavně v kyčli a po krát[ké chůzi?] jsem tak znavena, že nemohu ani na krok. Jinak oběd byl znamen[itý], jen jsme stále litovaly, žes nepřišla, a marně jsme si láma[ly hlavy, co?] se s Tebou děje, když jsi [o] sobě nedala vědě[t]. Považujeme Tě za přesnou a ohleduplnou, jsme [...] nemohly pochopit. Děvčata [ač vědí?] o Tvém díle jen málo, přec jen se dověděly o posledním dílu Tvé Mafie, že to nikdo nemůže napsat než Ty jediná. Jen už aby to vyšlo! Je to úctyhodná práce, na kterou můžeš být hrdá. Jsem zvědava, co o tom budou naši historici psát. Jen závidět [budou muset?].

Děkuji srdečně a dojíám mne, že se[s] i při těžké nemoci starala o můj azyl v Krči. Doufám, že to dobře dopadne, je to nejlepší, co mohu dostat. Musím počkat, až se pro mne najde místo – na pečovatelku si pomalu zvykám, ni ten kluk není zlý. Horší bude, až půjde do Německa, kde bude pracovat u [...], by se učila německy, a paní Říhová odjede na dovolenou s manželem.^b Snad se to nějak vyřeší. Jde jí o byt a telefon, kterého velmi užívá. Jistě takové výhody nikde [...] mít nebude. Odpuť, že tak chybně píši. Souvisí to s mým rozkladem a tělem [...], [...] píši úplně nečitelně, každý si na to stěžuje.^c

Za vše mnohokrát ještě [jednou] děkuji a zůstávám vděčná Běla.

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, strojopis, 1 list.

^a Konce řádků byly napsány mimo dopisní papír a nebyly posléze doplněny. Některá slova jsem doplnila podle kontextu, pokud to nebylo možné, označila jsem všechna podobná místa příslušnou značkou.

^b Z dopisu není jasné, kam přesně patří text *a paní Říhová odjede na dovolenou s manželem*. Doplnila jsem jej podle smyslu. Vpisek se ještě jednou opakuje v pozměněné podobě *a paní Říhová na dovolenou* před zájmeným příslovcem kde.

^c Součástí tohoto dopisu je i žádost Albíny Dratvové o umístění do domova důchodců, která je psána rovněž s mnoha překlepy.

¹ Helena Krchová, spolužačka Dratvové a Paulové z učitelského ústavu.

12

Dopisnice, [1968, říjen, Terezín]

Drahá Milo,

protože jsem pozbyla tužky, nemohu ani psát jako prve. Jsem v Terezíně velmi spokojena, snad je to ještě lepší než v Krči, kde je to příliš strnulé, protože to není zřízeno na takové chudáky, jací [?] jsou zde. Je tu 20 řeholnic řádu sv. Vincence de Pauly,¹ pět [?] světských sester a 2 doktoři, kteří se lépe starají než obvodní lékaři, a prý velmi dobrý

primář. Toho jsem ještě neviděla. Lituji, že jsem se mořila doma s tou potvorou, která o mne vůbec nepečovala. Dělal hlavně dvojí: telefonovala a lítala po světě. Jsem ráda, že tomu je konec, tady je to nesrovnatelně lepší než doma. Srdečně zdraví Běla

MÚA AV ČR, fond Milada Paulová, k. 4, i. č. 113. Originál, rukopis, korespondenční lístek s adresou: Slovnatá paní // PhDr. Milada Paulová // profesor Karlovy univerzity // Janáčkovo nábřeží 59. // Odesílatel: Dratvová Bě. // Terezín, domov důchodců.

¹ Společnost Dcer křesťanské lásky Vincence de Paul (Vincentky) byla založena roku 1633.

Recenzovaly

PhDr. Daniela Brádlarová, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
Doc. PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Resumé

Selective edition of correspondence from Albína Dratvová to Milada Paulová

The collection of letters from the philosopher Albína Dratvová to a historian Milada Paulová covers a period between 1909 and 1968. Initially it was a correspondence of a young girl, who studied at a teaching institute, the second part, which comes from 50's and 60's, shows the communication between two educated women already habilitated and with their own scientific achievements. With the rise of communist dictatorship Dratvová was silenced and her lectures at the university were restricted. The political conditions and the situation at the university became a frequent topic of her letters. She also shared her health problems with her friend Paulová. This preliminary study provides information about the life and studies of both women.

Translated by Lenka Procházková.

Brahda Milo,

píše Ti před delším obdobím do nemocnice u Dlouhých.
Turboval je to pro poděření z rázoviny levého prsu.

Jednou mě porazil cyklista, a když jsem rozjel, byla mášinka
vůně jsem si jehleš bučky. Obvodní lékař mě ujistil, že je to benigní
masťka, a tak jsem si toho nevšímala.

Teď jsem měla slanou chůvku, a když jsem byla, Mladá
jsem u mlodělků a senička mě dovezla k Chavotovým. Tam si dal se mnou
dvě hodiny vyborů, anže se šetrně a vešle oševněného nálega mi del
pulenou oběda s pouhým na II. chirurgickou kliniku. Obvodní lékař to
otěvil a dělal až jara, že se des ghoril a je bych si to měla del vy
řípnout.

Ne šetrně se mě ujel doc. Fröhberger, který oně oparol, měl ra-
stol, že se mu to pravilo a zaparl to drůžku. Pak převál na kon-
mletaci Dr. Kovička, který od mne něco na domě a čítal by, ovšem to mne
nemělo potěšit. Marone přivodali i prof. Lhotka, a všichni se ošedli,
že se nemůžeme del ngoričko, že i když je tam něco rázovinného,
je to del melle, že se to madoo ghorivaji. A tak hned jstna u 9 hodin
nestupují mite smel pro mne buke. Jel tam budu dlouho, navíc, ab
asi 3 hodiny.

Má matka poviela na rázovinu klir, to bylo zele bupatějad, i
když je viorol: nejvíceš péci. Byla i u Lenopau, ale marně vše.

Velmi mě potěšil vna navorstou, ale raději byk byla, bybyo arij
rydmi do věnovle kuffie. Ji už jáně pamětnice těch časů a
mtdojij, to dořonut nemite. Bybyo mtdo navorstou a mne věnovle
by ktdny, na nepodsi jáně dtdat kuffie, lya bych raději do pidi dtdiny
Jmty ptdospit, už jsem deli ktdlbi pamětnice, ale co toji mtdi to
kuffie?

Srdčně Ti ptdoruje a lta!

Tva
Milo.

Dopis A. Dratvové M. Paulové pravděpodobně z podzimu 1965, dok. č. 9
(MÚA AV ČR, fond M. Paulová, k. 4, i. č. 113)

Fond Eduarda Táborského v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka

Eduard Táborský se narodil 18. března 1910 v Praze.¹ Na pražské univerzitě vystudoval práva. V roce 1937 vstoupil do služeb ministerstva zahraničních věcí, kde v letech 1937–1938 vykonával funkci tajemníka ministra Kamila Krofty; na ministerstvu působil až do března 1939. Po německé okupaci českých zemí odešel v dubnu 1939 přes Polsko do Velké Británie. Když se Edvard Beneš vrátil 18. července 1939 ze Spojených států amerických do Londýna, snažil se kolem sebe shromáždit co nejvíce spolupracovníků. Zřídil svou první neoficiální kancelář – Kancelář československé zahraniční akce, resp. Kancelář československého zahraničního ústředí v Londýně. Za svého osobního tajemníka si již v červenci vybral E. Táborského.

Po vzniku Československého národního výboru v Paříži dne 17. října 1939 se kancelář přeměnila v Kancelář prezidia Československého národního výboru. Srdcem kanceláře byl kabinet, do jehož čela Beneš jmenoval svého tajemníka Táborského, který vedl mj. celou prezidentovu písemnou agendu a kterému byl podřízen tzv. důvěrný a politický archiv. V čele kabinetu zůstal E. Táborský i po uznání československé prozatímní vlády v červenci 1940, kdy se kancelář přeměnila v Kancelář prezidenta republiky. E. Táborský se účastnil jako prezidentův tajemník řady politických a diplomatických jednání. S prezidentem E. Benešem navštívil v květnu a červnu 1943 Spojené státy americké a v prosinci téhož roku a opět v roce 1945 Sovětský svaz. Po skončení války a návratu do vlasti se E. Táborský vrátil na ministerstvo zahraničí do diplomatické služby; v říjnu 1945 se stal československým ambasadorem ve Švédsku.

Po abdikaci prezidenta E. Beneše v červnu 1948 rezignoval na svůj úřad i Táborský a zůstal v exilu. V letech 1948–1949 působil jako docent srovnávací státovědy na univerzitě ve Stockholmu. Od roku 1949 pracoval jako profesor politických věd na Texaské univerzitě v Austinu ve Spojených státech amerických. E. Táborský napsal řadu významných právnických, politologických a vzpomínkových prací.² V roce 1990 se stal

-
- 1 Z literatury o Eduardu Táborském: TOMEŠ, Josef. Eduard Táborský. In *Český biografický slovník XX. století*, III. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999, s. 337; VALENTA, Jaroslav. Úvod k českému vydání. In Táborský, Eduard. *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 19–21. Zde i údaje o dalších pracích původce fondu.
 - 2 TÁBORSKÝ, Eduard. *The Czechoslovak Cause. An Account of the Problems of International Law in Relation to Czechoslovakia*, London: H. F. and G. Witherby, 1944; TÝŽ. *Naše věc. Českosloven-*

čestným předsedou Společnosti dr. Edvarda Beneše. Zemřel v Austinu 12. listopadu 1996.

* * *

Osobní archivní fond Eduard Táborský, resp. jeho fragment, byl vytříděn z archivního fondu Edvard Beneš, z oddílu II (1939–1945), jednak z dokumentů týkajících se úřední činnosti osobního tajemníka prezidenta republiky v exilu, jednak z dokumentů osobní povahy. Jádrem písemnosti vzniklo v letech 1939–1945 v Londýně. Celek archiválií sdílel osudy tzv. Benešova archivu.³ Část Benešova fondu vzniklá za druhé světové války byla přestěhována z Velké Británie do osvobozeného Československa a sloučena s dohledanými předválečnými částmi. Fond byl uložen při Kanceláři prezidenta republiky v Praze. Po Benešově abdikaci byl uložen na zámku v Lánech, později s ním, opět na Hradě, intenzivně nakládala Státní bezpečnost. Nakonec byl na dlouhá desetiletí uložen v pražském Ústavu dějin Komunistické strany Československa, resp. marxismu-leninismu. Po roce 1989, kdy fond převzal obnovený Ústav T. G. Masaryka, byl uložen v budově Vojenského historického archivu na pražské Invalidovně.

Benešův fond byl zpracován v letech 2000–2006, Táborského fond byl při jeho archivním zpracování vyčleněn a jako samostatný fond ustaven v roce 2005 v budově Na Florenci v Praze 1, kde tehdy sídlil Archiv Ústavu T. G. Masaryka v péči Masarykova ústavu Akademie věd ČR. Fond s časovým rozsahem 1940–1945, o metrži 0,12 metru uložený v 1 kartonu ustavil tehdejší pracovník archivu Ivan Šťovíček. Zpracování fondu se uskutečnilo v několika etapách mezi lety 2005–2011, dokončeno bylo v budově Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky v Gabčíkově ulici v Praze 8, úkol vykonal Ivan Šťovíček. Inventář byl dokončen v roce 2011. Fond je doplňkem osobního archivního fondu původce v Hoover Institution Archives při Stanfordské univerzitě ve Spojených státech amerických.⁴

* * *

ske ve světle mezinárodního práva za druhé světové války. Praha: Melantrich, 1946; TÝŽ. *Pravda zvítězila.* Deník druhého zahraničního odboje. Praha: Družstevní práce, 1947; TÝŽ. *Prezidentův sekretář vypovídá*, I–II. 2. rozšíř. vyd. Curych: Konfrontace, 1978 a 1983 (jde o Táborského deník z let 1938–1941); TÝŽ. *President Edvard Beneš between East and West 1938–1948.* Stanford: Hoover Institution Press, 1981; české vydání TÝŽ. *Prezident Beneš mezi Západem a Východem.* Praha: Mladá fronta, 1993; TÝŽ. *Beneš z blízka.* In *Edvard Beneš – československý a evropský politik.* Praha: Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, 1994, s. 33–39.

3 Srv. úvodý šestí archivních pomůcek v sedmi svazcích, jimiž je opatřen Benešův fond z archivního souboru Ústavu T. G. Masaryka; ŠŤOVÍČEK, Ivan, BÍLEK, Jan. Sedmdesát let archivního fondu Edvard Beneš. (K 120. výročí narození prezidenta E. Beneše). *Archivní časopis*, 2004, roč. 53, č. 3 a 4, s. 173–195 a 250–264.

4 Preliminary Inventory to the Edward Taborsky Papers, 1938–1956, 10 ms. boxes. Obsahuje rukopisy, deník z válečných let a řadu významných dokumentů z politické činnosti, dokumentů z provenience E. Beneše, Kanceláře prezidenta republiky apod. Pominout neradno ani příslušnou část fondu Kancelář prezidenta republiky v Archivu Kanceláře prezidenta republiky v Praze.

Máme-li fragmentární fond charakterizovat, zjišťujeme, že obsahuje archiválie z let (1919) 1939–1945 (1947) vztahující se k osobě původce a jeho postavení jako osobního tajemníka prezidenta republiky, tj. doklady, korespondenci, rukopisy vlastní a cizí a úřední dokumenty. Při pořádání a zpracování fondu bylo třeba vycházet ze skutečnosti, že vznikl za výše uvedených okolností. Pořádací schéma sleduje zásady zpracování osobních archivních fondů, uložení archiválií se shoduje s inventárním seznamem. Vnitřní skartace nebyla prováděna. Žádné původní nebo starší soupisy písemnosti se nedochovaly. Stav archivního fondu je v zásadě dobrý. Většina písemností je psána česky, slovensky, anglicky, zastoupeny jsou další jazyky. Je nutno zdůraznit, že fond Eduard Táborský náleží ke skupině archivních fondů, jež se ustavily okolo fondu Beneš. Fond Táborský obsahuje celkem 118 inventárních jednotek, které jsou rozděleny do pěti základních věcných skupin. Počet evidenčních jednotek tvoří dva kartony. Zpracovaný fond má rozsah 0,25 metru.

* * *

Archivní fond je spjatý s evidenčním listem Národního archivního dědictví číslo 5022. Fond a pomůcka Eduard Táborský pro archivní soubor Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s., který je na základě smlouvy o součinnosti v péči Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd České republiky, v. v. i., v Praze, zpracoval Ivan Šťovíček. Pomůcka sestavili Jan Bílek, Erik Maršoun a Ivan Šťovíček.⁵ Pomůcka vznikla v počítačovém programu Inventáře (od firmy Bach systém z Olomouce). Jádrem pomůcky, inventární seznam s klasicky uspořádanými údaji o inventárním čísle, obsahu inventární jednotky, jejím časovém rozsahu a čísle hlavní evidenční jednotky (kartonu) je tištěn na stranách 10–16. Text zde předkládaný se opírá o úvod archivní pomůcky (strany 3–6, příloha 8–10), který v podobě požadované podle přílohy číslo 2 k vyhlášce Ministerstva vnitra České republiky číslo 645/2004 Sbírky zákonů v aktuálním znění, kterou se provádějí některá ustanovení zákona o archivnictví a spisové službě, napsali Ivan Šťovíček a Jan Bílek. Přílohou úvodu je přehled Táborského pozůstalosti v Hoover Institution Archives při Stanfordské univerzitě ve Spojených státech amerických. Inventář je vybaven též rejstříky osobním, institucí a zeměpisným.

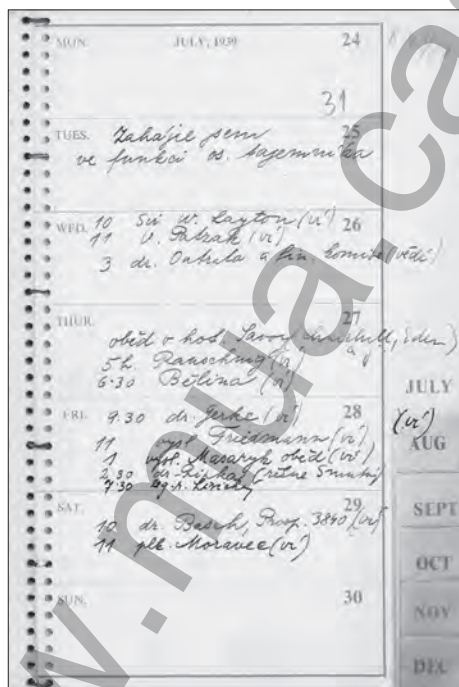
* * *

Při rozboru obsahu a při hodnocení archivního fondu Eduard Táborský zjišťujeme, že dokresluje činnost původce jako osobního tajemníka prezidenta republiky v exilu v letech druhé světové války 1939–1945. Jedná se o nejrozsáhlejší fondovou skupinu úřední i osobní korespondence, další část fondu tvoří cenné vlastní rukopisy a dokumenty z úřední činnosti exilového zřízení. Mezi vlastními rukopisy jsou uloženy diáře, studie o transferu obyvatel a studie Demokracie hospodářská a sociální apod. Mezi dokumenty

5 BÍLEK, Jan, MARŠOUN, Erik, ŠŤOVÍČEK, Ivan. *Eduard Táborský. Inventář Archivu Ústavu T. G. Masaryka*, evidenční číslo pomůcky 5035, Praha 2011, 23 stran. Pomůcka byla po externí oponentuře schválena dne 12. července 2011 pod číslem jednacím MÚA 617/2011.

úřední povahy se nachází texty významných smluv – jako smlouva o Podkarpatské Rusi z roku 1919, československo-sovětská smlouva z roku 1943, československo-britská finanční dohoda, dále dokumenty k ustavení československého státního zřízení v zahraničí, dokumenty vztahující se k československé armádě aj. Fond nebyl badatelsky dosud plně využit (naopak je využíván osobní archivní fond původce v Hoover Institution Archives).⁶

Jan Bilek

Diář E. Táborského z roku 1939, záznam k 25. 7. (AÚTGM, fond E. Táborský, k. 2, i. č. 101)

6 Řada dokumentů byla využita v edicích *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945* (díl I–2, Praha 1998 a 1999), *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945* (Praha 2005) a řadě Dokumenty československé zahraniční politiky, např. *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940* (Praha 2002). V edici *Czechoslovak-Polish Negotiations of the Establishment of Confederation and Alliance 1939–1944* (Praha 1995) byla publikována v Benešových Pamětech nezveřejněná kapitola Československo a Polsko v Druhé světové válce.

E. Táborský hovoří s E. Benešem v den slibu československé vlády v přítomnosti J. Smutného. Velká Británie, Londýn, ul. Park Street, 22. 7. 1940 (AÚTGM, fond E. Beneš, oddíl IV, část 3, k. 19, i. č. 895, sign. 730/g)

Svatba E. Táborského a E. Calderové. Uprostřed E. Táborský, E. Calderová, J. Smutná, vlevo A. Hasal, zcela vpravo J. Smutný. Velká Británie, 15. 10. 1943 (AÚTGM, fond J. Smutný, foto k. 2, i. č. 488, sign. 732)

Návštěva gen. Ingra u Smutných ve Wingrave před odjezdem československé armády do Francie. Zleva J. Ingr, J. Smutný, E. Táborský, S. Ingr, kpt. Podhora. Velká Británie, Wingrave, květen 1944 (AÚTGM, fond J. Smutný, foto k. 2, i. č. 509, sign. 743/7)

V první řadě J. Smutný, E. Beneš, H. Benešová, O. Španiel, E. Táborský v parku u vily manželů Benešových po návratu do vlasti. Sezimovo Ústí, 16. 6. 1945 (AÚTGM, fond E. Beneš, oddíl IV, část 3, k. 17, i. č. 2135, sign. 626/b)

Výroční zpráva Archivu Akademie věd České republiky za rok 2011

V roce 2011 nedošlo u Archivu Akademie věd České republiky (dále A AV) ke změně požadovaných základních identifikačních údajů: sídlil ve své účelové budově v ulici Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8; jeho zřizovatelem byla Akademie věd České republiky. A AV je součástí Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i. (dále MÚA); instituce je samostatné vědecké pracoviště III. vědní oblasti humanitních a společenských věd AV ČR. Akreditace veřejného specializovaného archivu podle zákona 499/2004 Sb. byla udělena dne 16. srpna 2007.

I. Personální podmínky a organizační struktura

Vedení MÚA AV ČR. Ředitel: PhDr. Luboš Velek, PhD.; zástupkyně ředitele pro archivní činnost: PhDr. Marie Bahenská, PhD.; zástupce ředitele pro vědecko-výzkumnou činnost: Prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.; vědecká tajemnice: Mgr. Lucie Merhautová, PhD.

Oddělení institucionálních fondů od roku 1952. Vedoucí: PhDr. Daniela Brádlarová, PhD.; pracovníci: Mgr. Jan Boháček; PhDr. Jan Hálek, PhD.; Mgr. Vlasta Mádllová; PhDr. Jiřina Kalendovská (úvazek 20 %).

Oddělení osobních a institucionálních fondů do roku 1952. Vedoucí: PhDr. Milena Josefovičová, PhD.; pracovníci: PhDr. Marie Bahenská, PhD.; PhDr. Hana Kábová, PhD.

Oddělení badatelná (od 1. 3. 2011 součást Oddělení institucionálních fondů od roku 1952). Vedoucí: PhDr. Jan Chodějovský, PhD.

Oddělení dějin Akademie věd. Vedoucí: PhDr. Martin Franc, PhD.; pracovníci: PhDr. Miroslav Kunštát, PhD. (50 %); Doc. PhDr. Alena Míšková, PhD. (50 %).

Oddělení Archiv ÚTGM. Vedoucí: Mgr. Jan Bílek (do 31. 7. 2011), PhDr. Marie Bahenská, PhD. (od 1. 8. 2011 pověřena vedením oddělení); pracovníci: Zuzana Jirsová; PhDr. Helena Kokešová; Mgr. Vlasta Quagliatová (75 %).

Oddělení Knihovna MÚA. Vedoucí: PhDr. Michaela Tydlitátová (50%); pracovníci: Bc. Eva Vondráčková (do 31. 8. 2011); PhDr. Irena Kraitlová (od 1. 9. 2011; 50 %).

II. Celkové množství uložených archiválií

1. Celkem archivních souborů (fondů a sbírek): 642 (oproti minulému roku + 7). Počet běžných metrů: 4768,95 (oproti minulému roku + 45,95). Celkový počet evidenčních jednotek: 204 097 (+ 486). Počet zpracovaných evidenčních jednotek: 59 159 (+ 16).

2. Stupeň zpracovanosti archivních souborů: Nezpracováno 3190,00 bm (66,89 %). Zpracováno 1578,95 bm (33,10 %), z toho inventarizováno 1197,44 bm (25,10 % z celkové metráže fondů).

3. Počet archivních pomůcek: 389 (z toho je 226 inventářů, 11 částí sdružených a skupinových inventářů, 56 dílčích inventářů, 86 prozatímních inventárních seznamů, 8 katalogů, 1 soupis dokumentů, 1 průvodce). Oproti minulému roku došlo k nárůstu o 2 pomůcky.

III. Výběr, zpracování a využívání archiválií

1. Výběr archiválií

Počet protokolů o provedeném skartačním řízení: 10 (4 původci z AV ČR – rozsah převzatých dokumentů: Kancelář AV ČR – 10,94 bm; Ústav analytické chemie AV ČR – 1,80 bm; Středisko společných činností AV ČR – 3,12 bm; Slovanský ústav AV ČR – 2,56 bm). Množství převzatých archiválií: 18,42 bm (oproti minulému roku: + 1,11 bm). Množství zlikvidovaných písemností: 56,40 bm (– 16,52 bm). Počet protokolů o provedeném mimoskartačním řízení: 14. Množství převzatých archiválií (fondy: Doležal Jiří – 0,72 bm; Fiala Jan – 0,20 bm; Hamatová Eva – 0,96 bm; Kaizl Josef – 0,37 bm; Leška Oldřich – 3,00 bm; Sběrka Zdeňka Mahlera – 0,01 bm; Masaryk Tomáš Garrigue – 0,01 bm; Posejpal Václav – 3,72 bm; Robek Antonín – 15,60 bm; Spunar Pavel – 3,20 bm; Špét Jiří – 0,24 bm) : celkem 28,03 bm (oproti minulému roku – 4,04 bm). Sumarizace vnějších změn: 22 přírůstků v rozsahu 46,45 bm. Z toho bylo 15 přírůstků k existujícím fondům, 7 přírůstků se vznikem nového fondu.

2. Zpracování archiválií

Zpracovány 3 fondy (oproti minulému roku – 4) v rozsahu 6,26 bm (– 7,12 bm). Nové pomůcky: Milan Kudělka, Jaroslav Průšek, Eduard Táborský.

3. Využití archiválií

Počet badatelů: 197, z toho 36 cizinců (oproti minulému roku + 37 všech badatelů). Badatelských návštěv: 620 (+ 70). Vyhledáno a připraveno badatelských objednávek: 2415 (+ 636). Počet reversů: 3 (celkem 22 evid. jednotek). Počet rešerší: 65 (+ 23).

4. Publikáční činnost a další aktivity

Viz Zprávu o činnosti MÚA za rok 2011 pro AV ČR a databázi ASEP, které jsou přístupné přes webové stránky instituce.

IV. Stav archiválií

Nedošlo ke změně podmínek, za nichž byla akreditace udělena. Bezpečnostní kopie nebyly zhotovovány. V roce 2011 byla díky finanční dotaci AV ČR zhotovena faksimile archivních kulturních památek č. 32 (tzv. zakládací listina České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění ze dne 5. prosince 1892 z archivního fondu Česká akademie věd a umění) a č. 148 (Diplom Nobelovy ceny za chemii, udělený Královskou švédskou akademií věd ve Stockholmu v roce 1959 Jaroslavu Heyrovskému za objev a vývoj polarografické analytické metody z archivního fondu Osobní fond Jaroslava Heyrovského. 1896–1980).

Uskutečnily se prověrky fyzického stavu archivních kulturních památek. Hodnoty tepla a vlhkosti v depozitářích stabilně odpovídaly hodnotám daným legislativou.

V. Konzervace a restaurování archiválií

Nebylo prováděno.

VI. Knihovna

Přírůstek knihovny MÚA AV ČR za rok 2011 činil 519 zkatologizovaných svazků. Katalogizační záznamy knihovny je možno vyhledat na webových stránkách ústavu. V roce 2011 knihovna uskutečnila 697 výpůjček. Knihovna zajišťuje distribuci publikací vydávaných pracovištěm (výměna, prodej, dary).

Marie Bahenská a kol.

Regionální vlastivědná periodika a jejich místo v historiografii

Státní oblastní archiv v Praze, Státní okresní archiv Benešov a Muzeum Podblanicka uspořádaly ve dnech 24. a 25. listopadu 2011 v zámku Vlašim konferenci na téma Regionální vlastivědná periodika a jejich místo v historiografii.

Úvodní referát *Regionální historická periodika v evropském kontextu* přednesl Jaroslav Pánek. Charakterizoval časopis jako živý organismus, který odráží stav oboru a zároveň obor spoluvytváří. Osudy periodik jsou v současné době ovlivněny úsilím nalézt východisko ze slepých uliček snah o univerzálně platnou metodiku hodnocení výzkumu. Kvantitativní metodika, jíž byla v České republice dána přednost, neřeší otázky kvality publikačních výstupů. Evropský referenční index pro humanitní obory (ERIH)

se zaměřil na mezinárodní dosah posuzovaných periodik a jejich srovnatelnou vědeckou kvalitu. Na seznam ERIH se dostala i naše regionální periodika *Časopis Matice moravské*, *Opera historica* (České Budějovice), *Theatrum europeum* a *Východočeský sborník historický* (obojí Pardubice), evropská databáze je nadále otevřená. Oproti evropské je naše domácí kvantitativní metodika rigidnější. Opomíjení nedatabázových periodik (tj. nezařazených na seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik) má nepříznivý dopad na regionální časopisy. Proto je na místě výzva k podpoře badatelské práce v regionálních institucích, úsilí o kvalitní periodika, revize vydavatelských aktivit, docenění redakční činnosti, zajištění odborníků do redakčních rad, naplňování formálních kritérií pro recenzované časopisy. Je vhodné ze stávajících doporučení vytěžit to, co je v nich smysluplné. Dle J. Pánka tvoří regionální bádání již dvě století jeden z pilířů evropské historiografie a je dobré jej udržet.

V navazujícím příspěvku se Eva Procházková věnovala *Genezi regionálních vlastivědných periodik na Benešovsku a Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka*, jehož jubileum – vydání 50. svazku – bylo podnětem k uspořádání celé akce. Zdeněk Brandl zmapoval se svými kolegy Lubomírem Hanelem, Václavem Kovaříkem a Pavlem Pešoutem *Padesát let přírodovědeckého výzkumu na Podblanicku*. Daniel Doležal prezentoval *Archivní periodika ve středních Čechách*, tedy vydavatelské aktivity Státního oblastního archivu v Praze a všech dvanácti okresních archivů Středočeského kraje. Jaromír Kubiček pohovořil o *Vlastivědných periodikách na Moravě do roku 1948* a Luboš Kačírek představil *Vlastivedné zborníky slovenských múzeí*.

V následujících vystoupeních zazněly zpravidla různě pojaté charakteristiky vydavatelských aktivit jednotlivých institucí, resp. konkrétních periodik. Bohumil Jiroušek přednesl příspěvek o *Regionálních dějinách v Časopise Společnosti přátel starožitností v letech 1946–1962*, přičemž akcentoval skutečnost, že časopis udržoval povědomí o historii v nezkrasleném duchu a přinášel významné bibliografické stati. Václav Potoček se zaměřil na *Vydavatelskou činnost Svatoboru*, jež má stopadesátiletou tradici. Helena Stejskalová pohovořila o *Historii vydavatelské činnosti Jihočeského muzea v Českých Budějovicích*, Milan Svoboda představil *Fontes Nissae a jeho předchůdce včetně sborníků německé provenience* a Bohumír Roedl *Česky a německy psaná periodika českého pohraničí na příkladu vlastivědných sborníků v Lounech, Žatci a Podbořanech*. Petr Koval' se věnoval tématu *Kultúrne osvetový a vlastivědný charakter regionálneho týždenníka Šariš 1930–1938*, Daniela Coganová provedla rozbor *Vlastivědných sborníků Českého ráje a Podkrkonoší v redakci učitelských jednot*, Antonín Barcuch pojednal o *Sborníku Ostrava téměř padesátiletém (1963–2011)* a Markéta Skořepová referovala o *Vlastivědných sbornících na Pelhřimovsku*. Karol Bílek promluvil o *Potížích vlastivědných časopisů Českého ráje po roce 1945* a Lenka Dědečková o *Zpravodaji Šrámkovy Sobotky*.

Tři referáty analyzovaly možnosti využití regionálních periodik pro různé obory. Lubomír Procházka sledoval *Lidové stavitelství v příspěvcích Sborníku vlastivědných prací Podblanicka*, Jiří Roháček se zajímal o *Regionální periodika a jejich význam pro*

poznání českého epigrafického fondu, Eduard Šimek pohovořil o *Regionálních časopisech a numismatice*.

První den jednání uzavřel příjemný společenský večer v benešovském hotelu Benica, jehož hlavním programem bylo působivé vystoupení vokálně-instrumentálního souboru dobových nástrojů Chairé – Příbram, řízeného Josefem Krčkem.

Druhý den konference zahájila Jiřina Kádnerová referátem *Regionální vlastivědná periodika – významný pramen regionálních bibliografií krajských knihoven*. Následoval podnětný příspěvek Václavy Horčákové *Regionální vlastivědná periodika v Bibliografii dějin Českých zemí*.

Další referenti charakterizovali opět vývoj jednotlivých časopisů. Marcela Sucho-melová pohovořila o *Československu a Černokostelecku ekobotanika a pedagoga Josefa Oldry Novotného (1885–1964)*, Irena Veverková se věnovala *Ohlédnutí za historií Slánského obzoru*, Jiří Bouda pojednal o *Historicko vlastivědném sborníku Muzea jižního Plzeňska v Blovicích*, Jiří Bašta vylíčil peripetie popularizace *Časopisu Krkonoše* a Vlastimil Málek minulost *Vlastivědného sborníku Krkonoše-Podkrkonoší*. Hana Kábová vystoupila s referátem na téma *Josef Vítězslav Šimák a vlastivědné časopisy (teorie a praxe)*, Václav Bartůšek se zajímal o *Tematiku piaristů v regionálních vlastivědných periodikách i historiografii jako celku po roce 2000*.

Závěrečného slova se ujal Jaroslav Pánek. Shrnul, že ke vzniku regionálního periodika vedlo vždy nakumulování určitého kulturního kapitálu, jeho zánik zapříčinily různé okolnosti. Příspěvky se věnovaly jak této problematice, tak struktuře periodik s poukazem na jejich proměny, sociálnímu zázemí vydávání (autoři, odběratelé, čtenáři), zaměření časopisů (míra popularizace a soustředění na základní výzkum). Docházelo ke komparacím v rámci jednoho regionu, v rámci jednoho periodika (porovnávání vývojových etap) či ke srovnání na sebe navazujících časopisů. Takový přístup může být jistě cenným podkladem pro syntetizující pohled. Diskuse se věnovala především problémům budoucnosti: Podstatným úkolem vydávaných časopisů by mělo být i nadále otiskování kvalitních textů a šíření nových poznatků. Debatovalo se též o historické bibliografii a digitalizaci časopisů. Dějiny časopisectví tvoří podstatnou část evropských společenských a kulturních dějin. Jedná se o téma nosné, obohacující, důležité pro poznání minulosti i pro diskusi o budoucnosti.

Hana Kábová

PhDr. Jaroslava Hoffmannová

Naše dlouholetá kolegyně z akademického archivu, historička a archivářka PhDr. Jaroslava Hoffmannová (* 18. 3. 1942 v Kamenici u Jihlavy) nedávno oslavila sedmdesáté narozeniny. Stručnou charakteristiku jejich životních a profesních osudů přinesly již články publikované při jejich dřívějších jubileích.¹

Její odborné aktivity jsou spjaté jednak s Jihlavou, kde působila v letech 1965–1972 v Okresním archivu (nejprve jako odborná archivářka a od roku 1968 jako ředitelka), jednak s Prahou, kde absolvovala studium historie a ruštiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a od roku 1973 s krátkou přestávkou pracovala v několika předních vědeckých institucích – Národním muzeu (1973–1976), Národním technickém muzeu (1977–1983), Státním ústředním archivu (1984–1996) a Archivu Akademie věd v Praze (1996–2003, poté ještě do r. 2009 na částečný úvazek).

Svůj počáteční odborný zájem o obecné dějiny nemohla náležitě rozvinout, zůstalo jen u diplomové práce (posléze obhájené i jako disertační) *Vliv 1. světové války na hospodářský rozvoj Argentiny*. Jihlavský archiv nabízí cenné dokumenty, díky nimž napsala monografii *Vystěhovalectví z Polně do Severní Ameriky ve druhé polovině 19. století*,² sestavila rodový vývod vídeňského starosty a rakouského prezidenta Franze Jonase, rodově spjatého s Kamenicí u Jihlavy,³ a spolu s manželem Františkem Hoffmannem zpracovala písemnou pozůstalost vídeňského a jihlavského archiváře Emanuela Schwaba.⁴ Nucený odchod z Jihlavy, který následoval za změnách politických poměrů jako postih účasti na aktivním společenském dění v roce 1968,⁵ znamenal další přerušení slibně se rozvíjející badatelské práce a potíže se zaměstnáním z politických důvodů až do roku 1983.

- 1 Vlastimil SVĚŘÁK napsal u příležitosti šedesátin J. Hoffmannové článek do *Vlastivědného sborníku Vysočiny, oddíl věd společenských* (VSV VS), 2002, sv. 13, s. 248–257 (s bibl. 1965–2002), a do *Jihlavské archivní ročenky*, 2002, sv. 4, s. 205–207; Hana KÁBOVÁ připomněla 65. narozeniny J. Hoffmannové v *Archivním časopisu* (AČ), 2007, roč. 57, s. 43–44 (s bibl. 2003–2006), a letošní jubileum v *AČ*, 2012, roč. 62, s. 76–78 (s bibl. 2007–2011).
- 2 HOFFMANNOVÁ, J. *Vystěhovalectví z Polně do Severní Ameriky ve druhé polovině 19. století*. Havlíčkův Brod: Nakladatelství Vysočiny, 1969.
- 3 TÁŽ, J. Zur Ahnentafel des Bundespräsidenten Franz Jonas. In *Genealogica et heraldica*. 10. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Wien 1970. Kongressberichte. Wien: Verlag der Medizinischen Akademie, 1972, s. 239–245; TÁŽ. Rakouský spolkový prezident Franz Jonas a jeho rodový vývod. *VSV VS*, 1995, sv. 9, s. 43–59.
- 4 HOFFMANNOVÁ, J., HOFFMANN, František. *Písemná pozůstalost JUDr. Emanuela Schwaba, (1823) 1874–1945*. Jihlava: Okresní archiv, 1968 (rozmožněný inventář).
- 5 K tomu srv. HOFFMANNOVÁ, J. Srpen 1968 v Jihlavě. *VSV VS*, 2008, sv. 16, s. 115–132.

V Archivu Národního muzea zinventarizovala písemnou pozůstalost Františka Palackého,⁶ upozornila na význam dochované korespondence Palackého se snoubenkou a později manželkou Terezií, rozenou Měchurovou,⁷ a navrhla část libreta pro připravovanou expozici českých dějin (instalovanou posléze v Lobkovickém paláci na Pražském hradě). Během několikaměsíčního zaměstnání v Okresním archivu Praha – východ se sídlem v Nehvizdech v letech 1976–1977 zpřístupnila fond Okresní péče o mládež a jiné sociální spolky Brandýs nad Labem.⁸

V Národním technickém muzeu se věnovala zpracování evidenčních pomůcek k muzejním sbírkám, s Františkem a Jaroslavou Jílkovými připravila čtyři svazky soupisu prací *Dějiny výrobních sil v české historické práci* za léta 1973–1976 (vyd. 1980–1985). Kromě toho publikovala cenné studie k dějinám tiskařství.⁹

Následujících téměř třináct let pracovala ve Státním ústředním archivu. Zde se podílela na vydání faksimilií *Zřizování cvičiště zbraní SS Benešov a poválečná obnova území 1942–1950* (1987, s Jiřinou Junčovou) a *Hradecký program na stránkách denního tisku, duben 1947–březen 1948* (1989, s Rudolfem Kadorkem), na zpřístupnění rodinného archivu Metternichů (zejména archivní pomůcky RA Metternichů, Francisco-Georgicum, Reichsständisches, 1494–1806, prozatímní inventární seznam, 1986; RA Metternichů, Acta Clementina, osobní rejstřík, 1987; Soupis rukopisů ve fondech RA Metternichů, 1992),¹⁰ spolupracovala na scénářích k výstavám (zvl. Velká francouzská

- 6 HOFFMANNOVÁ, J. *Písemná pozůstalost Františka Palackého a jeho blízkých, 1772–1968*. Praha: Archiv Národního muzea, 1976 (rozmnožený inventář). Srv. TÁŽ. Písemnosti Františka Palackého, AČ, 1975, roč. 25, s. 67–75; TÁŽ. František Palacký, jeho pojetí archivnictví a písemná pozůstalost. In *František Palacký 1798–1998. Dějiny a dnešek*. Ed. František Šmahel, Eva Doležalová. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999, s. 199–210.
- 7 TÁŽ. František Palacký and His Wife Terezie. *East European Quarterly*, 1981, roč. 15, č. 1 (Spring), s. 117–126.
- 8 TÁŽ. Okresní péče o mládež v Brandýse nad Labem. *Středoevropský sborník historický*, 1980, roč. 15, s. 151–161; srv. TÁŽ. K vývoji sociální péče o děti a mládež v Čechách. *Sborník archivních prací* (SAP), 1982, roč. 32, č. 2, s. 419–445.
- 9 Viz zejména HOFFMANNOVÁ, J. Tiskařství (1800–1870). In *Studie o technice v českých zemích 1800–1918*. III. Sborník NTM v Praze, č. 21. Praha: NTM, 1985, s. 154–191; TÁŽ. Tiskařství (1870–1918). In *Studie o technice v českých zemích 1800–1918*. IV. Sborník NTM v Praze, č. 22. Praha: NTM, 1986, s. 166–202; TÁŽ. Dějiny tiskařství v českých zemích v dosavadní literatuře. *Dějiny věd a techniky*, 1982, roč. 15, s. 106–116; TÁŽ. Tiskařství a průmyslová revoluce. *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – literární historie*, 1984, roč. 29, č. 3, s. 153–193; TÁŽ. Tisk map v českých zemích, *Z dějin geodézie a kartografie*, 1985, sv. 3, s. 45–54. Dále řada speciálních studií, z pozdějších např. HOFFMANNOVÁ, J. Technické provedení obrazové části Ottových „Čech“. *Strahovská knihovna*. Sborník Památníku národního písemnictví, 1985–1986, sv. 20–21, s. 265–288.
- 10 Základní informace o fondu viz HOFFMANNOVÁ, J., KAHUDA, Jan. Rodinný archiv Metternichů, Plasy, RAM, 1209–1935. In *Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, díl 1, sv. 3. Praha: Odbor archivní správy MV, 2005, s. 270–277. Dále viz např. HOFFMANNOVÁ, J. Rukopisy ve fondu Rodinný archiv Metternichů. *Paginae historiae*. Sborník Státního ústředního archivu v Praze, 1994, roč. 2, s. 175–198.

revoluce a české země, Lobkovický palác, 1989) a na jiných úkolech (např. soupis pracovníků Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců¹¹). Soustavný zájem o využití moderních technologií v archivnictví ji vedl k přípravě edice CD-ROM *Kancléř Metternich a jeho doba*, a to v česko-německo-anglické verzi (1991–1994).¹² Nejen svými archivními pomůckami, ale i teoretickými články ve Slovenské archivistice a v Archivním časopise přispěla k diskusi o osobních, rodinných a rodových fondech.¹³ Její tvůrčí přístup při zpracování těchto specifických fondů je stále inspirativní.

V Archivu Akademie věd zpřístupnila rozsáhlé osobní archivní fondy: Václav Novotný (inventář 1997; 45 kartonů, 1 desky, 10 kartoték), Josef Zubatý (inventář 1998, 44 kartonů, 1 desky) a Jaroslav Werstadt (inventář 2003; 45 kartonů, 1 desky, 1 kartotéční krabice). Jednalo se o obsahově i archivně zajímavé celky, proto o nich publikovala samostatné studie.¹⁴ Statečnému historikovi a archiváři J. Werstadtovi, apelujícímu na důležitost svobody vědeckého bádání, věnovala životopisný příspěvek¹⁵ a editovala cennou dokumentaci *Provolání k československé veřejnosti z 21. února 1948*, zachovanou ve Werstadtově osobním fondu.¹⁶ Jednalo se o dosud téměř neznámou výzvu předních osobností politického a kulturního života k obraně demokracie v Československu. J. Hoffmannová neustávala ani v dalších aktivitách. Spolupracovala na scénářích výstav

-
- 11 HOFFMANNOVÁ, J. a kol. Pracovníci Státního ústředního archivu v Praze a jeho předchůdců. In BABIČKA, Václav, HOFFMANNOVÁ, J. a kol. *40. výročí Státního ústředního archivu v Praze*. Praha: Státní ústřední archiv, 1994, s. 27–153.
 - 12 HOFFMANNOVÁ, J. Edice CD-ROM (Compact Disk – Read Only Memory). *Archivní bulletin* (Praha, Státní ústřední archiv), 1991, roč. 2, č. 1, (8) s; TÁŽ. Pokus o využití CD-ROM v českém archivnictví. *AC*, 1992, roč. 42, s. 78–83; TÁŽ. Příprava edice CD-ROM „Kancléř Metternich a jeho doba“. *AC*, 1992, roč. 42, s. 129–138; TÁŽ. Historické prameny na optických discích. *ČČH*, 1995, roč. 93, s. 686–701. Ukázka edice vyšla 1992, plná verze 1994: HOFFMANNOVÁ, J. a kol. *Kancléř Metternich a jeho doba – Kanzler Metternich und seine Zeit – Chancellor Metternich and His Time*. Edice CD-ROM. Státní ústřední archiv v Praze, Rodinný archiv Metternichů, Acta Clementina 8, tzv. Memoranda. Praha: Archivní správa MV, zpracovala Albertina Icome, 1994 (1627 regestů v německém znění, z toho více než třetina dokumentů /tj. 4679/ ve faksimile).
 - 13 HOFFMANNOVÁ, J. K problematice písemných pozůstalostí. *Slovenská archivistika*, 1984, roč. 19, č. 2, s. 141–145; TÁŽ. Osobní, rodinné a rodové archivy. *AC*, 1995, roč. 45, s. 221–229.
 - 14 TÁŽ. Václav Novotný (1869–1932) a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd České republiky. *SAP*, 1998, roč. 48, č. 1, s. 325–355 (Doplňující sdělení [...]). *SAP*, 1998, roč. 48, č. 2, s. 215; TÁŽ. Josef Zubatý a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd ČR. *Listy filologické*, 1999, roč. 122, 215–221; dále úvodý k inventářům osobních fondů: TÁŽ. Václav Novotný (* 1869 – + 1932). In *Archivní přehled*. Práce z Archivu Akademie věd, řada D, sv. 1. Ed. Hana Barvíková. Praha: Archiv AV ČR, 2004, s. 77–90; Jaroslav Werstadt (* 1888 – + 1970). Tamtéž, s. 129–145; Josef Zubatý (* 1855 – + 1931). Tamtéž, s. 146–158.
 - 15 TÁŽ. Jaroslav Werstadt, historik a archivář zapomenutý? In *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Ed. Tomáš Borovský, Libor Jan, Martin Wihoda. Brno: Historický ústav FF MU, Historický ústav AV ČR, Matice moravská, 2003, s. 177–188.
 - 16 TÁŽ. *Provolání k československé veřejnosti z 21. února 1948*. Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003.

o Giacomo Casanovovi a Františku Palackém (obojí 1998). S kolegyní Janou Pražákovou, za pomoci řady archivářů České republiky, připravila *Biografický slovník archivářů českých zemí* (2000),¹⁷ obsahově cenný a metodicky podnětný. Jako přední znalkyně vývoje českého archivnictví přednesla na podzim 2001 na konferenci v Jindřichově Hradci nejen úvodní referát Archivy a archiváři ve XX. století, ale také vystoupila s příspěvkem na téma Ženy v archivnictví.¹⁸ Druhé z témat jí bylo vždy velmi blízké a zájem o ně se projevuje i v jejích dalších publikačních výstupech.¹⁹ Zvláště půvabná je její stat' *Z historických a archivních zájmů Elišky Krásnohorské*.²⁰

Od roku 2000 se J. Hoffmannová zaměřila v souvislosti s aktuálními úkoly svého pracoviště na bádání o institucionálním zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích. V roce 2009 jej úspěšně završila knihou věnovanou vývoji institucionalizace společenskovedního výzkumu v letech 1848–1952.²¹ Kromě toho shromáždila četné doklady činnosti prezidentů České akademie věd a umění²² a studovala podrobně protokoly schůzí Královské české společnosti nauk.²³

Stále sleduje možnosti využití moderní technologie v archivnictví²⁴ a inspiruje k dalším badatelským úkolům – bohužel zatím bez větší odezvy zůstává její podnět k důkladné evidenci hrobů historiků a archivářů.²⁵

-
- 17 HOFFMANNOVÁ, J., PRAŽÁKOVÁ, J. *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha: Nakladatelství Libri, 2000; též *Biografický slovník archivářů českých zemí (BSAČZ)* po dvou letech. *AČ*, 2002, roč. 52, s. 153–159.
- 18 HOFFMANNOVÁ, J. Archivy a archiváři ve 20. století. In *Archiváři ve XX. století*. Uspoř. Jiřina Psiková. Jindřichův Hradec: Státní okresní archiv, 2002, s. 5–11; TÁŽ. Ženy v archivnictví. Tamtéž, s. 13–18.
- 19 TÁŽ. První generace žen v pražských archívech. *Documenta Pragensia*, 1996, sv. 13, s. 327–337.
- 20 TÁŽ. Z historických a archivních zájmů Elišky Krásnohorské. *Minulosti západočeského kraje*, 1998, sv. 33, s. 81–94.
- 21 TÁŽ. *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848–1952*. Práce z Archivu Akademie věd, řada B, sv. 18. Praha: Archiv AV ČR, vědecký útvar Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., 2009. Srv. přípravnou studii: TÁŽ. *Institucionální základna společenskovedních oborů v českých zemích v polovině 19. století*. In *Studie a články. K dějinám vědy a vědeckých institucí*. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 7. Praha: Archiv AV ČR, 2002, s. 139–178.
- 22 TÁŽ. Prezidenti České akademie věd a umění. Přehled pramenů, literatury, výtvarných zdopobení a památných míst spjatých s jejich působením. In *Instituce, osobnosti, ideje a struktura vědy v českých zemích*. Práce z Archivu Akademie věd, řada A, sv. 9. Ed. Alena Mišková, red. Hana Barvíková. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 2007, s. 135–194. Srv. TÁŽ, Antonín Randa, prezident České akademie. In *Prof. Dr. Antonín Randa. Zakladatelská osobnost pražské civilizistiky*. Sborník prací k 175. výročí narození a 95. výročí úmrtí. *Memorabilia iuridica*, sv. 6. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 46–55.
- 23 TÁŽ. Přednášková činnost Královské české společnosti nauk 1890–1952. *Práce z dějin Akademie věd*, 2011, roč. 3, s. 1–36.
- 24 Např. HOFFMANNOVÁ, J. Internetové stránky jako nová forma vlastivědné práce (na příkladu Kamenice u Jihlavy). *Vlastivědný věstník moravský*, 2005, roč. 57, č. 1, s. 77–80.
- 25 TÁŽ. *Hroby archivářů a historiků v českých zemích*. Praha: Česká archivní společnost, 2009. Textový soubor (133 kB), přístupný na http://www.cesarch.cz/data/fil_0028.doc.

Několik posledních let se J. Hoffmannová věnuje důkladnému studiu životních osudů a díla historika Václava Novotného. Zatím publikovala studii o jeho univerzitním působení,²⁶ rozbor korespondence s Jaroslavem Golle,²⁷ cenný příspěvek o osobnostech, které hrály důležitou roli v historikově životě, – o jeho učitelích, kolezích a žácích,²⁸ o Novotného přátelském vztahu s brněnským archivářem Bohumilem Navrátilem²⁹ a o jeho otci.³⁰ Badatelský zájem o V. Novotného se jí propojil s rodným krajem: připravila edici historikovy korespondence s Augustinem Kratochvílem, římskokatolickým duchovním, který kaplanoval v letech 1892–1894 v Kamenici u Jihlavy a věnoval se na Moravě historické a vlastivědné činnosti.³¹ Na Novotného měl vazby rovněž Livingstone Porter, narozený v Praze jako syn amerického misionáře Johna Solomona Portera. J. Hoffmannová sledovala jeho vědecký zájem o slovanské dějiny a kontakty s českým prostředím.³² Těšíme se tedy na její knihu o V. Novotném, neboť zajisté rozšíří naše dosavadní znalosti o vývoji české historiografie od 90. let 19. století do 30. let století 20.

Přehlížím-li dosavadní dílo J. Hoffmannové, budí ve mně uznání a respekt jednak vnitřní síla a zodpovědnost, s nimiž se několikrát vypořádala s nuceným přetržením práce v rozvíjejícím se badatelském výzkumu, jednak svědomitost a skutečné zaujetí, s nimiž se pouštěla do nových odborných úkolů. Přes tematickou pestrost se dílo J. Hoffmannové vyznačuje určitou jednotou danou tím, že jako historička i archivářka netříští své pracovní síly a soustřeďuje se vždy pouze na několik konkrétních témat. Právě ona soustředěnost provází vznik jejích analytických studií, z nichž je patrná zároveň znalost kontextu zkoumané problematiky. Důvěrnou práci s detailem a hledání odpovědí na

-
- 26 TÁŽ. K univerzitnímu působení Václava Novotného. *Mediaevalia Historica Bohemica*, 1999, sv. 6, s. 161–198.
- 27 TÁŽ. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Václava Novotného. In *Našim jubilantkám (Sborník příspěvků k poctě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové)*. Přípr. Alena Pazderová za spolupráce Jana Kahudy. Praha: Státní ústřední archiv, 2000, s. 102–111.
- 28 TÁŽ. Václav Novotný (1869–1932) – žák, kolega a učitel. In *Jaroslav Goll a jeho žáci*. Ed. Bohumil Jiroušek, Josef Blüml, Dagmar Blümllová. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Historický ústav (ed. *Historia culturae VI. Studia 5*) – Nová tiskárna Pelhřimov, 2005, s. 395–417.
- 29 TÁŽ. Přátelství historiků Václava Novotného a Bohumila Navrátila. In *Historici na brněnské univerzitě*. Devět portrétů. Brno v minulosti a dnes. Supplementum 6. Uspoř. Tomáš Borovský. Brno: Archiv města Brna, 2008, s. 35–60.
- 30 TÁŽ. Literární a hudební dílo Václava Novotného, ředitele hlavní školy v Ivančicích v letech 1862–1873. In *Muzeum Brněnska*. Sborník 2010. Předkláštěří: Muzeum Brněnska 2010, s. 98–110.
- 31 TÁŽ. Vzájemná korespondence Augustina Kratochvíla a Václava Novotného. *Práce z dějin Akademie věd*, 2011, roč. 3, s. 264–280. Z dalších příspěvků s vazbou na Českomoravskou vrchovinu zmiňují edici HOFFMANNOVÁ, J. Joseph Alois Schumpeter a Jaroslav Goll o rakouské monarchii 1917. *ČČH*, 2006, roč. 104, s. 871–883. Přináší dosud neznámý rozbor rakouské státoprávní situace s návrhy neodkladných politických kroků, vypracovaný třešňským rodákem Schumpeterem, profesorem politické ekonomie ve Štýrském Hradci.
- 32 TÁŽ. Livingstone Porter a Univerzita Karlova. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2008, roč. 48, č. 1, s. 35–87.

otázky spojené s využitím mnohdy pracně získaných jednotlivých informací v rámci celku J. Hoffmannová zúročuje také při řešení koncepčně a metodicky náročnějších úkolů (ať již šlo o zpřístupnění složitých archivních fondů nebo strukturu Biografického slovníku archivářů českých zemí či knihu o institucionálním vývoji humanitních a společenských věd). V roce 2010 obdržela medaili Za zásluhy o české archivnictví. Přejeme jí vše dobré do dalších let!

Hana Kábová

Úctyhodná odborná práce PhDr. Jaroslavy Hoffmannové v archivnictví, které nebylo původně její volbou, ve formě, kvalitě a počtu publikací je výsledkem nejen vášnivého zaujetí pro obor, píle a intelektuální úrovně, ale je spojena i s jejími osobními vlastnostmi. Její zodpovědnost odborná i lidská budí obecně zaslužený respekt, její schopnost pro pozitivní přístupy k práci i k lidem budí zasluženou důvěru na straně spolupracovníků i přátel. Nedala se zlomit politickou nepřízní za totality ani jinými pozdějšími obtížemi. Za každých okolností si našla cesty, jak přispívat něčím novým, cenným k úrovni svého oboru. Její milou tvář je možné stále potkávat

v Národní knihovně a studovnách pražských archivů.

S Jaroslavou jsme se znaly již za studií, byla o rok níže než já a zaměřovala se tehdy na obecné dějiny, což jistě začátkem 60. let pozitivně ovlivnilo kvalitu jejího studia, neboť tehdy totalitní ledy začaly pomalu tát i ve výuce humanitních věd. Ale naše přátelství se rozvinulo hlavně po mém návratu z exilu, neboť jsme obě byly zaměstnané v Akademii věd ČR, později dokonce ve stejné instituci, když došlo ke spojení Archivu Akademie věd ČR a Masarykova ústavu AV ČR. Scházely jsme se nejen na formálních institucionálních setkáních, ale i v soukromí, u nich doma, kdy se i její muž František účastnil debat, nebo u mne, kdy se nás někdy sešlo i několik bývalých kolegyně a kolegů z fakulty. Jaroslava dovede být vždy oporou tam, kde to člověk potřebuje. Takovou oporou je i své rodině, o níž mluví s radostí a hrdoostí. Její pohled na život a na historii má zdravý, racionální základ, naše názory na mnohé neradostné jevy současnosti se ukázaly jako velmi blízké.

Není náhoda, že i přes několikrát vnějšími okolnostmi způsobené zprerthání kontinuity své odborné práce si Jaroslava vždy našla objektivní zaujetí pro témata, která se stala náplní její odborné práce. Pokud to bylo možné, volila hlavně problematiku blízkou svému zájmu, založení a přístupům. Zvláště typickým příkladem je osobnost profesora českých dějin Václava Novotného (1869–1932), jehož osobní fond dostala ke zpracování, když přišla do Archivu Akademie věd ČR na podzim roku 1996. Na Václavu Novotném ji zaujala nesmírná poctivost jeho charakteru, smysl pro spravedlnost

a příkladná důkladnost jeho odborné práce. Podobně obdivuhodná byla jeho úzkostlivá snaha po objektivnosti názorů, a to i v recenzích, vyznačujících se kritickou uvážlivostí v přístupu k odborné práci kolegů. Její respekt k této osobnosti vyplynul i ze skutečnosti, že Václav Novotný byl masarykovec, silně sociálně citící, věřící v demokratické hodnoty a s jistými výhradami sdílející Masarykovu filozofii českých dějin. V dnešní době je velkou zásluhou Jaroslavy Hoffmannové, že svým podobným vnitřním založením a svou podobně důkladnou a poctivou prací přispívá ke kontinuitě toho nejcennějšího, co česká společnost v historii má.

Marie L. Neudorflová

PhDr. Jiřina Kalendovská

Jiřina Kalendovská, dlouholetá pracovnice Archivu Akademie věd (dnes Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i.) se narodila 23. května 1952 v Boskovicích na Moravě. V letech 1967–1970 studovala na Střední všeobecně vzdělávací škole v Boskovicích, po jejím ukončení byla přijata na Filozofickou fakultu Univerzity J. E. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita) ke studiu archivnictví (1970–1975). K historii J. Kalendovskou přivedla již na základní škole její pedagožka. Na střední škole doplnila své znalosti o latinský jazyk a jako jeden z mála oborů, kde by mohla své znalosti uplatnit a skloubit, se jevilo právě archivnictví. Centrem jejího vědeckého zájmu byl středověk, a proto bylo jen logické, že výběr tématu její diplomové práce spadal do tohoto období. Pod vedením významné profesorky Sášy Duškové sepsala a obhájila práci *Kancelář Jana Lucemburského v prvních letech jeho vlády a jeho listiny*, která se měla posléze stát východiskem její práce disertační. Kvůli změně studijních předpisů pro státní rigorózní zkoušky, které již sepsání práce nevyžadovaly, a vzhledem k povaze pracovní náplně v zaměstnání byla nucena středověká témata opustit. V roce 1981 získala titul PhDr.

Po absolutoriu nastoupila v roce 1975 do Státního oblastního archivu v Brně (dnes Moravský zemský archiv) jako instruktorka pro podnikové archivy, kterým dohlížela na řádné vedení spisové služby. V rámci své archivní činnosti byla pověřena správou a inventarizací institucionálních fondů od konce 19. století do padesátých let 20. století. Díky své precizní práci a lidským kvalitám byla posléze jmenována vedoucí příslušného oddělení.

Přestože jí její práce naplňovala, neodolala výzvě přesunout svůj profesní zájem na jiný typ archivního materiálu. Když se v roce 1987 naskytla možnost nastoupit na místo odborného archiváře do Archivu Masarykovy univerzity v Brně, J. Kalendovská po určitém váhání na nabídku přistoupila. Práce v tomto specializovaném archivu jí přinesla také možnost vědecké realizace.

Badatelský zájem J. Kalendovské je pochopitelně určován především zaměřením jejího pracoviště, tedy na oblast dějin brněnské univerzity, českého vysokého školství obecně, dějin vědy a techniky a v neposlední řadě na vědecké osobnosti působící v českých zemích. J. Kalendovská se též věnuje historii a kultuře města Brna. Jednou z jejích dlouhodobých vědeckých činností je spolupráce na vytváření webové *Encyklopedie dějin města Brna*.

V roce 1997 byla přijata na částečný úvazek do Archivu AV ČR. Hlavní náplní její zdejší práce je dohled nad spisovou službou na moravských a slezských pracovištích Akademie věd, čímž velice usnadňuje činnost Archivu AV ČR. Díky své nesporné profesionalitě a laskavému osobnímu přístupu vůči osobám zodpovědným za vedení spisové služby zde dokázala zajistit prakticky bezchybnou předarchivní péči. Současně inventarizuje osobní fondy významných vědeckých pracovníků a institucionální fondy akademických pracovišť.

J. Kalendovská je členkou redakčních rad dvou významných odborných periodik, *Archivního časopisu* (od roku 1983) a *Dějin věd a techniky*. Zároveň je členkou vědeckých a profesních organizací jako je Matice moravská, Česká archivní společnost a Společnost pro dějiny věd a techniky (od 2000 předsedkyní její brněnské pobočky).

Podářilo se jí harmonicky skloubit svou profesí se soukromým životem. V roce 1978 se vdala za Jana Kalendovského, s nímž má dcery Janu a Hanu. Péče o dcery a dvě vnučky jí citově naplňuje a přináší trvalou radost. Svůj volný čas věnuje jak sportovním aktivitám – turistice a cestování, tak kultuře.

Jiřina Kalendovská zosobňuje nejlepší vlastnosti, které má dobrý archivář mít: její nesporná archivní erudice je podložena znalostí historických a kulturních souvislostí. Patří k těm lidem, pro něž je práce nejen životním posláním, ale i službou veřejnosti v tom nejlepším slova smyslu.

Daniela Brádlarová

Václav VOJTÍŠEK

Moje desatero přikázání

1. Ve svůj Archiv jediné budeš věřiti. Buď Ti Otcem, Synem i Duchem svatým.
2. Nevezmeš jméno Archivu nadarmo, ale mluv a jednej k jeho cti a chvále i k jeho prospěchu.
3. Pomni, abys v Archivu den každý prací světil.
4. Cti ty, kdo Archiv svou činností zrodili a kdo jej udržují, dbej, abys rozuměl myšlenkám a činům dob i lidí a hledal v nich dobré, neboť se z něho ozývají. Tak dojdeš úspěchů i uznání.
5. Nezapomínej, co v Archivu lidskou prací bylo už vykonáno, a nezapomínej ani řádky dané pro jeho cestu.
6. Nedopustíš se v Archivu ošklivých řečí a skutků a vůči bližnímu hanlivých slov a jednání; pomni, že je mravní zákon v nás.
7. Nepokradeš času, vědomostí a práce svých bližních, ale budeš se starat, aby jejich přičinění a zásluhy byly známé a ceněny. A buď pomocen těm, kdo pomoci potřebují.
8. Nepromluvíš křivého svědectví proti bližním svým, ale vždy o nich povíš a potvrdíš pravdu.
9. Nepožádáš úkolů, které si zvolil tvůj bližní, nebo mu byly určeny, a nebudeš ho nutit k přechodu v jiný směr práce; věz, že věda, v níž se komu zalíbí, je jako manželka jeho. Pro ni bližního haj proti křivdám a protivenstvím.
10. Aniž požádáš statku bližního svého, který připravila jeho hlava a ruce.

(Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., fond Ústřední archiv ČSAV, k. 4, i. č. 25, Vedení pracoviště – osobní materiály akademika V. Vojtíška.)

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Edice dokumentů.

- I. (1940–1941). Ed. Jan Němeček, Ivan Šťovíček, Helena Nováčková, Jan Kuklík. Praha: Historický ústav AV ČR, v. v. i., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2008, 877 s. ISBN 978-80-86495-52-1.
- II. (1942). Ed. Jan Němeček, Ivan Šťovíček, Helena Nováčková, Jan Kuklík, Jan Bílek. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i., 2011, 852 s. ISBN 978-80-86495-71-2.¹

V posledních desetiletích konečně začaly vycházet edice dokumentů k československým, resp. českým dějinám let 1939–1945, které postrádala jak odborná, tak širší veřejnost doma i v zahraničí. Z větší části zaplňují dosud prázdná místa české historiografie a jsou věnovány různým otázkám a problémům daného období. V první řadě je třeba si povšimnout těch, jež se zabývají československo-polskými a československo-sovětskými vztahy.² O několik let později se objevila obdobná tematická edice přinášející dokumenty k vývoji československo-francouzských vztahů v letech 1940–1945, a to nejen k osvobozeneckému hnutí generála Charlese de Gaulla, ale i k Pétainově vládě ve Vichy.³ Nelze opomenout ani svazky dokumentů z činnosti československého exilu v počátečním období let 1939–1940 shrnující především stenografické zápisy z jednání Československého národního výboru v Paříži a další významné dokumenty. Vyšly jako součást ediční řady Dokumenty československé zahraniční politiky.⁴

Právě zmíněná edice se stala pro zkušený editorský kolektiv jakýmsi předstupněm široce koncipovaného projektu s cílem předložit badatelské veřejnosti veškeré dochované zápisy ze zasedání československé exilové vlády v Londýně. Současně bylo snahou zveřejnit spolu se zápisy také další dokumenty – pořady jednání, usnesení a jiné závažné materiály zmiňované v textech zápisů. Po vydaných dvou dílech by měly následovat ješ-

- 1 Vyšlo s podporou Grantové agentury České republiky (reg. č. 409/07/0962 a 409/09/1131).
- 2 *Československo-polská jednání o konfederaci 1939–1944*, I–IV. Ed. I. Šťovíček, Jaroslav Valenta. Praha: Historický ústav armády ČR, 1994; *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, I, II. Ed. J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, Miroslav Tejchman. Praha: Státní ústřední archiv, 1999.
- 3 *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*. Ed. J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, J. Kuklík. Praha: Historický ústav AV ČR, Státní ústřední archiv, 2005.
- 4 Edice kolektivu autorů: J. Němeček, H. Nováčková, I. Šťovíček, J. Kuklík: *Od rozpadu Československa do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940, Zápisy ze zasedání Československého národního výboru v Paříži 1939–1940*. Dokumenty československé zahraniční politiky. Praha: Karolinum, Ústav mezinárodních vztahů, 1999; *Od rozpadu Československa do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940*. Dokumenty československé zahraniční politiky, sv. B/1. Praha: Karolinum, Ústav mezinárodních vztahů, 2002; a *Od uznání československé prozatímní vlády do vyhlášení válečného stavu Německu 1940–1941*. Dokumenty československé zahraniční politiky, sv. B/2/1. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, Historický ústav AV ČR, 2006.

tě dva díly (třetí díl obsahuje zápisy z roku 1943, čtvrtý závěrečný pak zápisy z let 1944 a 1945), a předpokládá se, že některé z nich budou mít i dva svazky.

Z hlediska formálního sjednotili editoři podobu dílů, aby každý z nich obsahoval úvod, soubor dokumentů ze zasedání vlády a na závěr jmenný a zeměpisný rejstřík. Všechny materiály, jež se vztahují k jednotlivým zasedáním, doplňuje samostatný poznámkový aparát. Kromě edičních a textových poznámek přináší také věcné poznámky a komentáře. Ediční poznámky zachycují údaje k dataci a místu vzniku dokumentu, k původci a příjemci dokumentu, textové poznámky zdůrazňují zvláštnosti textu, jeho změny a úpravy, případně upozorňují na další autorské i kancelářské poznámky, vypuštěné pasáže nebo přímo na chyby v textu. Věcné poznámky reagují na obsah dokumentů, upřesňují či korigují informace, odkazují na další relevantní archivní dokumenty či dokumenty již publikované v jiných edicích. Editoři neměli lehkou úlohu, když konečně verze zápisů (strojopisu) porovnávali s jejich koncepty, do nichž prezident E. Beneš prováděl rukopisné úpravy, škrstal či v drobnostech měnil formulace apod. Původní koncept vycházel z poznámek zapisovatele Josefa Zedtwitze (stál v čele předsednictva minister-ské rady – PMR, které fungovalo v předmnichovské republice).

První svazek otevírá fundovaná studie J. Němečka a J. Kuklíka o československém státním zřízení v zahraničí v letech 1940–1945 a jeho součástech. V hutné zkratce rozebírá peripetie vzniku, existence a proces uznání exilové vlády, která nakonec dosáhla právního postavení srovnatelného s ostatními exilovými vládami. Následuje část věnovaná přehledu dosavadní literatury k danému tématu. Ediční úvod napsali I. Šťovíček a H. Nováčková, životopisné medailónky ministrů československé exilové vlády vzešly z pera J. Tomeše. Kromě již zmíněné studie uvozuje každý díl stručnější úvodní pasáž autorů J. Němečka a J. Kuklíka, charakterizující situaci československé exilové vlády v jednotlivých letech, kterým je příslušný díl věnován.

Oba díly nabízejí čtenářům zápisy ze 77 schůzí od 23. července 1940 do 21. prosince 1942. Členové vlády se na zasedáních zabývali mnoha různorodými aktuálními problémy, které přinášely válečné dny a týdny na mezinárodní i domácí scéně. Publikované texty umožňují poznávat v konkrétní podobě činnost vlády. Některé debaty a hledání řešení problémů se zdají na první pohled někdy až malicherné, podružné, ale odrážejí situaci ve vládě bez příkras a dodatečných korekcí. Zásadní obraz nemohly změnit ani zmiňované „zásahy“ prezidenta Beneše, který spíše hledal přílehavější nebo změkčující formulaci, nikoli aby přizpůsoboval znění zápisů podle svých potřeb či představ. Jednotlivá vystoupení předsedy vlády a ministrů dovoluji lépe poznat jejich názory, myšlení a postoje. Pokud sledujeme například postup a metody předsedy vlády Msgr. Šrámka při řízení schůze a diskuse, je více než patrná jeho předchozí politická zkušenost z let první republiky, kdy byl poslancem Národního shromáždění a několikrát ministrem různých resortů v různých vládách. Na zasedáních vlády se také nejednou projednávala situace v Protektorátu Čechy a Morava a na Slovensku. Až s podivem je možné číst, jak nedostatečně, nepřesně a mnohdy zkreslující informace měla vláda v daných letech v tomto směru (např. díl I, s. 170).

Nepochybně zajímavá jsou vystoupení ministra J. Masaryka k otázkám československé zahraniční politiky. Přestože nebyla tak častá vzhledem k jeho „služebním cestám“, převážně do USA, poznamenávala je obsažnost a osobitost, vycházející z přímé osobní zkušenosti a známostí s řadou amerických a britských politiků. O jednáních, jež vedla k uznání československé exilové vlády 18. července 1941, Masaryk referoval slovy: „S Angličany se o naše uznání dlouze jednalo. Jsou formalisté, a nesl jsem to osobně těžce. [...] Uzavření ruské smlouvy jsem sdělil Edenovi. Upozornil jsem ho, že by jejich průtahy ztěžovaly naši situaci. [...] Další příležitost se naskytla v paláci, kde jsem o tom mluvil s Winstonem, Edenem i samotným králem, který se sám zmínil o tom, že nás ještě neuznali.“ (díl I, s. 550). V porovnání s Masarykem byla vystoupení H. Ripky, státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí, racionálně vyvážená, více analyzující, odosobněná.

Bezesporu by bylo možné podrobněji charakterizovat i další aktéry československé exilové vlády. Oba díly edice k tomu přímo vybízejí a bylo by vhodné nepřehlédnout tuto možnost. Lze jen doufat, že také následující slibované díly a jejich svazky budou připraveny se stejnou pečlivostí a erudicí jako první a druhý díl.

Jan Gebhart

Protokoly ze schůzí vlád, bez ohledu na konkrétní historické období, představují pro historický výzkum jeden z významných pramenů. Na rozdíl od výběrových edic dokumentů zachycují celou šíři vládní agendy, takže umožňují klíčové události zařadit do celkového dobového kontextu, a současně díky průběžnému záznamu vládní porady jsou ideálním pramenem pro zkoumání postojů jednotlivých účastníků jednání. V české ediční praxi bývá tento typ dokumentů spíše přehlížen, a to jak díky velkému množství zdánlivě podružných informací, tak i vzhledem ke skutečnosti, že příprava edic, které jsou sestaveny z jednoho druhu unifikovaných písemností, je mnohem náročnější než vydávání tematických edic dokumentů. Je proto nutné uvítat již samotnou skutečnost, že pod patronací Historického ústavu AV ČR a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR vznikl projekt, který si ve spolupráci s Národním archivem v Praze klade za cíl vydat postupně všech 185 zápisů z jednání československé exilové vlády v Londýně.

Projekt věcně i personálně navazuje na známou ediční řadu *Dokumenty československé zahraniční politiky*, kterou už po několik let vydává zkušený editorský tým ve složení Jan Němeček, Jan Kuklík, Helena Nováčková a Ivan Šťoviček. Už v roce 1999 tak byly publikovány *Zápisy ze zasedání Československého národního výboru v letech 1939–1940*,¹ vrcholného exilového orgánu, který byl předchůdcem pozdější londýnské

1 *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940, Zápisy ze zasedání Československého národního výboru v Paříži 1939–1940*. Ed. J. Němeček, H. Nováčková,

vlády. Základní problém při přípravě nové edice dokumentů představovala již samotná skutečnost, že po dlouhou dobu se nedařilo nalézt v dochovaných archivních fondech ucelenou řadu zápisů ze zasedání exilové vlády. Teprve v roce 2002, při inventarizaci dosud nezpracované části fondu Edvard Beneš, byla v Archivu Ústavu T. G. Masaryka objevena téměř kompletní série protokolů z let 1940–1944, která posloužila jako základ budoucího projektu. Později se podařilo nalézt i chybějící zápisy z roku 1945 a současně byly v Národním archivu dohledány jednotlivé exempláře (až na jediný),² které po skončení 2. světové války vyňali z uceleného souboru pracovníci ministerstva vnitra.

Oba dosud vydané ediční svazky zpřístupňují celkem 77 zápisů z vládních jednání, které se odehrály v době od 23. července 1940 do 21. prosince 1942. Edice tak na rozdíl od jiných příruček nezdurazňuje skutečnost, že z formálního hlediska působily ve Velké Británii postupně dvě exilové vlády.³ Tento přístup je však plně v pořádku, protože důvodem demise první Šrámkovy vlády, ke které došlo 12. listopadu 1942, byly především špatné interpersonální vztahy uvnitř kabinetu. Z hlediska vládní politiky nešlo o žádnou zásadní změnu, a mírně obměněná vláda premiéra Jana Šrámka proto pokračovala i v průběžném číslování svých zápisů ze zasedání kabinetu.

Ke každému zasedání vlády editoři shromáždili čtyři typy dokumentů: program jednání, protokolární zápis, oficiální zprávu o výsledku jednání a písemné podklady pro jednání kabinetu. Poměrně velké množství podkladových příloh se nedochovalo, resp. bylo později vyňato z příslušných spisů, ale jejich obsah je zřejmý buď z protokolu jednání, anebo z poznámkového aparátu. Dokumenty jsou zpracovány precizním způsobem, který je patrný i ze značně bohatého vědecko-informačního aparátu. Vedle rozsáhlého historického a archeografického úvodu obsahuje edice komentovanou bibliografii k problematice československé exilové vlády, stručné životopisy jednotlivých ministrů, výkaz jejich účasti na zasedáních vlády a přehledy o míře dochování, resp. místě uložení editovaných dokumentů. Vedle souhrnné vstupní části k celé ediční řadě je každý svazek opatřen samostatným úvodem, který přibližuje hlavní vládní agendu v daném období.

Pečlivě připravené publikaci lze vytknout pouze malou „uživatelskou přívětivost“, kterou způsobuje zvolená forma rejstříků. Hesla jmenného a zeměpisného rejstříku odkazují na pořadová čísla zasedání vlád a přestože editoři různým typem písma určují, v které části editovaných dokumentů je třeba rejstříkové heslo hledat, nezřídka je nutné projít více stran publikovaného přepisu. Zásady pro vydávání novodobých historických pramenů přitom s ohledem na podobné případy uvádějí i možnost odkazovat jednotlivá

I. Šťoviček, J. Kuklík. Dokumenty československé zahraniční politiky. Praha: Karolinum, Ústav mezinárodních vztahů, 1999.

2 Dosud chybí zápis z 12. schůze vlády, která se konala 5. 11. 1940 a mj. se týkala přípravy společné československo-polské deklarace.

3 Srov. např. *Československé dějiny v datech*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986, s. 608–609; JO-ŽÁK, Jiří a kol. *Za obnovu státu Čechů a Slováků 1938–1945 (slovníková příručka)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 114–115.

rejstříková hesla nikoli na čísla dokumentů, ale přímo na příslušné stránky.⁴ Ještě větší problém představuje absence věcného rejstříku, který při vydávání edic sestavených z jednoho druhu dokumentů představuje důležitou část vědecko informačního aparátu.

Různé způsoby, jak zkvalitnit vyhledávání u edic, které jsou sestaveny z jednoho druhu unifikovaných písemností, samozřejmě existují. Například Vojtěch Šustek při vydávání měsíčních situačních zpráv Josefa Pfitznera, německého zástupce pražského primátora, rezignoval na obvykle stručné registry, které nahradil podrobným shrnutím obsahu editovaných dokumentů.⁵ Ale i v rámci již běžícího projektu lze stále ještě využít zkušeností Národního archivu, resp. Státního ústředního archivu, který již v 70. letech minulého století začal vydávat katalog a rejstříky k protokolům schůzí československých vlád z období tzv. první republiky. Skutečnost, že v podmínkách nejistého financování se Historický ústav AV ČR a Masarykův ústav a Archiv AV ČR rozhodly postupně vydat soubor významných dokumentů k československým dějinám v letech 1940–1945 je třeba jednoznačně ocenit. Pokud by se ale v rámci této ediční řady podařilo vydat i svazek katalogu k jednáním československé exilové vlády, hodnota významného edičního projektu by se současně navýšila i o praktické „uživatelské rozhraní“.

Stanislav Kokoška

4 ŠŤOVÍČEK, Ivan a kol. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR, 2002, s. 93.

5 ŠUSTEK, Vojtěch. *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Sv. 2. Měsíční situační zprávy Josefa Pfitznera*. Praha: Scriptorium, 2001.

PEISKER, Jan. *O sobě a o našich předcích*. Ed. Dagmar Blümlová, Josef Blüml. České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny, o. s., ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, 2011, 171 s. ISBN 978-80-904446-4-5.

V roce 2011 uplynulo 160 let od narození historika Jana Peiskera (25. května 1851 v lesovně Na poušti u Opařan – 29. května 1933 v Praze). Při příležitosti tohoto výročí vyšla edice dvou Peiskerových textů. Prvním je sarkasticky laděný autobiografický zápis, zaznamenaný v pamětní knize nakladatele Aloise Dyka v roce 1928 (vyšel v roce 1943), druhým přednáška *Kdo byli naši předkové, co jsme po nich v sobě zdědili*, přinášející v hutné zkratce závěry Peiskrova bádání o nejstarších hospodářských a sociálních dějinách Slovanů (vyšla v roce 1921). Se zásadami vydání textů nás seznamuje ediční poznámka, historikův životaběh představují v biografickém náčrtu *Vděčně oddaný žák nezbeda* editoři Dagmar a Josef Blümlovi. Vše vhodně doplňuje obrazová příloha.

Po středoškolských (Písek, Tábor) a pražských vysokoškolských studiích působil jihočeský rodák Peisker jako skriptor pražské univerzitní knihovny (1873–1891), poté jako úředník a nakonec ředitel (1910–1918) univerzitní knihovny ve Štýrském Hradci. V roce 1901 se na štýrskohradecké univerzitě habilitoval jako první v Rakousko-Uhersku pro nový obor agrárních dějin. Po válce se vrátil do Prahy, kde byl krátce profesorem společenských a hospodářských dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1919–1920) a řádným profesorem dějin kulturních přírodnin na Přírodovědecké fakultě UK (1920–1921). Zajištění profesury v Praze měl na svědomí T. G. Masaryk, který byl Peiskerovým přímluvcem již od konce 19. století. Svědčí o tom např. knížka Miroslava Pavláka, publikující doklady o Peiskerově životě a díle,¹ nebo nedávno vydaná vzájemná korespondence T. G. Masaryka a Antonína Rezka: Masaryk se v roce 1902 u Rezka neúspěšně přimlouval,² aby byl Peisker jakožto úředník štýrskohradecké univerzitní knihovny povýšen ad personam, a mohl tudíž odejít do penze a věnovat se více vědecké práci: „*Nebylo by možné mu vyhovět? Přes to, že si (zbytečně!) nakupil se svým šéfem spory. Také vím, že (stejně zbytečně!) hubuje na celý, a zejména český svět a že se cítí zkrácený; a konečně po stránce věcné také jeho vědeckou činnost pokládám za jednostrannou. Nesouhlasím s jeho teorií a metodou. Ale na druhé straně jsem rád, že vůbec pracuje a že do otázek přivedl, snad právě tou jednostranností, něco ruchu. A proto myslím, že byste mu snad mohl a měl pomoci; nehleďte na slabosti, ale snad Vám bude možné postarat se trochu o Čecha a pracovníka, zejména, když se vlastně jedná o maličkost. Opakuji, znám zbytečně vrtáctví Peiskrovo a vždy mu to důrazně vytýkám, ale to není příčinou dostatečnou, abych se zaň*

1 PAVLÁK, Miroslav. *Jan Peisker. Nedokončený zápas o vědeckou pravdu*. Cheb: Spolek pro středoevropskou heraldiku a genealogii ve spolupráci s nakladatelstvím Black Queen, 2000, kap. 8. Pastýř a piskoř, s. 83–97.

2 Tamtéž, s. 83: Masaryk se poprvé za Peiskera přimlouval u Rezka v roce 1897.

nepřimlouval. “³ S Masarykem a českým realismem Peiskera spojovala vášnivá touha po poznání pravdy, třeba *holé a drsné*, padni komu padni.

Při výzkumu se Peisker opíral o přírodovědeckou metodu a etnografické bádání. V českém prostředí byl průkopníkem využívání katastrálních map pro zkoumání osídlení (tento jeho vklad zhodnotil o generaci mladší historik Josef Vítězslav Šimák, když se zabýval středověkou kolonizací českých zemí). Peisker revidoval dosavadní poznatky historie, jazykovědy, etnologie, sociologie, antropogeografie a etnické biologie. Vyzbrojen ověřitelnými fakty, bystrým postřehem a kombinačním talentem (tedy jistou intuicí) dospěl k hypotézám, představujícím Slované, kteří si ze své pravlasti v blatech Polesí přinesli základní charakterové rysy: střídmost a otužilost, válečnickou nicotnost, úskočnost, něžnost a bezmeznou fantazii (v Polesí shledal „*počátek a základy nešťastného slovanského charakteru: nedostatek společných zájmů a trvalých smluv, zkrátka nedostatek státu, nedostatek společného náčelníka; odtud rozdrobenost všech národů slovanských, rozdrobenost vrozená samou přírodou, nenávisť vzájemná, která provázela lid v jádře dobrý [...]*“⁴ Slované, neschopní jakékoliv války, byli sice přemoženi *sveřepými Turky a zrupnými Germány (Normany)*, ale zvítězili populační silou. Náš národní charakter je tudíž dle Peiskera směsí třech protichůdných složek (Slovana, Normana a Turka) a přirozeně postrádá vnitřní rovnováhu. Tu nám může dodat přísná sebevýchova (kultivace ducha). Jsme jí povinni proto, že jsme vznikem samostatného státu vzali do svých rukou nejen vlastní osud, ale i zodpovědnost za své činy před potomstvem – skutečná svoboda jde totiž ruku v ruce s odpovědností. K ukázněnému našemu drobnému národu (kultivaci humanitními ideály) dle Peiskera vhodně motivuje Masaryk, bez oně kázně hrozí národu zánik. V našem zájmu je proto posílit dobré stránky své povahy a být stále na pozoru: „*Prvá složka naše, rab slovanský, člověk tvrdé práce kdysi v službách cizích, ode dneška bude sloužit sobě, v nás pro nás; složka druhá, normanský svobodník, ukázněný ředitel v míru i v boji, jenž nás již na počátku psané historie tu a tam zbavil jařma protikulturního nomáda, zachránil nám poklad slovanského jazyka i osvěty a dal nám snesitelné zákony, ten odkázal nám, svým potomkům, jakýs takýs, námi ovšem pomatený smysl pro společenský řád a jeho další vývoj. Zato naše složka třetí, Turek, bídný vlk, jenž podstatně porušil a dorušil náš národní charakter a dříme jenom lehce dosud v naší hrudi, nevypuditelný, před ním se mějme na pozoru, jinak přivede nás do zmatku a do rozbroje, odkud nedáaleko k novým Lipanům.*“⁵ Peiskerovo hledání a nalézání původu a povahy Slovanů i teorie o dlouhé turkotatarské a germánské porobě Slovanů se setkaly s radikálním odmítáním v době svého vzniku a poté zejména v padesátých letech 20. století.

3 *Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Rezek*. Ed. Jan Bílek, Helena Kokešová, Vlasta Quagliatová. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2011, s. 117–118. K Peiskerovi srv. též *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*. Ed. Jan Bílek, Helena Kokešová, Vlasta Quagliatová, Marie Ryantová. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2011.

4 PEISKER, Jan. *O sobě a o našich předcích*, s. 85.

5 Tamtéž, s. 91–92.

K reflexi vyzývá rovněž Peiskerova diskuse s textem Františka Mareše (Strom. Mravní řád pravdy a krásy, Kmen 1917). Dle Mareše člověčenstvo od dějinného pravěku velmi málo pokročilo v uskutečňování mravních ideálů. Ty se nezakládají na rozumu, nýbrž na víře a naději. Peisker potvrzuje Marešův závěr s tím, že hlavní důvod, proč lidstvo nepokročilo na své cestě, vidí v nedostatku lásky. Víra a naděje musí být provázeny láskou, aby byl uskutečňován mravní ideál – ale naší minulostí, přítomností i budoucností je dřímající *bídný vlk*, kterého neukáznilo ani revoluční heslo svoboda, rovnost, bratrství. Peisker míní: „*Všeobecné bratrství mimo užší rodinu je proti lidské přirozenosti, je nemožné. Zbývala by tedy jenom svoboda a rovnost. Svoboda však hubí rovnost, rovnost svobodu, rovnost byla a povždy bude možná jenom v nesvobodě. [...] Tož spokojme se programem omezeným: vyrovnávat opatrně propast mezi svobodou, bratrstvím, rovností mravně promyšlenými a pak přísně prováděnými zákony, a budit v našich srdcích ctnost charity, o níž se sotva ještě vůbec mluví, což teprve podle ní právě mezi námi Slovany jedná. Leč jak se dobrovolně shodneme na takových zákonech? To dosud nevíme; tož o tom – přemýšlejme, jak nám stále radí náš moudrý pan prezident!*“⁶

Peisker nám tedy nabídl celou škálu dodnes inspirativních otázek. Co si počít s humanitními ideály a s křesťanstvím, jež přijaly zodpovědnost v kultivaci člověka? Je svoboda (nezávislost spojená s odpovědností) pro všechny? Atd. Historiografie se s Peiskerem dosud nevypořádala, přestože jeho odkaz je i nadále velmi aktuální. Většinu jeho čtenářů urážely názory na Slovanstvo, „*pohlédnout do očí minulosti, jež je opravdu ‚děsná‘, nemělo odvalu zatím žádné z období posledního devadesátiletí*“.⁷ Sám, při léčení vlastní nemocné duše, jež byla od dětství vystavena odmítání, zklamání a osamělosti,⁸ si ordinoval náročnou terapii, jejíž součástí bylo štyrskohradecké vyhnanství. Ke svému milovanému národu přistoupil podobně – ukázal mu člověka, který se během posledních patnácti set let nezměnil, neboť jej opanuje cit, korigovaný nesoustavně rozumem. Povahové rysy národů považoval také ve své podstatě za neměnné, stopoval složky národního charakteru, aby určil přesnou diagnózu a zevrubnou anamnézu národa, následně pak účinnou terapii vedoucí k jeho ozdravení (výchově resp. zdokonalení), což pojímal v kontextu mladého Československa jako žádoucí. Diagnózou svého národa, k níž dospěl, velmi trpěl. Za relevantní považují Šimákův názor, že Peisker „*promítal svou zmučenou duši v temnou minulost svého národa*“;⁹ tedy jeho jedinečný osud, spjatý s hlubokým prožíváním konfliktních situací, se odrazil ve vědecké práci. Peiskerův životní příběh a literární výraz, jemuž bylo velmi blízké umění nadsázky, jsou zajisté klíčem k otevření jeho díla. Provokují, burcují, vyvolávají nejistotu, bolest, zkrátka nenechají nás chladnými. A kdo najde dostatek odvahy a naváže s Peiskrem po

6 Tamtéž, s. 91–92.

7 Tamtéž, s. 97–98.

8 Tamtéž, s. 150–151 (D. a J. Blümlovi, Vděčně oddaný žák nezbeda).

9 ŠIMÁK, Josef Vítězslav. Jan Peisker. Praha: Česká akademie věd a umění, 1933; srv. PAVLÁK, Miroslav. *Jan Peisker. Nedokončený zápas o vědeckou pravdu*, s. 55.

uplynutí téměř celého století dialog? Je docela příznačné, že historik, ostatně sám málo praktický a pohotový při jednání, zatím nenalezl partnera k rozhovoru. Recenzovaná edice by tomu měla pomoci.

Hana Kábová

Jubileum ediční řady *Dějiny matematiky* a její poslední dva svazky

Michaela CHOCHOLOVÁ, Ivan ŠTOLL. *Wilhelm Matzka (1798–1891)*. Ed. *Dějiny matematiky*, sv. 49. Praha: MATFYZPRES. Vydavatelství Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2011, 247 s. ISBN 978-80-7378-188-0.

Martina BEČVÁŘOVÁ a kol. *Zapomenutý matematik Henry Lowig (1904–1995)*. Ed. *Dějiny matematiky*, sv. 50. Praha: MATFYZPRES, 2012, 294 s. ISBN 978-80-7378-189-7.

Dne 16. února 2012 se na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze uskutečnila oslava vydání 50. svazku edice *Dějiny matematiky*. Úspěšnou řadu publikací založili v roce 1994 Jindřich Bečvář a Eduard Fuchs, přehledné informace o ní jsou dostupné na webových stránkách: <http://www.fd.cvut.cz/personal/becvamar/Edice/Edice.htm>, kde nalezneme jednak titulní listy, obsahy a anotace jednotlivých svazků, jednak bilancující příspěvek J. Bečváře *Edice Dějiny matematiky*, věnovaný všem padesáti svazkům. Vydání se díky edici dočkaly kvalitní původní monografie, studie, rozšířené texty přednášek i řada kvalifikačních prací.

Edice již druhé desetiletí přináší nejen publikace pro vysokoškolské a středoškolské učitele matematiky, ale především nejnovější výsledky soustavné badatelské práce v dějinách matematiky a jejího vyučování. Jednotlivé svazky se zabývají např. vývojem konkrétních matematických problémů a jejich řešením.

Pro zájemce o dějiny vědy, který není vystudovaným matematikem, mohou být nejzajímavější svazky věnující se vývoji institucionálního zázemí matematického bádání i didaktiky matematiky a významným osobnostem naší i světové matematiky. Z nich připomenu (bez nároku na úplnost) alespoň následující: *Z historie Jednoty 1862–1869* (M. Bečvářová, 1999, sv. 13), *Matematika na německé technice v Brně* (P. Šišma, 2002, sv. 21), *Česká matematická komunita v letech 1848–1918* (M. Bečvářová, 2008, sv. 34), *České kořeny bulharské matematiky* (M. Bečvářová, 2009, sv. 40), *Mathematics in the Austrian-Hungarian Empire* (ed. M. Bečvářová, Ch. Binder, 2010 a 2011, sv. 41), *Nástin vzdělávání v matematice (a také školy) v českých zemích do roku 1918* (J. Mikulčák, 2010, sv. 42); k osobnostem: *Eduard Weyr (1852–1903)* (J. Bečvář a kol., 1995, sv. 2), *Jan Vilém Pexider (1874–1914)* (J. Bečvář a kol., 1997, sv. 5; anglicky 2009, sv. 38), *František Josef Studnička (1836–1903)* (M. Němcová, 1998, sv. 10), *Karel Rychlík*

(1885–1968) (M. Hykšová, 2003, sv. 22), *Vladimír Kořínek (1899–1981)* (J. Bečvář, Z. Kohoutová, 2005, sv. 27), *Emil Weyr a jeho pobyt v Itálii v roce 1870/71* (J. Bečvář, M. Bečvářová, J. Škoda, 2006, sv. 28), *Ladislav Svante Rieger (1916–1963)* (E. Pecinová, 2008, sv. 36), *Jan Sobotka (1862–1931)* (M. Kašparová, Z. Nádeník, 2010, sv. 44), *Karel Zahradník (1848–1916). Praha – Záhřeb – Brno* (M. Bečvářová, J. Čížmár, 2011, sv. 46). Nerada bych opomenula portréty matematiků ve sbornících *Matematika v proměnách věků* (např. Christian Doppler /I/, Augustin Pánek /III/, František Vyčichlo /VI/), monografii *Vývoj teorie pravděpodobnosti v českých zemích do roku 1938* (K. Mačák, 2005, sv. 26), charakterizující mj. přínos Stanislava Vydry, Bernarda Bolzana, Emanuela Czubera a Bohuslava Hostinského k dané problematice, a komentované vydání unikátní archiválie, zachované v Archivu AV ČR, – Jarníkova matematického zápisníku z dob studií na univerzitě v Göttingen ve školním roce 1927/1928: *Jarník's notes of the lecture course Punktmengen und reelle Funktionen by P. S. Aleksandrov (Göttingen 1928)* (M. Bečvářová, I. Netuka, 2010, sv. 43, anglicky a německy).

Zatím předposlední 49. svazek je věnován životu a dílu Wilhelma Matzky (1798–1891), profesora na pražské technice a univerzitě. Stěžejní část monografie se zaměřuje na jeho vědecké, pedagogické a organizační aktivity v matematice (včetně aplikované – tedy v chronologii, astronomii a geodézii) a ve fyzice. Svě místo zde má i Matzkovo působení v Královské české společnosti nauk.

V posledním 50. svazku autorský kolektiv (Martina Bečvářová, Jindřich Bečvář, Vlastimil Dlab, Antonín Slavík) bohatě dokumentuje životní osudy a rozbor díla Henryho Lowiga (1904–1995), Pražana z německé židovské rodiny, jehož slibně se rozvíjející vědeckou a pedagogickou kariéru přerušila druhá světová válka a emigrace. Líčí nejen jeho odborné působení v Austrálii a Kanadě (podrobně hodnotí jeho matematickou práci), ale připomíná také jeho etické postoje, nedílnou součást jeho lidského i profesního příběhu. Kvalitně připravené faktografické a obrazové přílohy patří již ke standardům ediční řady *Dějiny matematiky*.

Za vznikem jednotlivých svazků stojí důkladná heuristika. Nadnárodní dosah bádání o dějinách matematiky a získávání dotací pro výzkum umožnilo vydání již padesáti hodnotných publikací. Královna věd si jistě takovou pozornost zaslouží a doufám, že tato tendence bude úspěšně pokračovat. Soustavný zájem matematiky o vlastní historii může být pro ostatní obory jistě příkladem hodným následování.

Hana Kábová

AUTOŘI PŘÍSPĚVKŮ

PhDr. Marie **Bahenská**, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: bahenska@mua.cas.cz

Mgr. Jan **Bílek**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: bilek@mua.cas.cz

PhDr. Daniela **Brádlarová**, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: bradlerova@mua.cas.cz

Mgr. Ewa **Dziurzyńska**, Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej
Akademii Umiejętności
e-mail: e.dziurzynska@archiwum-nauki.krakow.pl

PhDr. Martin **Franc**, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: franc@mua.cas.cz

PhDr. Jan **Gebhart**, DSc., Historický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: gebhart@hiu.cas.cz

PhDr. Hana **Kábová**, PhD., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kabova@mua.cas.cz

PhDr. Stanislav **Kokoška**, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kokoska@usd.cas.cz

M.A. Marie L. **Neudorfová**, PhD., Praha
e-mail: neudorfova.m@seznam.cz

Mgr. Lenka **Procházková**, Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity
Karlovy v Praze
e-mail: vetrnik.lemur@atlas.cz

JUDr. Miroslav **Šmidák**, Praha
e-mail: mirsmidak@seznam.cz

NABÍDKA PUBLIKACÍ

Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., a Ústavu T. G. Masaryka, o. p. s.
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

Tel. odbyt publikací: 234 612 203

e-mail: dedeciusova@mua.cas.cz; tichy@mua.cas.cz

KNIHY U NÁS S 25% SLEVOU

možné též objednat prostřednictvím e-shopu

<http://www.mua.cas.cz>

(kompletní a aktualizovaná nabídka publikací)

Z NEJNOVĚJI VYDANÝCH PUBLIKACÍ

**Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ
– Marie RYANTOVÁ (ed.)**

Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl.

2011. ISBN 978-80-86495-82-8.

Daniela BRÁDLEROVÁ – Jan HÁLEK (ed.)

„Drahý pane kancléři...“

***Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala.
I. díl (1921–1935).***

2011. ISBN 978-80-86495-85-9.

Miroslav ŠMIDÁK

***Institucionální vývoj Československé akademie věd
v letech 1960–1969 očima jednoho z přímých aktérů.***

Práce z Archivu Akademie věd, řada B, svazek 21, 2011.

ISSN 1213-7928. ISBN 978-80-86495-86-6.

Jan HÁLEK

„Ve znamení bdělosti a ostražitosti“.

***Zahraniční styky a emigrace pracovníků ČSAV v dobových
dokumentech (1953–1971).***

Práce z Archivu Akademie věd, řada B, svazek 22, 2011.

ISSN 1213-7928. ISBN 978-80-86495-84-2.

OBSAH ČÍSLA

STUDIE

Martin Franc, Výmysly německých profesorů i návrat k zkušenostem předků.
Přírodní potravinové náhražky za 1. světové války v českých zemích 1

MATERIÁLOVÁ STUDIE

Miroslav Šmidák, Počátky transformace Československé akademie věd po
17. listopadu 1989. I. Šest revolučních týdnů (listopad – prosinec 1989) 17

EDICE

Ewa Dziurzyńska, České akcenty v korespondenci Tadeusze Kowalského
Czeskie akcenty w korespondencji Tadeusza Kowalskiego 43

Lenka Procházková, Výběrová edice z korespondence Albinu Dratvové
Miladě Paulové 83

ARCHIVNÍ FONDY

Fond Eduarda Táborského v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka
(*Jan Bílek*) 109

KRONIKA

Výroční zpráva Archivu Akademie věd České republiky za rok 2011
(*Marie Bahenská a kol.*) 115

Regionální vlastivědná periodika a jejich místo v historiografii
(*Hana Kábová*) 117

PhDr. Jaroslava Hoffmannová (*Hana Kábová – Marie L. Neudorflová*) 120

PhDr. Jiřina Kalendovská (*Daniela Brádlarová*) 126

RECENZE A ZPRÁVY

Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. Edice dokumentů
(*Jan Gebhart; Stanislav Kokoška*) 129

Jan Peisker, O sobě a o našich předcích (*Hana Kábová*) 134

Jubileum ediční řady Dějiny matematiky a její poslední dva svazky
(*Hana Kábová*) 137